

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

146954

GENERAL KORGANOFF'UN "LA PARTICIPATION DES
ARMENIEN A LA GUERRE MONDIAL SUR LE FRONT
CAUCASE (1914-1918)"ADLI KİTABINDAKİ KAYITLARIN
TÜRK ARŞİVLERİNDEKİ BELGELERLE MUKAYESESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

TANER YURTSEVER
(ST 0196)

ANKARA 2004

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

İş bu çalışma jürimiz tarafından Muhasebe ve Finansman Bilim Dalı'nda
Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

BAŞKAN: Prof. Dr. Salim CÖHCE

(Adı Soyadı, Ünvanı ve İmzası)

ÜYE : Doç. Dr. Mehmet KARAGÖZ

(Adı Soyadı, Ünvanı ve İmzası)

ÜYE : Y. Doç. Dr. Sabit DUMAN

(Adı Soyadı, Ünvanı ve İmzası)

ÜYE :

(Adı Soyadı, Ünvanı ve İmzası)

ÜYE :

(Adı Soyadı, Ünvanı ve İmzası)

ÜYE :

(Adı Soyadı, Ünvanı ve İmzası)

ONAY

Yukarıdaki İmzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım

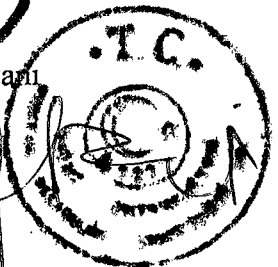
Prof. Dr. S. K. Karadağ 04.04.05

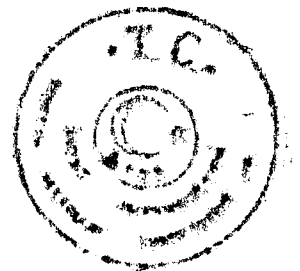

Adı Soyadı ve Ünvanı

Enstitü Müdürü

AZIZ ŞEHİTLERİMİZE

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

GENERAL KORGANOFF'UN "LA PARTICIPATION DES
ARMENIEN A LA GUERRE MONDIAL SUR LE FRONT
CAUCASE (1914-1918)"ADLI KİTABINDAKİ KAYITLARIN
TÜRK ARŞİVLERİNDEKİ BELGELERLE MUKAYESESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

TANER YURTSEVER
(ST 0196)

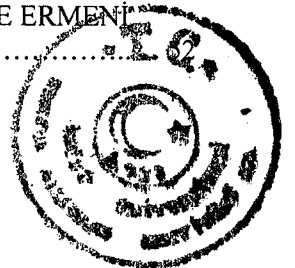
Prof. Dr. Salim CÖHCE
Danışman

ANKARA 2004

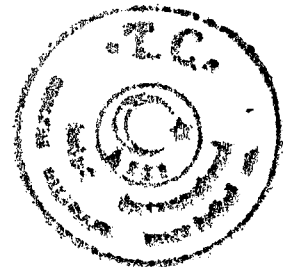

İ Ç İ N D E K İ L E R

SÖZBAŞI	VII
KISALTMALAR	IX
YAZAR VE ESERİ HAKKINDA DEĞERLENDİRME	XI
GİRİŞ	1
A- ÖNSÖZ	5
B- ERMENİ KOMİTALARININ KURULUŞU	8
C- SAVAŞIN BİRİNCİ SAFHASI (EKİM 1914- OCAK 1915)	10
Ç- VAN HAREKATI (MAYIS-HAZİRAN 1915)	18
D- KOMİTALARIN YENİDEN YAPILANADIRILMASI	23
E- VAN BÖLGESİNİN İŞGAL EDİLMESİ	25
F- BİTLİS HAREKATI (ŞUBAT-NİSAN 1916)	28
G- HİZAN SEFERİ	33
Ğ- ERMENİ KOMİTALARININ DÜZENLENMESİ	36
H- ERMENİ KOMİTALARININ ERMENİ AVCI TABURLARI ŞEKLİNDE YENİDEN YAPILANDIRILMASI	38
I- BİRİNCİ ERMENİ AVCI TABURUNUN TÜRK CEPHESİNDEKİ HAREKATI	40
İ- ERMENİ AVCI TABURLARININ İRAN TOPRAKLARINDAKİ HAREKATI	43
J- PENDJİNE HAREKATI	47
K- ALAY SEVİYESİNDEKİ ERMENİ AVCI TABURLARININ ERMENİ AVCI TUGAYLARI OLARAK YENİDEN YAPILANDIRILMASI	50
L- RUS KITALARININ KAFKAS CEPHESİNİ BIRAKMASI VE ERMENİ KOLORDUSUNUN KURULUŞU	

M- RUS BİRLİKLERİNİN GERİ ÇEKİLMESİNDEN SONRA CEPHEDE DURUM	61
N- ERZİNCAN BÖLGESİNİN SAVUNULMASI	63
O- ERZURUM BÖLGESİNİN SAVUNULMASI	72
Ö- SARIKAMIŞ	83
P- KARS İÇİN VERİLEN MÜCADELE	89
R- TRABZON KONFERANSI VE MAVERA-YI KAFKAS HÜKÜMETİNİN BAĞIMSIZLIĞININ İLANI	93
S- KARSIN DÜŞMESİ	99
Ş- GÜMRÜ	113
T- ERİVAN İSTİKAMETİNDEKİ ASKERİ HAREKAT	118
U- BAKÜ İÇİN VERİLEN MÜCADELE	125
ESERİN HAZIRLANMASINDA FAYDALANILAN DÖKÜMANLAR	145
BİBLİYOGRAFYA	146
EKLER [RESİMLER, HARİTALAR]	149
DİZİN	190

SÖZBAŞI

Günümüzde Ermeni meselesi ile ilgili araştırmalar her geçen gün önem kazanmaktadır. Ancak, bunların büyük bir kısmı karşı tarafın kayıtlarından habersiz, genellikle de kendi tezini doğrulamak endişesiyle meydana getirilmiş çalışmalardır. **Ermenilerin Dünya Savaşı'ndaki Rolü** başlıklı bu eser, Grigoriy Nikolayeviç Korganoff'un belli bir zaman diliminde, vakıanın seyrini yönlendirme niteliğini haiz birisi olarak bizzat mşahadelerinin yer aldığı günlüğün düzenlenmesiyle ortaya çıkmıştır ve tarihimize ait birtakım önemli olaylara “teki” açısından bir bakış getirmektedir.

Yazar, ilk bakışta görülen bazı önyargıları bir kenara bırakıldığında, Ermeni meselesi ile ilgili pek çok olguyu hali hazırdaki bildiğimiz şekliyle tasvir etmektedir. Bu da eserin, haliyle elinizdeki çalışmanın değerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Korganoff'un notlarından 1918 yılında Türk ordusunun ileri hareketini biraz daha geciktirmesi halinde Van ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesindeki Türk-İslam ahalinin Ermeniler tarafından tümüyle imha edileceği açıkça ortaya çıkmaktadır ki, itiraf mahiyetindeki bu bilgilerin bizzat sorumluların eliyle tespit edilmiş olması dikkate şayandır.

Elinizdeki alışma sadece düzgün ve anlamlı bir tercümeden ibaret değildir. Aynı zamanda, eser ve yazarı hakkında bir değerlendirme yapılmaya da çalışılmıştır. Böylelikle, Ermeni meselesinde en azından belirli bir dönemin kesitinin çıkarıldığı düşünülmektedir. Bu gerçekleştirilirken dayanak noktasının “teki”nin bakış açısı olması halinde bile ulaşılan sonucun pek de değermediği görülmüştür.

Gelecek, Ermeni meselesi açısından önemli olaylara gebe görünmektedir. Bu çalışmanın ortaya çıkabilecek gelişmelerde şu veya bu şekilde olumlu bir etki meydana getirmesi bizi mutlu kılar. Onun için, böyle bir çalışmaya imkan sağlayan hocam Prof. Dr. Salim CÖHCE'ye teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

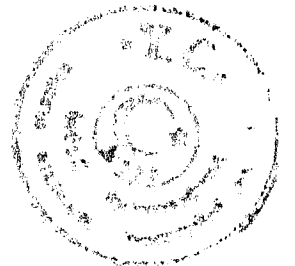
ANKARA 2004

Taner YURTSEVER

KISALTMALAR

a.g.e.,	:	Adı geçen eser
a.g.m.,	:	Adı geçen makale
bkz.,	:	Bakınız
bel.,	:	Belge
s.,	:	Sayfa
S.,	:	Sayı
çev.,	:	Çeviren
Dos.,	:	Dosya
Fih.,	:	Fihrist
GNK.N.,	:	General Korganoff'un Notu
Klas.,	:	Klasör
Kıs.,	:	Kısım
nşr.,	:	Neşreden
no.,	:	Numara
TY.N.,	:	Taner Yurtsever'in Notu
v.b.,	:	Ve benzeri
v.d.,	:	Ve devamı
v.s.,	:	Ve saire
Yay.,	:	Yayımlayan
Ozakom.,	:	Mavera-yı Kafkas Komiserliği
Sovnarkom.,	:	Bolşevik Halk Komiserliği Konseyi
R.S.D.I.P.,	:	Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi Bolşevik Kanadı

YAZAR VE ESERİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

1886 yılında Tiflis'te, Rus ordusunda görevli Ermeni asıllı bir asker ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelen Grigoriy Nikolayeviç Korganoff, Bolşevik İnkılabının Kafkasya'daki önderlerinden birisidir. 1907 de Moskova Üniversitesi'nde öğrenci iken devrimci faaliyetleri nedeniyle Stolipin'in baskıcı rejimi tarafından okuldan ihraç edilmiştir.¹

1911 yılında Rus hükümetinin Stolipin'in reformundan kuşkulananmaya başlamasıyla baskının gevşemesi üzerine yarım kalan eğitimini tamamlamak için harekete geçen Korganoff, 1914 yılında Moskova Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Rus ordusu saflarında yer almış ve Kafkas Ordusu Kurmay Başkanlığına kadar yükselmiştir. Bu sıfatla, Ocak 1917 de Erzincan'da sıkıştırılmış olan Ermeni birliklerinin takviye edilmesi için girişimlerde bulundu.² Ama, Bolşevik İhtilali öncesinde çıkan karışıklıklar Rus ordularının dağılmaya başlamasını da beraberinde getirince bu çabaları etkisiz kaldı. Onun üzerine Korganoff, yeni teşkil edilmeye başlanılan Ermeni Kolordusu'nda I nci Avcı Tümeni Kurmay Başkanlığı görevini üstlendi. Bu arada, Mart 1917 de Rusya'da meydana gelen hükümet değişikliğinden³ sonra Kars'ın savunmasında önemli rol oynayarak Ermeni birliklerinin düzenli bir şekilde çekilebilmesi için yapılan görüşmelerde de yer almıştır.⁴

Mayıs 1917 de, Tiflis'te toplanan Kafkas Ordusu Delegatesi Birinci Kongresine S.I.Kavtaradze ile birlikte Bolşevik kesimin temsilcisi olarak katılan⁵ G.N. Korganoff'un Ekim İnkılabından sonra Kafkaslarda oluşturulan Sovyet yönetiminde de etkili olduğu görülmektedir. Nitekim 15 Ekim 1917 de Tiflis'te toplanan Kafkas Bolşevik Yönetiminin Birinci Bölge Konferansında S.G. Şahumyan, P.A. Japaridze, F.I. Marakadze, M.D.Orakhaşvili, M.G. Sahakyan, H.Nazaradyan,

¹ Stolipin, 1907 de Lenin ve arkadaşlarının tevkifini emretmiş, bunun üzerine Rus devrimcilerinin bir kısmı yakalanırken geriye kalanlar faaliyetlerini büyük ölçüde yurtdışında sürdürmek zorunda kalmıştı. Bkz., A. N. Kurat, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917 ye kadar**, Ankara 1993, s.394 vd.

² Bkz., G.N. Korganoff, **La Participation des Armenien a la Guerre Mondiale sur le Front Caucase**, Paris 1927, s.82

³ Bu gelişmeler için bkz., A.N.Kurat, a.g.e., s.433 vd.

⁴ Bkz., G.N. Korganoff a.g.e., s.146

⁵ F.Kazemzadeh, **The Struggle for Transcaucasia 1911-1921**, (nşr., M. Kargoviç), Newyork 1951, s.42

A.A. Miravyan, I.T. Fioletov ve S.İ. Kavtaradze ile birlikte Bölge Komitesine seçilmiştir.⁶

G.N. Korganoff'un Lenin'e içten bağlanan Ermeni asıllı sosyalist liderlerden birisi olduğu anlaşılmaktadır.⁷ Ona rağmen Taşnaksütyun Partisinin görüşleri doğrultusunda Ermeni kültürü ve kimliğinin özerk bir şekilde varlığını sürdürebileceği Federal Rus Birliğini, bir başka deyişle Sovyetler Birliğini meydana getirebilmek için büyük gayret sarf edecektir. Özellikle Ermeni bolşeviklerinin lideri konumunda bulunan Şahumyan'a⁸ çok yakın ve onunla tam bir görüş birliği içerisinde hareket ettiği anlaşılan Korganoff,⁹ inkılabın yarattığı ortamdan istifade ile Taşnaksütyun Partisinin faaliyetlerini iyice artırmasına destek olacaktır. Nitekim, o dönemde Kafkasya'da endüstrinin merkezi konumunda bulunan ve geniş bir işçi kitlesini barındıran Bakü'nün Taşnaksütyunun faaliyet alanları içerisinde önem kazanması üzerine Korganoff'da bir süre sonra faaliyetlerinin ağırlığını bu yöreye kaydıracaktır.

Bakü Ermenileri durumlarını daha da iyileştirebilmek için partiler üstü bir milli büro oluşturmuş ve Taşnak üyesi O. Kaçaznuni bu büronun genel sekreterliğine getirilmişti. Böylelikle Ermeni Mili Konseyi, sendikaları ve işçi örgütleri birleşmiş, Arev gazetesi bu oluşumun sözcüsü konumuna yükselmışti. Bu büro, Rus Ermenilerinin 11 Ekim 1917 de Tiflis tiyatro salonunda topladıkları kongrede bir kurucu meclis programının hazırlanmasında da etkili olacak ve nihayet 1918 de gerçekleşecek Türk ilerlemesini önlemek üzere Bakü'yu savunma kararı alacaktır.¹⁰

⁶ Bkz., R.G. Hovannisian, **Armenia; on the Road to Independence 1918**, Los Angeles 1967, s.86

⁷ Bu durumu belirgin bir şekilde ortaya koyması bakımından 23 Aralık 1917 de Tiflis'te yapılan Kafkas ordusunun ikinci bölge toplantısındaki faaliyetleri için bkz., R.G. Hovannisian, **a.g.e.**, s.110.

⁸ Bu kişinin Kafkasya'nın Lenin'i olduğu hususunda Bkz., R.G. Suny, **Bakü Komünü, Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf** (nşr. K. Emiroğlu), İstanbul 1990, s.325.: Yine bu kişinin Rus Komünist hareketinin en ileri gelen simalarından birisi olduğu hakkında Bkz., W.E.D. Allan-P. Muratof, **Kafkas Harekatı: 1821-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi**, Ankara 1966, s.448.

⁹ Şahumyan, Tiflis'te toplanan Birinci Bölge Konferansında Transkafkasya'nın milli temelde üç özerk bölgeye ayrılmasını teklif etmiş, ancak başını Anastas Mikoyan'ın çektiği grubun baskısıyla bu istek reddedilmiştir.[Bkz., R.G. Suny, **a.g.e.**, s.205. :E.H.Carr, **Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi I, 1917-1923**, (nşr. O. Suda), İstanbul 1989, s.311 vd.] Bu toplantıda Korganoff Şahumyan'ın yanında yer alarak ilkeli bir sosyalist olmasına rağmen Ermenilik bağlamında milli bir tavır koyabilmiştir. Bkz., R.G. Hovannisian, **a.g.e.**, s.86. :F Kazemzadeh, **a.g.e.**, s.61 vd.

¹⁰ Bkz., R.G. Suny, **a.g.e.**, s.94 vd. : R.G. Hovannisian, **a.g.e.**, s.87 vd.

Bu arada Korganoff'un Kafkas Ordusu Askeri-Devrimci Komitesi'nin başkanlığına getirildiği anlaşılmaktadır¹¹

Aralık 1917 de, Bakü'deki Sovyet iktidarının yegane dayanağı olan garnizonun dağılmaya başlaması, bu şehirde yeni bir askeri gücün tesisini gerekli kılmaktaydı.¹² Askeri-Devrimci Komitenin düzeni sağlamak üzere Ocak 1918 de Bakü'ye ulaşmasıyla bölgedeki güç dengesinin Bolşevikler lehine değiştiği görülmektedir. Zira, bu komitenin başkanı olan Korganoff ile birlikte gelen bir kısım subay beraberinde getirdiği önemli miktarda silah ve mühimmatla birlikte Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi Bolşevik Kanadının [R.S.D.I.P (b)] emrine girmişti. Bunlar bölgede Sovyetlerin emrinde bir kızıl muhafız birliği oluşturma yönünde canla başla çalıştı.¹³ Böylelikle, Bakü'nun Türk-İslam ahalisinin geleceği Ermenilerin merhametine kalmış oluyordu. Bunun neticesinde söz konusu ahalinin büyük bir kısmı kitleler halinde şehri terk ederken, Korganoff'un komutasındaki büyük kısmını Ermenilerin oluşturduğu Sovyet birliği 31 Mart 1918 akşamından itibaren meşhur Bakü katliamını gerçekleştirdi.¹⁴

Dönemin tarih kaynaklarında "Mart günleri hadiseleri" olarak anılan bu olaylar Ermeniler için çok kötü bir başlangıç idi.¹⁵ Olayların ilk gününde hızla oluşturulan Devrimci Savunma Komitesinde yer alan ve çatışmaları bizzat yönlendiren Korganoff,¹⁶ aynı zamanda yürütmekte olduğu Bolşevikler Halk Komiserleri Konseyi (Sovnarkom) Askeri Komiseri olarak yaptığı açıklama da,

¹¹ Bkz., F. Kazemzadeh, a.g.e., s.72

¹² R. G. Suny a.g.e.,s.190

¹³ Bkz., R.G. Suny, a.g.e., s.199, 211 :Bu arada Osmanlı cephesinden terhis edilen binlerce Ermeni gönüllü, Ocak-Mart 1918 arasında Bakü'da toplanmış bulunuyordu. Bkz., W.E.D. Allen-P.Muratof, a.g.e., s.448.

¹⁴ İlk üç günde 3000 den fazla Türk'ün öldürüldüğünü Ermeniler de kabul etmektedir.[Şahumyan'ın bu konudaki notları için Bkz., R. Pipes, **The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923**, Cambridge 1957, s.201 : R.G. Suny, a.g.e., s.222] Ancak Türk kaynaklarının bu üç günde kayıp olarak verdikleri otuz bin rakamı da yabana atılacak gibi değildir. Bkz.,Essad Bey, **Blood and Oil in the Orient**, Newyork 1932, s.III

¹⁵ Bkz., W.E.D. Allen- P.Muratof, a.g.e., s.447 vd. : R.G. Suny, a.g.e., s.212

¹⁶ Bakü'da , Sovyet iktidarını savunmak üzere oluşturulan Devrimci Savunma Komitesi Şahumyan'ın başkanlığında Korganoff, Japaridze, Sukhartsev, Sahakyan, Melik Eoşiyen ve Dr. Nerimanov'dan müteşekkildi. Bkz., R.G. Suny, a.g.e., s.215 vd.: Antranik Çelebyan, **Antranik Paşa**, İstanbul 2003, s.259

“Bakü katliamı”nı,¹⁷ Türk askerinin bölgeyi istilasına zemin hazırlamak isteyen Menşevik-Musavvat’ın bir komplosu olarak değerlendirecektir.¹⁸

Günümüzde “Mart günleri” hakkında yazılanlar yeterli değildir. Batılı ve Sovyet yazarların bu döneme ait olayları incelemekten bilinçli bir şekilde kaçınmaları anlamlı olsa gerek.¹⁹ Yalnız Korganoff, Bakü’da yaşanan iç savaşı bizzat yöneten kişi olarak bütün teferruatıyla anlatır.²⁰ Ama, konunun ilginç yönü bu olaylarda belirleyici role sahip olan bir kişinin yapılan kırımdan hiç söz etmeyip sadece askeri bilgilerle yetinmiş olmasıdır. Bir başka ilginç nokta da Sovyetlere karşı başlayan bu Türk-İslam ayaklanmasını Rus subaylarının yönetmiş, Sovyet-Taşnak ittifakının bastırmasıdır.

Bakü’da işlenen cinayet ve çıkarılan yangınların esas müsebbibi olarak Ermenilerin beklediklerini bulamayıp, Türk-İslam direnişi kırıldıktan sonra şehrin Sovyetlerin elinde kalması da bir başka ilginç noktayı oluşturmaktadır. Bu sonucu “Mart günleri”nin etkili isimleri Şahumyan veya Korganoff’un sosyalizme bağlılıklarıyla izah etmek mümkün değildir. Onları, buna göz yummaya sevk eden sebebi bu iki Ermeni liderinin Taşnaksüdyun yönetimine hakim olan gruplarla aralarında baş gösteren ihtilafta aramak doğru olur.²¹

9 Nisan 1918 de Bakü ve çevresine hakim olan Devrimci Savunma Komitesi 11 Nisandan itibaren normal bir hükümet gibi davranmaya başlayacak ve Şahumyan iae işleriyle uğraşırken Japaridze belediye işlerini, Sahakyan ticaret ve sanayi ve

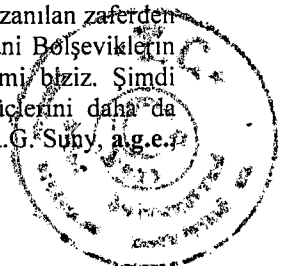
¹⁷ Bu olaylarla ilgili geniş bilgi için bkz., Abdülhaluk Çay, “Ermenilerin Bakü’de Yaptığı 31 Mart 1918 Katliamı” **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (Erzurum 8-12 Ekim 1984)**, Ankara 1985, s.243-252

¹⁸ Bkz., R.G. Hovannisian, **a.g.e.**, s.170 : Devrimci Savunma Komitesi de 1 Nisan 1918 de yaptığı açıklamayla bu görüşü kısmen paylaşarak, gelişmeleri Musavat Partisinin bir komplosu olarak değerlendirecektir.Sovyetlerin “Mart günlerinin” milli niteliği üzerinde durmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, bu olaylarda gerek Azerilerin gerekse Ermenilerin tavrını belirleyen temel dürtü milliyetçiliktir.Bkz., R. Pipes, **a.g.e.**, s.200. : R.G. Suny, **a.g.e.**, s.216 vd.

¹⁹ Örnek olmak üzere Bkz., E.H. Carr, **a.g.e.**, s.313

²⁰ Bkz., G.N. Korganoff, **a.g.e.**, s.174-207 ; Bu savaşın gelişimi ile ilgili olarak Bkz., R.G. Suny **a.g.e.**, s.213-325

²¹ Bakü’deki Türk-İslam ayaklanması şehirdeki sosyalist ve Taşnak işbirliği ile bastırılmasına rağmen Şahumyan’ın Moskova’daki liderlere yazdığı mektupta “...Bakü’da tarafımızdan kazanılan zaferden sonra Sovyet güçlendi. Şimdi ciddi önlemler alabilecek gücümüz var... Bizim yani Bolşeviklerin etkisi önceden de büyüktü ama, şimdi sözcüğün tam anlamıyla durumun hakimimiz biziz. Şimdi Taşnatsütyun bizi her şeyde destekliyor. Ama, onlara hiçbir söz vermeyin. Güçlerini daha da arttırmak yanlış olur...” şeklindeki sözlerinden böyle bir sonuç çıkmaktadır. Bkz., R.G. Suny, **a.g.e.**, s.224

maliye, Sukhartsew güvenlik ve adalet, Nerimanov ekonomi, Korganoff ise askerlik ve donanma işlerini yürütecektir.²²

Bakü'da sosyalist ilkeler hızla hayata geçirilirken, 20 Nisan'da şehir meclisini kaldıran kararın altında Şahumyan ile Korganoff'un imzası bulunmaktadır. Bu arada Ermeni Milli Konseyi'nin faaliyetleri de Bolşevikleri rahatsız etmeye başlamıştı. Bunun üzerine 19 Nisan'da Lenin'in hükümet modeli çerçevesinde Bakü Halk Komiserleri Konseyinin (Bakü Savarkomu) kurulmasını teklif ettiler.²³ Bir dizi müzakereden sonra Şahumyan'ın başkanlığında oluşturulan sol blok hükümetinde Korganoff, askerlik ve donanma işlerinden sorumlu komiserlik görevini üstlendi.²⁴ Daha sonraki gelişmelerde özellikle petrol üretiminin millileştirilmesi ve buna bağlı olarak 5 Haziran 1918 de donanmanın devletleştirilmesinde Şahumyan'a en büyük desteği yine Korganoff'un verdiği anlaşılmaktadır.²⁵

Haziran 1918 de, millileştirme hareketlerinin yarattığı hoşnutsuzluk Bakü Komününü bir krize sürüklerken çevre şehirler, Karabağ hatta Erzincan ve Van'dan gelen Ermeni mülteciler de Korganoff'un etrafında yerlerini almaktaydı.²⁶ Böylece önemli bir güç haline gelen Ermeniler, 16-17 Haziranda Türkleri yok etmek üzere harekete geçti.²⁷ Ancak, Şahumyan ve Korganoff silah yetersizliği ile Bakü'da istedikleri gibi bir ordunun teşkilatlanmasının engellendiğinden şikayet etmekte ve Moskova'dan yardım istemekteydi. Esasen Korganoff, daha Mayıs ayında başlattığı yakınma ve yardım taleplerini Haziran-Temmuz ayları boyunca da tekrarlayıp durmuşur.²⁸

²² Bkz., R.G. Suny, a.g.e., s.224; F. Kazemzadeh a.g.e., s.76 vd.

²³ Antranik bu noktada Şahumyan'ı "19 Nisan'da Şahumyan, sonraları kendisinin yıkımına sebep olacak bir adım attı. O sağ sosyalist devrimcileri, Menşevikleri ve sağ Taşnakları atarak tüm yönetimi komünistlerin denetiminde merkezileştirdi. Stepan Şahumyan bu adımı Lenin'in "Tüm iktidar Sovyetlere" sloganı rehberliğinde gerçekleştirmiş ve diğer grupların Rusya Devrimci Merkez Yönetimini reddetmelerine sebep olmuştur." sözleriyle tenkit eder.Bkz., A. Çelebyan, a.g.e., s.260

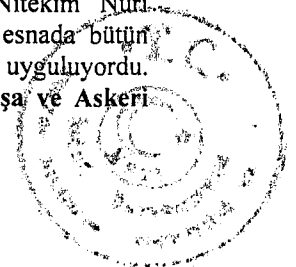
²⁴ Bakü'de, 25 Nisan'dan Temmuz ayının sonuna kadar süren bu komünist yönetim "Bakü Komünü" adıyla anılır. Bkz., A. Çelebyan, a.g.e., s. 260 vd. :R.G. Suny, a.g.e., s.228; Hovanisian, a.g.e., 298 no. 84

²⁵ Bkz.,F. Kazemzadeh, a.g.e., s.130.

²⁶ Bkz., W.E.D. Allen- P.Muratof, a.g.e., s.451.

²⁷ Ermenilerin bu faaliyetlerini dikkatle takip edip, aynı zamanda Kafkaslarda baş gösteren boşluğu doldurmak arzusunda olan Osmanlı hükümeti de birtakım çalışmalar içerisindeydi. Nitekim Nuri Paşa, 25 Mayıs 1918 de Gence'ye gelerek Ordu karargahını teşkil etmişti. Bu esnada bütün Azerbaycan genelinde fakat, bilhassa da Bakü'de Ermeniler büyük baskı ve tehdit uyguluyordu. Onun için vakit geçirmeden harekete geçildi. Bkz., Sema Yel, **Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri**, Ankara 2002, s. 65.

²⁸ Bkz., R.G. Suny, a.g.e., s.259.

Korganoff'a göre Bakü Sovyeti'nin varlığını koruyabilmesi için Ermeni milliyetçiliğinin canlandırılması gerekmektedir. Şahumyan da tekrar Taşnaksütyun ile işbirliği yapabilmenin yollarını araştırıyordu. Onlara göre bütün Transkafkasya emekçi halkının kurtarılması, Bakü Komünü'nün başarısına bağlıydı.²⁹ Yalnız, Korganoff'un büyük çoğunluğunu Ermeni subayların oluşturduğu Bakü Sovyet Ordusu'nun³⁰ komuta kademesine tam olarak hakim olamadığı, özellikle Taşnak subayların İngiliz yandaşı olmalarını engelleyemediği dikkati çekmektedir.³¹ Onun için Temmuz 1918 in başlarında Korganoff'un yerine Bakü Sovyeti Kuvvetlerinin başına Biçerrahof getirildi. Bu sırada düzenli Türk birlikleri de Azerbaycan içlerinde hızla ilerlemekte olup Bakü'ya da oldukça yaklaşmış bulunuyordu.³²

Korganoff, 6 Temmuz'da cephede Biçerrahoff'u karşılarken özellikle Ermeni birliklerinde disiplin kalmamıştı. Dizanteri salgını da onları Türkler kadar sarsmaktaydı.³³ Sonuçta Biçerrahoff, Bakü önlerine kadar çekilmiş ve şehre yedi kilometre uzaklıkta Bibi-Eybat istasyonu çevresinde yeni bir cephe kurabilmişti.³⁴ Sonunda Taşnakların cepheden çekilmesi üzerine Şahumyan Türklerle barış yapmanın yollarını ararken kısa bir süre önce cephe komutanlığına atanan Petrov ile Bolşevikler Bakü'yü terk etti. Bunun üzerine başta Şahumyan ve Korganoff olmak üzere Bakü komiserleri de şehri terk etmek üzere harekete geçti. Ancak yakalanarak Bakü'ye getirilip limanda hapsedildiler.³⁵

Tutuklu buldukları yerden kaçabilmek için birkaç denemede bulunduktan sonra 14-15 Eylül gecesi, Türk kuvvetleri Bakü'ya girmeden hemen önce Korganoff ve Şahumyan, Anastas Mikoyan'ın yardımıyla diğer yirmialtı komiser ile birlikte Türkmen isimli gemiyle bölgeden uzaklaştı. 1806 dan bu yana ilk kez tekrar Türk hakimiyetine geçen Bakü'da bağımsız Azerbaycan devleti teşkil edilirken³⁶

²⁹ Bkz., R.G. Suny, a.g.e., s. 262 vd.

³⁰ Bakü Komününün emrindeki ordunun %75'i Ermeni idi. Bkz., A. Çelebyan, a.g.e. s.259.

³¹ Bkz., R.G. Suny, a.g.e., s.264 :C.H. Ellis, *The British "Intervention" in Trancaspia 1918-1919*, Berkeley 1963, s.12 vd.

³² Bkz., Gnl. Kur. ATASE, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı II*, Ankara 1993, s.589 vd.

³³ Bkz., W.E.D. Allen- P.Muratof, a.g.e., s.453 : R.G. Suny, a.g.e., s. 283 vd.

³⁴ G.N. Korganoff, a.g.e., s.195,196.

³⁵ Bkz., R.G. Suny, a.g.e., s. 311.

³⁶ Firuz Kazemzade, a.g.e., s.143 vd. : Türk birlikleri Bakü halkı tarafından büyük bir sevinç ve heyecanla karşılanmıştı. Ermeniler diğer bölgelerde olduğu gibi burada da katliam yaparak tahribat

Korganoff ve arkadaşları Astrahan yerine Krosnovodsk'da karaya çıkarıldı.³⁷ Burada iki gün tutulduktan sonra yöredeki İngiliz temsilcilerin göz yummasıyla 20 Eylül 1918 günü Krosnovodsk'un 220 km kadar doğusunda çöllük bir alanda kurşun veya kılıçla imha edildi.³⁸

G. N. Korganoff'un Tiflis'te başlayan hayatı "su testisi su yolunda kırılır" misalinde olduğu üzere ıssız bir çölde sona erdi. Günlüğü 1927 yılında bir yakını tarafından Paris'te bastırılarak günümüze kadar ulaşması sağlanmıştır.³⁹ Şu veya bu şekilde pek çok Türk'ün ölümünden sorumlu olması hasebiyle, Ermeni milliyetçileri arasında önemli bir yeri bulunması gereken Korganoff'a kendi soydaşlarının da yeterince ilgi gösterdiği söylenemez. Nitekim son dönemlerini birlikte geçirdiği Şahumyan hakkında şu ana kadar en az otuza yakın çalışma yapılmış ve notları yirmi civarında yayına esas teşkil etmişken, aynı ilginin Korganoff'a gösterilmemiş olması manidardır. Bunun yanında ansiklopedilerdeki çok kısa bilgiler dışında bütün gayretlerimizi rağmen hakkında yapılmış bir tek biyografi çalışmasına dahi rastlanamamış olması da dikkat çekicidir. Bu ilgisizliği piyeyi deve yapan bir abartı anlayışıyla hazırlanmış olan Ermeni web sitelerinde de görmek mümkündür.

Çevirisi yapılan eserin de tamamen Korganoff'a ait olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Kitabın önsözünde, "Bu kitapta ele alınan konular aynı

12.000 kişiyi katletti. Bunun üzerine Gence'deki Milli Azerbaycan Hükümeti süratle Bakü'ya intikal ederek duruma el koyacaktır. Bkz., Sema Yel, a.g.e., s.67

³⁷ Bkz., R.G. Suny, a.g.e., s.326.

³⁸ Bu yirmi altı kişinin isimleri için Bkz., R.G. Suny, a.g.e., s.330 no:53; 31 Mayıs 1918 de istiklalini yeni ilan etmiş olan Ermeni devleti ile Batum'da bir Barış ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştı. [Bkz.,Gnl. Kur. ATASE, a.g.e.II, s.522 vd.] Bu anlaşma gereğince taraflar arasındaki bazı meseleleri görüşmek ve sonuca bağlamak üzere oluşturulan heyette Ermeni delegesi olarak yer alan Ordu Kurmay Başkanı Korganoff/ Garganoff [Bkz.,Gnl. Kur. ATASE,a.g.e., s.524] ile N.G. Korganoff'un aynı kişi olmadığı anlaşılmaktadır. Bu görüşmelerde yer alan kişi General Gabriel Korganoff (Korganian) olmalıdır.[Bkz., R.G. Hovannisian, a.g.e., s.174] Nitekim bu zat, 6 Ocak 1919 da İngilizlerin Kars'a bir miktar Ermeni yerleştirme girişimi üzerine İngiliz generali W. H. Beach ile Kars Milli Şurası üyelerinden Piroğlu Fahrettin Bey arasındaki görüşmelerde de bulunmuştur. General Korganoff'un İngiliz temsilcisi Beach ile Fahrettin Bey arasındaki mükamelede gönüllü tercüman olarak ileri atılması Türk heyetinin tepkisine sebep olmuş ve buna kızan Beach, Korganoff'un orada vali olarak bulunduğunu ifade etmek zorunda kalmıştır.[Bkz., Fahrettin Erdoğan, *Türk Elleri Hatıralarım* İstanbul 1954, s.179 vd.: Serpil Sürmeli, "*Güneybatı Kafkas Hükümeti Tercümanı Ahmed (Robenson)*", *Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi (Doç Dr. Günay Çağlar Özel Sayısı) III/2 (Temmuz 2002) s.91.*] Esasen, bu dönemde Grigoriy Nikolayeviç Korganoff, Bakü bölgesindeki Ermeni faaliyetlerinde önemli bir rol oynamaktaydı. 1919 da ise öldürülmüş bulunuyordu.

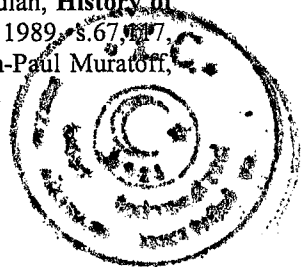
³⁹ Bu esere temel teşkil eden notların hangi dilde kaleme alındığı bilinmemektedir. Ancak Fransızca yayımlandığı dikkate alındığında, Korganoff'un da notlarını o dönemin en geçerli dili olan Fransızca ile kaleme aldığı düşünülebilir. Eser toplam 211 sayfa olarak basılmıştır.

genişlikte incelenemedi. Zira, Kafkasötesinde yeni şekillenen ülkelerin arşiv belgeleriyle diğer dokümanlarına ulaşılamadı. Ayrıca bu derlemenin incelediği olaylar bakımından kusursuz olduğu iddia edilemez ama, bu kitapta, resmi belgeler veya görgü tanıklarının ifadesiyle doğrulanmamış bir tek olay dahi yoktur. Antranik'in⁴⁰ Karabağ'da yürüttüğü hareketlerden bahsetmedim. Zira kendisi bunları hatıralarında kaleme aldı.**Ermenistan'ın müttefiklerin yanında savaşan bir devlet gibi Birinci Dünya Savaşı'nda yer almasının önemi kitabın ana fikrini oluşturuyor.** Eserde münferit kahramanlık olaylarına yer vermektan kaçınılmıştır. Çünkü bu tarihi zaman diliminden bir ulus geçti. Onun için verilen mücadele bir kısım insanın savaşı değil topyekün bir milletin fedakarlığının hikayesidir." denilmektedir.⁴¹ Bu ifadeler elinizdeki kitabın büyük ölçüde Korganoff'un

⁴⁰Antranik, 1865 yılında Şebinkarahisar'da doğdu. 1885 yılında kurulan ihtilâl örgütüne ilk katılanlardan birisi olan Antranik, 1890'ların sonunda babası ile tartışan bir Türk'ü öldürmüş ve İstanbul'a kaçmıştır. Burada Hınçaklarla tanıştı ve bir Türk polis şefinin öldürülmesi işini üzerine aldı. Cinayeti gerçekleştirdikten sonra Batum'a kaçtı. 1897 yılından itibaren Taşnaklar Van ve Anadolu'daki çalışmalarını yoğunlaştırdılar. 1899 yılında Ermeni çete reisi Serop Ağpür öldürülünce yerini Antranik aldı. Onu çetelerin gözünde yücelten Kürt aşiret reisi Beşar Halil'i öldürerek Serop'un intikamını alması oldu O'na göre köylüler silahlandırılmalı ve mücadele edilmeliydi. Doğu Anadolu bölgesinde çıkarılan birçok isyana önderlik etti. Bu arada Osmanlı hükümeti ile birlikte çalışan pek çok Ermeni'yi öldürdü ve teşkilata katılmayanları tehdit etti. Balkan savaşlarında Bulgar ordusu saflarında savaştı. Osmanlı devleti Birinci Dünya Savaşı'na girmek için hazırlıklara başlayıp seferberlik ilan edince, içeride hazırlıklarını tamamlayan komitalr, Kafkasya'daki gönüllü alaylarıyla birlikte Rus ordusunun öncü kuvvetleri olarak harekete geçtiler. Selmas ve havalisindeki Ermeniler Antranik kumandasında Ruslarla birlikte savaştı. Rus ordusunda görev alacak olan Ermeni gönüllü birliğinin ilk gurubu Antranik idaresinde bin kişiden oluşuyordu. Savaş boyunca Van, Bitlis, Erzurum, Trabzon, Sarıkamış Kars ve Kafkasya'da kalamalar yaptı, onbinlerce insanı katletti.Ruslar Antranik'e madalyalar ve generallik rütbesi verdiler. Moskova Ermeni Komitesi Başkanı Stephan Mamikonyan Antranik'i general rütbesine layık bulmazdı. Mamikonyan için Antranik sadece cesur bir hayduttan başka bir şey değildi. Ona göre Rus Devrimi ve kaosu nedeniyle Kafkasya Genel Komutanı Lebedinski sadece ilkokulu bitirmiş bir hayduta general rütbesi vermiştir. 13 Eylül 1917 tarihinde kurulan Ermeni Kolordusu'nda Gönüllü Tümen Komutanlığına getirilen Antranik, müttefiklere savaş boyunca yaptığı yardımlardan dolayı Fransız Cumhurbaşkanı Poincare tarafından *Legion d'honneur* madalyasıyla ödüllendirildi. Antranik, 1919 yılı boyunca Londra, Paris ve Newyork'ta dolaşarak Türk topraklarında Büyük Ermenistan'ın kurulması için destek aradı. Kendi yaptıklarını Türklerin üzerine atarak, Türklerin Ermenileri katlettiği propagandasını yaptı ve 1927 de Amerika'da öldü. Cenazesini Sovyetler Erivan'a kabul etmediği için Paris'e gömüldü. Antranik, eğitim görmemiş bir çeteci olarak yetişmiş, düzenli Türk birlikleri karşısında hiçbir zaman tutunamamıştır. Onun muhatabı düzenli birlikler değil, masum ve savunmasız halktı ve düşüncesi kesinlikle onları yok etmek üzerine dayanıyordu. Kahramanlığına ait bütün ünvanları Türklerle karşı gösterdiği acımasızlık ve yaptığı katliamlardan madalyalarını ise emperyalizme yaptığı hizmetten, yani işbirlikçiliğinden almıştır. Bkz., H. Dasnabedian, *History of the Armenian Revolutionary Federation Dashnaksution (1890-1924)*, Milan 1989, s.67, 117. *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 86(Nisan 1987), Belge no: 2050.;W.E.D.Allen-Paul Muratoff, a.g.e., 1953, s. 301 ; H. Pasdermadjian, *Histoire de L' Armenie*, Paris 1949, s..465.

⁴¹ G.N. Korganoff, a.g.e.,s.6 vd.

günlüğünden istifadeyle ama, bir başkası tarafından hazırlandığını açıkça ortaya koyacak niteliktedir.

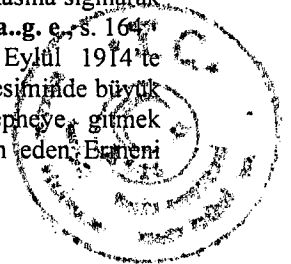
Korganoff'un halihazırda aslı elde bulunmayan notlarının en azından bir kısmının bu çalışmada hiç yer almadığı anlaşılmaktadır. Bu notların imha edilmiş olması da mümkündür. Eserin tamamına yakın bir bölümünde çok şiddetli çatışmalardan sonra Ermenilerin büyük başarı kazandıkları sürekli vurgulanır. Bu kısımlarda; mesela, Erciş'in kuzeyindeki bölgede ahalinin cezalandırılması babında yirmibir köyün yakılıp yıkıldığının belirtilmesine rağmen Türk ahalinin akıbeti hakkında hiçbir bilginin yer almaması dikkati çekmektedir. Bu durum eseri meydana getiren notların bir harp ceridesi olabileceği ile de izah edilemez ki, zaten böyle bir şey de söz konusu değildir. Ayrıca, Antranik'in hatıralarının kaleme alındığına işaretlerle Karabağ'da yürütülen harekattan bahsedilmediği yönündeki bilgi Korganoff'un olamaz. Zira, onun 1918 de öldürüldüğü dikkate alındığında Antranik'in hatıralarından haberdar olamayacağı aşikardır. Yine, yörede yeni ortaya çıkan hükümetlerin arşivlerinden istifade edilemediğinden yakınılması bu kitabın bir başkası tarafından hazırlandığına delalet etmektedir. "Eserin Oluşturulmasında Faydalanılan Materyal ve Doküman" kısmında yer alan 1920-21 baskı kitaplar ile Ludendorff'un hatıralarına⁴² yapılan atıflar ve nihayet Ekim 1918 tarihli rapor da bu tespiti pekiştirecek niteliktedir.

Önsözde Ermenilerin, Türk- Rus harbine taraf olmalarının bir zorunluluk olduğu,⁴³ bunun için oluşturulan gönüllüler⁴⁴ ve hiç hesapta olmayan Bolşevik

⁴² Bkz., E. Ludendorff, *Souvenirs de Guerre*, Paris 1920

⁴³ Korganoff'un bu görüşünü Antranik'in "Rus-Türk savaşı ilan edilene kadar Ermenilerin varlığı ve kurtuluşları nezdinde tüm çabası sayısız resmi başvuru ve Sultana övgülerle dolu güzel yazılardan ibaretti. Bu tarihe kadar Ermeniler, Osmanlı tahtına çok bağlıydılar. Kesinlikle Osmanlı bayrağının altında yaşamak istiyorlardı." şeklindeki notları da teyid etmektedir. [Bkz., A.Çelebyan, a.g.e., s. 26] Yalnız, ünlü tarihçi Leo (Arakel Babahanyan), bu iddiaları çelişkili bulur ve Taşnakların iki yüzünlüğünü " Onlar Jön Türkler'e bir yandan itaat ve işbirliği sözleri verirken, diğer taraftan Batı Ermenisi Antranik'i Kafkasya'daki gönüllü hareketini yönetmesi için Kafkasya'ya yollar. Dahası da var. Onların (Taşnakların) bilgisi dışında kendi şeflerinden biri olan Osmanlı Paramentosu'nun üyesi Karekin Pastırmacıyan, Kafkasya'da gönüllüler saflarında yer alır. Bu olay Jön Türkler'i daha da kudurttu ve Ermenilerin birer hain olduğu konusunda ellerine koz verdi.... Böyle bir aptallığa karşılık İstanbul'daki Büro, Tiflis Bürosu'nun gönüllü maceraperestliğine katılmasını engellemeye çalışsaydı daha iyi olmaz mıydı? Fakat İstanbul Bürosu sloganların arkasına sığınarak Kafkasya'daki gönüllüler hareketini destekliyordu." demektedir. Bkz., A. Çelebyan, a.g.e., s. 164

⁴⁴ Antranik bu hususta bilgi verirken gönüllü birlikleri oluşturulması projesinin Eylül 1914'te açıklandığına işaret eder. Ona göre bu gayret özellikle Batı Ermenilerinin gençlik kesiminde büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Herkes asırlık düşmana karşı savaşmak için cepheye gitmek istemektedir. Başta Amerika olmak üzere pek çok yabancı ülkeden Tiflis'e akın eden Ermeni

Devrimi ile Rus kuvvetlerinin geri çekilmesi sonucunda kendi birliklerini oluşturarak savaşa tek başlarına devam etmek zorunda kalışları dile getirilmektedir.[s.5] Müteakiben, “Ermeni Komitalarının Kuruluşu” başlığı altında birinci kısım yer alır. Ermenilerin harbe Rus saflarında katılmalarının gerekçeleri, komitaların teşkil edilme ve görevlendirilme şekilleri, Ermeni milli birliklerinin oluşturulması tehlikesinin Rusları kaygılandırması ve komitaların Rus ordusuna verdikleri öncü hizmet bu kısmın konusunu teşkil eder. [s.9-10] Korganoff’un, burada verdiği bilgilerle Ermeni toplumunun başına gelenlerin sebeplerini ortaya koyduğunun farkında olduğu anlaşılmaktadır. Ama O, Ermenilerin yaptığı bütün mezalimi bir hak olarak görmekte ve onlara karşı çıkılmasını da doğru bulmamaktadır.

İkinci kısım,“Ekim 1914-Ocak 1915 tarihleri arasında Savaşın Birinci Safhası” başlığını taşımaktadır.Burada, Kafkas cephesinin genel durumu ve Rus ordusunun savaşın başlangıcındaki tertibatı anlatılır. Bu arada Rus birlikleri ilerlerken Ermeni komitalarının girdikleri muharebeler de yer ve zaman belirtilerek büyük bir abartıyla kaydedilmiştir.[s.11-22] Bu tavır üçüncü kısımda da devam eder ve “Van Harekatı” başlığı altında Rusların 25 Mayıs 1916 da bu şehri ele geçirmeleri sırasında öncü konumundaki 2, 3 ve 4ncü Ermeni komitaları sanki başarının esas sahibi imiş gibi gösterilir.Ayrıca burada 4000 Ermeninin kurtarılmış olmasının belirtilmesi de önemlidir.[s.23-30] Bu kısımda, yerli halkın komitacılara ve Ruslara gönüllü olarak yardım ettiğinin belirtilmesi bir aldatmacadan ibarettir. Zira bu hareket esnasında ve sonra yapılan mezalim çok iyi bilinmektedir.⁴⁵ Nitekim, 4 Ağustosta taarruza geçen Türk birliklerinin Van’ın boşaltmasını sağladığı hareket sonrasında yapılan tespitler de Yazar’ı doğrulamamaktadır.⁴⁶

Dördüncü kısımda Korganoff, Van’ın tahliye edilmesinin komitacıların maneviyatı üzerinde yaptığı olumsuz etki ile hayal kırıklığı ve komitaların yeniden yapılandırılmasını anlatır.[s.31-32] Müteakip kısımda, “Van Bölgesinin İşgal Edilmesi” başlığı altında, 4 ncü Rus kolordusunun tekrar Van’a taarruz edişi ve bu harekatta Ermeni komitalarının üstlendikleri görevler hikaye edilir. Bu arada, 1 ve

gençleri şehrin sokaklarını doldurmuştu. O yüzden bir ilanla bu akınlar durdurulmak zorunda kalındı.Bkz., A. Çelebyan, a.g.e., s.170. : Ayrıca bkz., **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, S. 83 (Mart 1984), Belge no. 1899.

⁴⁵ E. Akçora, **Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)**, İstanbul 1994

⁴⁶ Bkz.,Gnl. Kur. ATASE, a.g.e.I, s.676

2 nci Ermeni komitaları yöredeki çetecilere karşı görevlendirilmiş, onlar da 13 Aralık'ta Erciş'in kuzeyinde bulunan onbeş, 11 Ocakta da Patnos civarında yedi köyü yakıp yıkmıştır. [s.33-36]Bu açık itirafa rağmen Korganoff'un sivil halkın katledildiği, soykırım yapıldığı yönünde herhangi bir bilgiye yer vermemiş olması manidardır.

“Bitlis Harekatı” başlıklı kısım Erzurum, Trabzon ve Bitlis'in Ruslar tarafından ele geçirilişini konu edinir. Ama 1 ve 2nci Ermeni komitalarının üstlendikleri görevler de büyük bir kıvançla anlatılır.[s.37-45] Müteakiben, “Hizan Seferi” başlığı altında oluşturulan yedinci kısım 3 ncü Ermeni Komitası'nın bu kasabayı ele geçirmek maksadıyla yaptığı harekata ayrılmıştır.[s.46-50] Hizan işgal edilirken 23 Mart'ta kurtarıldığı ileri sürülen 500 sivil Ermeni, Türk idaresinin her şeye rağmen bu tebaasına karşı yaklaşımını ortaya koyması bakımından önemli olup bugüne kadar ısrarla sürdürülen soykırım iddialarının da ne kadar tutarlı olabileceğini göstermektedir.

“Ekim 1914-Nisan 1916 Tarihleri Arasında Ermeni Komitalarının Düzenlenmesi” kısmında, Kafkas Cephesi Yüksek Komutanlığı tarafından gönüllü Ermeni komitalarının kuruluş yetkisi verilirken bunların mevcudu, kuruluşu ve lojistik ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağına tam olarak belirlenmediği ifade edilir. Komitaların şef ve yardımcılarının subay sayılmadığı için Rus birliklerinde görev aldıkları zaman önemsiz, düşük ve değersiz görüldüklerini, bu mahsurların ortadan kaldırılabilmesi için komitaların düzenli taburlar şeklinde yeniden yapılandırılması konusunda Komutanlığa pek çok kez başvuruda bulunulduğu belirtilerek Ermenilerin Türklere yaptıkları zulümlerde Rusların suç ortaklığı dolaylı bir şekilde irdelenmektedir. [s.51-53]

“Ermeni Komitalarının Ermeni Avcı Taburları Şeklinde Yeniden Yapılandırılması” kısmında komitaların kuruluşundaki eksiklikler ve ayrılıkçı eğilimlerin cesaretleneceği korkusuyla bunların birlikleri ile komutanlarının sürekli değiştirilip bütün Kafkasya cephesinde dağınık bir halde görev yapmaya mecbur bırakıldıkları anlatılır.[s.54-56] Korganoff dolaylı da olsa Rusları suçlar ve onuncu kısımda,“Birinci Ermeni Avcı Taburu'nun Türk Cephesindeki Harekatı” başlığı altında, bu taburun, Bayburt ve Erzincan istikametinde yapılan taarruzda üstlendiği görevler ile elde ettiği başarıları abartarak anlatır.[s.57-62]Bu taburların

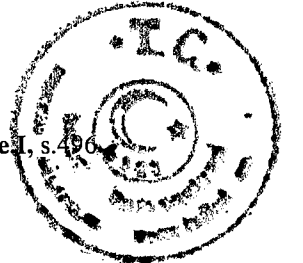

üslenen Türk kuvvetlerine taarruzu da müteakip kısmın konusunu oluşturmaktadır. [s.63-69] Çok önemli bilgilerin yer alması gereken bu kısımda özgün bir bilgi bulunmaması dikkat çekicidir.

“Pendjvine Harekatı” başlığı altında 7 nci Kafkasya kolordusunun Pendjvine’ye giden yolu kapatan Bistan’daki Türk mevzilerini ele geçirmek amacıyla yaptığı taarruzun önemi vurgulanmakta ve hareketin genel seyri içerisinde 4 ncü ve 6 ncı Ermeni Avcı Taburlarının faaliyetleri anlatılmaktadır. Bu arada Temmuz ayında Bolşeviklerin Petrograd’da gösterilere başlaması üzerine Ruslar’ın cepheden çekilmesi ihtimaline karşı Ermenilerin zapt edilen Türk topraklarını kendi güçleriyle savunmaya hazırlanmaları ve bunun için gerçekleştirmeye çalıştıkları yeniden yapılanma onikinci kısmın konusunu teşkil eder.[s.70-73] Korganoff, müteakip kısımda daha ileri bir yapılanmayı ele alır [s.74-76] ve devamında Rus kıtalarının Kafkas cephesinden çekilmeye başlamasıyla Ermeni kolordusunun kuruluşunu anlatılır.[s.77-85]

Eserin onbeşinci kısmında Bolşevik iktidarının tesisiyle Kafkaslarda ortaya çıkan gelişmelere işaret eden Yazar, bu arada Rus birliklerinin çekilmesinden sonra Ermenilerin devraldığı [s.86-88] ve savunduğu cepheleri işlerken Erzincan, [s.89-99] Erzurum,[s.100-113] Sarıkamış,[s.114-121] Kars savunmalarına özel bir önem vermiş ve onaltıncı kısımdan itibaren söz konusu bu şehirlerin her birisi bir başlık altında ele alınmıştır. Ancak bu kısımlarda özgün bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece baştan beri tekrarlandığı üzere Ermenilerin her şeye rağmen başarılı olduklarının vurgulanmaya çalışıldığı dikkati çekmektedir. Nitekim, ondokuzuncu kısımda Kars için verilen mücadele anlatılırken Türk taarruzları başladığında, Kars’ı savunan Ermeni kolordusunun savunma hattındaki vaziyeti belirtilmekte, Kars üzerine yürüyen Türk kuvvetlerinin üç tükenden az olmadığı,⁴⁷ Ermenilerin İtilaf devletleri savaşı kazanıncaya kadar direnme ve vazgeçmeme kararı aldıkları vurgulanmaktadır. Ancak, hemen arkasından 22 Nisan günü başlayan ve Ermenilerin Kars kalesini tahliye etmesiyle sonuçlanan Türk ordusunun taarruzu safha safha anlatılmak suretiyle[s.122-128] bir çelişki yaratılmaktadır.

⁴⁷ Bu taarruzda Türk kuvvetlerinin tertip ve kuvveti için bkz.,Gnl. Kur. ATASE, a.g.e.l, s.496

Korganoff'a göre sadece bir piyade alayı⁴⁸ ile Erzincan'da gerçekleştirilen direniş.⁴⁹ Ermenilere kolordu seviyesinde askeri teşkilatlanma için zaman kazandırmıştır. Sonuçta Erzincan yöresini boşaltarak Erzurum'a çekilen ve burada tutunmaya çalışan Ermeniler,⁵⁰ 14 Mart 1917 tarihinde Ruslarla imzalanan Brest-Litovsk antlaşmasıyla büyük bir hayal kırıklığı yaşayacak ve yazara göre daha sonra da Osmanlı'nın, Maveraya-yı Kafkas Hükümetini bağımsızlığını ilan etmeye zorlaması⁵¹ Erzurum'daki Ermeni direnişinin çökmesine sebep olacaktır. Korganoff'un bu notlarından, Türk ordusunun savaş kabiliyet ve üstünlüğünü bilinçli olarak görmek istemediği sonucuna varılmaktadır.

Erzurum muharebeleri ve Ermenilerin geriye çekilişi de hep bu mantık içerisinde anlatılmaktadır. Halbuki Türk askeri gerçekte donanım bakımından "perişan" bir konumda idi. Ama maneviyat açısından, yüzyıllardır ülkesine ihanet etmiş, dünkü komşusuna soykırım uygulamış kişilerden teşekkül eden birlikler karşısında da üstün olması tabiidir. Ermeni Yazar, bu hususu görememektedir. Ayrıca Korganoff'un, Ermeni birliklerinin başarısızlığı ve geri çekilme zorunda kalışlarına bakmadan, mevsim şartlarına uygun donanımı olmadığı için Türk birliklerinin gecikmesinden doğan zamanı her türlü imkana sahip Ermeni birliklerinin direnişlerinin sonucu olarak göstermeye çalışması ilginçtir.⁵²

Yirminci kısım Trabzon Konferansıyla Maveraya-yı Kafkas hükümetinin bağımsızlığının ilanına ayrılmış,[s.129-136] müteakiben Kars'ın Türk yönetimine geçişi yirmi birinci kısımda söz konusu edilmiştir.[s.137-156]. Korganoff, eserinin

⁴⁸ Bkz., G.N. Korganoff, a.g.e., s.89

⁴⁹ Korganoff'un büyük bir direniş olarak gösterdiği hadise için bkz., Kazım Karabekir, **Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu**, İstanbul 1939, s.106 vd.

⁵⁰ Türk taarruzu, 31 Ocak 1918 de başlamış ve Albay Morel yanında, Sivaslı Murad, Dr. Bogosyan gibi komitacılar geri çekilirken Türk evlerine girerek bir Ermeni kaynağına göre "*Yasal olmayan olaylara*" sebep olmuşlardır.[Bkz., A.Çelebyan, a.g.e., s.232] Ermeniler gerçekte Erzincan, Bayburt ve Gümüşhane dolaylarında binlerce Türkü katletmişlerdi. Antranik bunu itiraf etmektedir.Bu husustaki belgeler için Bkz., **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 86 (Nisan 1987) Belge no: 2059,2061,2062: E. Konukçu, "*Osmanlılar ve Millet-i Sadıkadan Ermeniler*" **Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu (nşr.H.C. Güzel)**, Ankara 2000, s. 54

⁵¹ Bu dönemde Osmanlı- Maveraya-yı Kafkas hükümeti arasındaki münasebetler için bkz., E. Şahin, a.g.e., s.244

⁵² Antranik hatıralarında, bu çekiliş sırasında Ermenilerin kahramanlığını (!) "Vehip Paşa'nın sefil askerleri" karşısında tutunamadıklarını, ayrıca Doğu bölgesinden gelmiş Ermenilerin "Burası bizim vatanımız değildir" diyerek cepheden kaçışlarını uzun uzadıya anlatarak ortaya koymaktadır. Bkz., A. Çelebyan, a.g.e., s. 221-244

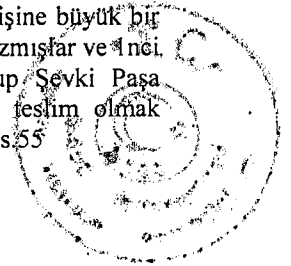

yirmiikinci kısmını oluşturan “Gümrü” meselesini anlatırken Musul’da İngilizlere karşı bir taarruz planlayan Türklerin, kıtalarını Tebriz’e taşımak amacıyla Gümrü-Culfa demiryolunu kullanma hakkı konusundaki ısrarını önemle vurgular.⁵³ [s.157-162] 16 Mayıs’ta taarruzla Gümrü’yü ele geçiren Türk ordusunun daha önce de Sarıkamış-Kars yönünden hareket ederek 1 Mayıs 1918 de Erivan’a girdiği ama, Maveray-yı Kafkas hükümetinin şiddetle karşı çıkması üzerine Vehib Paşa’nın birliklerine Rus-Türk sınırına çekilmeleri emrini verdiği anlatılır. [s.163-173]

Korganoff’un notlarının en önemli kısımlarından birisi “ Bakü İçin Verilen Mücadele” kısmıdır. Petrol endüstrisinde çalışan onbinlerce kişinin Bakü’de etkili olduğuna dikkat çeken Yazar, bunların bolşevik ihtilalinden sonra Maveray-yı Kafkas iktidarını reddettiğine vurgu yaparak Almanya ve Osmanlı devletinin bölgeyi işgaline zemin hazırlamaları üzerine birtakım faaliyetlerde bulduklarını belirtir. Böylece Türk ve Alman müttefiklerin Afganistan’a, oradan da Hindistan’a inebileceklerine işaret eder.⁵⁴ Korganoff’a göre böyle bir gelişme Bakü’deki Ermeni menfaatlerine büyük zarar verecektir. Bu noktada Yazar, Ermenilerin Bakü’de ne gibi bir menfaatlerinin bulunduğunu, gerçekte de böyle bir menfaate haklarının olup olmadığını sorgulamaz. Nihayet Bakü’de patlak veren iç çekişmede Devrimci Savunma Komitesi Başkanı Şahumyan’ın 26 Nisan 1918 de yayınladığı ültimatoma doğrultusunda Ermeni Milli Konseyi’nin yandaşlarını kızıl bayrak altında toplanmasını sağlamasıyla meydana getirilen ordunun %95’ini Ermenilerin oluşturduğunu belirtir. Bu kuvvetlerin askeri yapılanmalarını da anlatır.

⁵³ Ordu komutanı Vehib Paşa, 15 Mayıs’ta Arpaçay’a kadar ilerleme emri verirken Yakup Şevki Paşa, Gümrü-Culfa demiryolunun ele geçirilmesinin mümkün olduğunu düşünmekteydi. Ancak, bu hususta Gürcistan’ın ikna edilmesi gerekiyordu. Gümrü’nün işgali de bu noktada düşünülmüştür ki, Korganoff da bunun farkındadır. Bkz., S. Yel, a.g.e.,s.55.

⁵⁴ Ermeniler Türk ilerleyişi karşısında Karakilis mevkiinde şiddetli bir direniş göstermişti. Bunda Rus ordusunda çok iyi yetişmiş komutan ve subayların yönetimi kadar Antranik’in orada bulunması, Ermeni birliklerini oluşturanların çoğunun Osmanlı tebaasından olması, bunlar arasında da okur yazar oranının yüksek bulunması önemli rol oynamıştır. [Bkz.,Gnl. Kur. ATASE a.g.e.,II s.518 vd.] Ancak, Karakilis Türk birliklerinin eline geçtiğinde karşılaşılan durum çok şaşırtıcıydı. Zira bir subay kumandasında elli kişilik bir Alman birliği ele geçirilmişti. Kısa bir araştırmadan sonra, Alman askerlerinin Tiflis’ten Von Kress tarafından gönderildiği ve Türk askerlerine karşı şehri korumakla görevlendirildiği anlaşıldı. Almanlar açıktan açığa muhalefete başlamışlardı. Bu durum giderek Yakup Şevki Paşa’daki Alman aleyhtarlığını da körüklüyordu. Karakilis girişine büyük bir bez afiş asarak, üzerine “Burası Alman İmparatorluğu adına işgal edilmiştir.” diye yazmışlar ve 4 nö. Kafkas Kolordusu’nun şehre girmesini engellemeye çalışmışlardı. Fakat Yakup Şevki Paşa telefonla verdiği emirde “Karakilis’e giriniz, durdurmak isteyenleri tepeleyiniz, teslim olmak isteyenleri bana yollayınız.” diyerek hadiseye müdahale etmişti. Bkz., S. Yel, a.g.e., s.55

Bakü olaylarını anlatırken Korganoff'un Ermenilerin "Mart günlerinde" işlenen insanlık suçunun esas faileri olduğunu gizleme gayreti içerisine girdiği hemen dikkati çekmektedir. Mayıs ayından sonra gelişen olaylarda ise Ermeniler dış güçler ve onların işbirlikçilerine karşı Bakü'yü savunan bir siyasi grup olarak takdim edilmektedir. Nihayet, 1 Eylülde Bakü'ye taarruz eden Türk kuvvetlerinin şehre girmelerinin an meselesi olduğu anlaşılınca Enzeli de yığınak yapan İngilizlerin yardıma çağırılması, ona rağmen 15 Eylül 1918 de Türklerin Bakü'ye girmeye başlaması, yani Korganoff'un hapisshaneden kaçırılışına kadar geçen sürede ortaya çıkan gelişmeler saati saatine not edilmiştir. [s.174-204]

Kitabın bundan sonraki üç sayfalık kısmında Almanların Azarbaycan'ı kontrol etmekteki maksatlarının ne olduğu Alman Orduları Genelkurmay Başkanı E. Ludendorff'un hatıralarından alıntılar yapılmak⁵⁵ suretiyle ortaya konulmaya çalışılır. [s.205-207] Bu kısmın, kitabı baskıya hazırlayan kişi tarafından "sonuç" yerine eklendiğinde şüphe bulunmaktadır. Eser bibliyografya olarak gösterilen oniki kaynağın yer aldığı "Eserin Oluşturulması Sırasında Faydalanılan Materyal ve Dokümanlar" [s.209] kısmını müteakip "İçindekiler" le [s.211] sona ermektedir.

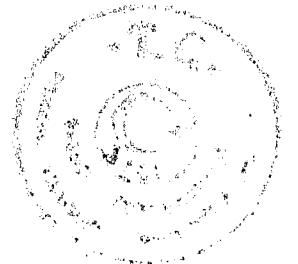
Korganoff'un hatıralarında Rus ordularında görev alan Ermenilere değer verilmediğinin sık sık vurgulanmış olması önemlidir. Halbuki Ermeni birlikleri öncü kuvvet olarak coğrafyayı ve bölgede konuşulan dil ile lehçeleri iyi bilmeleri sebebiyle Ruslara her şeyden önce mükemmel bir kılavuzluk hizmeti sunmuştu.⁵⁶ Bu hususu Korganoff'un da sık sık işaret ettiği görülmektedir. Ona rağmen Ermenilere fazla itibar edilmemesi⁵⁷ bir Ermeni uyanışının gelecekte Ruslar'ı da tedirgin edeceğinin bilinmesi kadar, bu topluma duyulan güvenle de ilgili olmalıdır. Bir başka deyişle Ruslar Ermenilerin Osmanlıyı arkadan vurmasını gayet iyi takdir etmiştir.

Ermeni-Rus münasebetlerine dair çalışmaların yer aldığı eserlerde şu ana kadar hep Ermenilerin Rus ordusu ile işbirliği içinde, onların öncü kuvveti ve kılavuzu olarak görev yaptıkları yazılmıştır. Ama bunların teşkilatlanması ve yer aldığı hareketler bilinmezdi. Savaşta, önce Rus ordusunda sonra da Ermeni

⁵⁵ Bkz., E. Ludendorff, a.g.e., 256,276,278 vd.,379

⁵⁶ Bkz., G.N. Korganoff, a.g.e., s.59

⁵⁷ Bkz., G.N. Korganoff, a.g.e., s.52 : A. Çelebyan, a.g.e., s.193

kolordusunda görev almış bulunan Korganoff'un notları bu hususlara açıklık getirmektedir. Yazarın asker olması, gerçekleştirilen hareketin teknik açıdan izahı ve okuyucu tarafından anlaşılmasını da kolaylaştırmaktadır.

1918 yılı başlarında Rus ordusu Kafkas cephesindeki birliklerini tamamen tahliye ederken boşaltılan cepheyi Ermeni kolordusunun tutması kararlaştırılmıştı. Korganoff, "Rus Birliklerinin Geri Çekilmesinden Sonra Cephedeki Durum" bölümünde Kelkit-Bayburt bölgesinde gönüllü Ermenilerden bir birlik oluşturulduğunu, Erzurum'da yine bölge Ermenilerinden Erzurum Piyade Alayı, Hınıs'ta Hınıs Alayı, Van'da 2 nci Van Alayının teşkil edildiğini kaydeder. Bu Ermeniler Osmanlı vatandaşı idi. Dolayısıyla yazılanlar, bir ahalinin devletine karşı açıkça giriştiği bir kalkışmanın itirafıdır. Hal böyle olunca bu insanlara karşı gerekli tedbiri almak da devletin en tabii hakkıdır. Bu noktada Korganoff, hissiyatına yenik düşmekte ve kendi notlarıyla çelişmektedir. Zira, kayıtlarında Van'da 4000 Hizan'da 500 Ermeninin kurtarıldığından bahseder. Bu da iddia edildiği gibi yörede bir Ermeni soykırımının vuku bulmadığının örnekleriyle itirafından başka bir şey değildir. Yine Erzincan tahliye edilirken "bölgede meskun" binlerce Ermeninin Erzurum yönüne doğru göç ettiği vurgulanır ki, bunların tamamının Rus ordusuyla birlikte geri geldiğini düşünmek mümkün değildir. Buna karşılık 1916 yılı Şubatında Erzurum'u terk eden Türklerin Sansa boğazından geçerken "... içlerinden yüzlercesi şu anda işbirliği yaptıkları Dersim Kürtleri tarafından kallesçe katledilmiş malları yağmalanmıştı." şeklindeki tespiti de oldukça ilginçtir.

Yazarın, Erzurum bölgesinde 7000 i silahlı 20.000 Türkün yaşadığı yönündeki kaydı⁵⁸ manidar olup bu sayının Ermenilerin sadece 7-8 Mart gecesi Yanıkdere'de katlettiği silahsız, savunmasız Türk ahalinin sayısına denk düşmesi de dikkat çekmektedir. Korganoff bu ahaliyi silahlı bir güç gibi göstermek isterken Rus orduları girdiğinde silahları toplanmış ve iki seneyi aşkın bir süredir Rus-Ermeni işgalinde kalmış, Ruslar çekilirken de silah almayı reddetmiş⁵⁹ olduklarını

⁵⁸ Bkz., G.N. Korganoff, a.g.e., s.101

⁵⁹ Bkz., A. Hürbaş, "1918 Erzurum Katliamı Neden ve Nasıl Oldu" Atatürk Üniversitesi'nin Kuruluşunun XX. yıl Armağanı, Ermeniler Hakkında Makaleler-Derlemeler II, Ankara 1978, s.83vd.

bilmezlikten gelmektedir.⁶⁰ Esasen Erzurum da, olayların Korganoff'un yazdığı şekilde geliştiği doğru olsa bile ahalinin bin yıl yan yana yaşadığı komşusuna niye düşmanlık etmek istediğini izah etmek gerekir ki, bu da Yazara düşen bir görevdir. Zira aynı ahali, yani Erzurumlular Osmanlı hükümetinin 24 Nisan 1915 tarihli sevk ve iskan kanununu yürürlüğe koyduğu⁶¹ sırada o zamana kadar pek çok olaya sebep olmuş Ermeni komşularını gözyaşları içerisinde şehir dışına kadar uğurlamış ve yüzyıllardır komşuları olan bu insanların ortalık yatıştıktan sonra sağ salim dönebilmeleri için arkalarından sular dökmüştü.⁶²

Ermenilerin Kars yöresinde katliam yapmaya başlamaları Türk ordusunu daha hızlı harekete mecbur etmişti.⁶³ Korganoff bu hususu da notlarında itiraf eder. "Kars'ın Düşmesi" başlıklı kısımda, 26 Nisan günü Kars'a ulaşip aynı gün General Diyef ile görüşen Kazım Karabekir Paşa halen Kars'ta bulunan bütün subay ve askerlerin milliyet ayrımı yapılmaksızın Kars'ta kalmak, ya da Gümrü'ye gitmek konusunda serbest olacağını ama, Ermenileri diğerlerinden ayırarak, onların her rütbedeki askerinin Türk yetkilileri tarafından kendilerine gösterilen yerlerde kalmak zorunda olduklarını söylediğini vurgulayan yazar, bu emrini Ermenileri dengiyle karşılamak, ne yapmışsa aynıını yapmak" ilkesiyle açıkladığını belirtir.⁶⁴

Korganoff notlarında sadece bölgede gelişen olayları anlatıp değerlendirmekle kalmamakta genel değerlendirmeler yaparak olayları zaman zaman savaşan kesimlerin umumi politikaları çerçevesine oturtabilmektedir. Nitekim onun muhtemelen en son notlarını oluşturan " Öyle görünüyor ki Bakü'nün düşmesinden sonra Bağdat'taki kurmay heyeti ve Hindistan Ordusu Genel Karargahı anladılar ki Hindistan'a açılan kapı sadece Musul değildi ve ilk önce Kafkasya idi." Şeklindeki değerlendirmesi⁶⁵ önemlidir. Zira 1917 Haziranı'ndan itibaren Türk ordularının

⁶⁰ Korganoff, geri çekilen Ruslar tarafından Erzurum'un soyulup, yağmalandığını kaydettiği halde [Bkz., G.N. Korganoff, a.g.e., s.102] notlarının bu kısmında silahlı Türklere bahsetmekle Ermenilerin yaptıklarını mazur göstermek istemektedir.

⁶¹ Bu hususta geniş bilgi için Bkz., A. Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990.

⁶² Bkz., A. Hürbaş, "1918 Erzurum Katliamı Neden ve Nasıl Oldu", s.76

⁶³ Bkz., **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, S. 86 (Nisan 1987) Belge no:2075

⁶⁴ Bkz., G.N. Korganoff, a.g.e., s.155

⁶⁵ Bkz., G.N. Korganoff, a.g.e., s.201

bütün dikkatini Kafkasya'ya çevirmesi ve Rus inkılabının yarattığı boşluğu değerlendirmek istemesi⁶⁶ İngiltere'yi haddinden fazla tedirgin etmekteydi.⁶⁷

Korganoff'un coğrafyayı çok iyi bildiği, özellikle yer isimlerini kaydederken çok dikkatli davrandığı anlaşılmaktadır. Kayıtlarında yer verdiği coğrafi isimler Osmanlı kaynaklarında geçtiği şekliyle neredeyse birebir örtüşmektedir. Bu arada dikkati çeken bir başka husus da bu isimlerin kadim Ermeni yurdu olarak takdim edilen Revan ve çevresinde dahi %80-85 oranında Türkçe olmasıdır. Bu da söz konusu bölgeye yüzyıllardır Türk kimliğinin ne kadar derinden nüfuz ettiğinin bir başka şekilde ifadesidir. O sebeple gerek tercümede gerekse metinde aralarda yer alan haritalarda gösterilen söz konusu isimlerin Türkçe imla ile yazılışından başka birşeye ihtiyaç duyulmamıştır.

Tercümede metnin özünü değiştirecek bir davranıştan, hele hele herhangi bir ekleme ve çıkarmadan özellikle kaçınılmıştır. Çok ileri derecedeki yanlışlar, hata ve hakaretlerde bile yazılanların bir "öteki" ne ait olduğu dikkate alınarak metne müdahale edilmemiş sadece dipnotlarla verilen açıklamalarla yetinilmiştir. Bu arada özgün metinde yer alan dipnotlarla gerekli ayrımın yapılabilmesi için tarafımızdan konuların sonuna [TY.N] notu düşülürken diğerleri de [GNK.N] ibaresiyle belirginleştirilmiştir. Esasen, özgün metnin sayfa numaraları da metnin bittiği noktada // işareti ile tespit edilmiş ve kenarda gösterilmiştir.

Elinizdeki eser, Türkçe dil kurallarına azami dikkatin gösterildiği bir üslupla, tam metin halinde tercüme edilmeye çalışılmıştır. Öyle ki, birkaç yer haricinde Türkçenin mantığına uygun düşmeyen paragraf düzeni bile aynen korunmuştur. Birer cümleden ibaret olup her biri bir paragraf olarak gösterilen birkaç yerde ise teşkil edilen yeni paragrafta birleştirilen cümleler § işaretiyle tespit edilmiştir. Ayrıca tercümede mümkün olduğunca "yaşayan Türkçe" kullanılmaya itina gösterilmiş ve bu hususta aşırılıklara itibar edilmemiştir. Metnin sonuna tarafımızdan eklenen harita, resim ve fotoğrafların kaynakları da hemen altta gösterilmiştir.

⁶⁶ Atatürk bu hususu stratejik bir yaklaşım olarak değerlendirmekte ve böylelikle Suriye, Irak, İran, Afganistan ile Hindistan kapılarının sonuna kadar açılacağına işaret etmektedir. Bkz., **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Ankara 1991, s.194

⁶⁷ Geniş bilgi için Bkz., F. Stanwood, **Revolution and, British Imperialism in Central Asia**, London 1983, s.32 vd.

Ermeni meselesi çok yakın bir gelecekte Türkiye'nin en önemli problemlerinden biri haline gelecektir. Nitekim Ermeniler nüfuslarına, tarihi arka plana ve diğer etmenlere bakmadan Bakü-Batum, Baalbek-Basra arasında tesis edecekleri büyük Ermenistan hayalinden vazgeçmiş değildir. Ayrıca Avrupa devletleri ve A.B.D'nin halen sürmekte olan bir kısım Azarbaycan toprağının işgalinde ortaya koydukları tavır da onları cesaretlendirmektedir. Aynen Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi.

GİRİŞ

Doğu Anadolu Güney Kafkasya ve Kuzeybatı İran Eski çağlardan beri ticaret ve göç yollarının kesiştiği ve çeşitli kültürlerin sürekli çatıştığı bir bölge olmuştur.¹Bu bölge jeo-stratejik açıdan Anadolu'nun kapısı özelliğini taşımaktadır. Ermeniler tarih sahnesinde ilk kez bu coğrafyada tespit edilebilmektedir. Halihazırda M.Ö 1200 yıllarında Balkanlardan göç ederek Anadolu'ya ulaşan kavimlerle,² yerli halklar ve kültürlerin münasebet ve karışımlarıyla M.Ö. VI. yüzyılda ortaya çıkan plardan birisini oluşturdukları kanaati ağırlık kazanmaktadır.³

Pers. Helen ve Roma hakimiyetleri altında yaşayan Ermeniler, III. yüzyılda Saint Gregoire tarafından Hristiyanlaştırılmış ve IV. yüzyılda Romalıların yardımıyla dini bir cemaat haline gelmişlerdir. Monofizismi, yani İsa da insani ve ilahi tabiatın meczolduğunu kabul eden görüşü benimsemiş olmaları, Bizans'la ters düşmelerine dolayısıyla da dini açıdan baskılara maruz kalmalarına yol açmıştır.Bu arada aynı topluluk, V. yüzyıldan itibaren bölgede hakimiyet kurmak isteyen Bizans, Sasani, Emevi ve Abbasiler gibi güçlerin birbirleriyle olan mücadelelerinde kullanılan bir unsur haline gelecektir.Bir başka deyişle yaşadıkları bölgenin jeopolitik konumundan dolayı hasım güçler arasında menfaatlerine uygun gelen tarafla ortak hareket edebilen ve sık sık taraf değiştiren bir Ermeni kimliği ortaya çıkmıştır.⁴

XI. yüzyılda Türklerin Anadolu'ya hakim olmaya başladığı dönemde Bizans'ın Ortadoksların ve Rumlaştırma politikası karşısında yok olmanın eşiğine gelmiş olan Ermeni toplumu⁵ Selçuklu hakimiyetinin tesisıyla adil ve hoşgörülü bir idare altında her yönden geniş bir özgürlük ve huzur ortamına kavuştu. Bu dönemi

¹ S.Cöhce, "Ermeni Kimliği Hakkında Bir Değerlendirme" **Yakın Tarihimize Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu (Kars- Subatan 17-21 Haziran 1991)** Ankara 1992, s.95

² Bkz., F. Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara 1987,s.226-262

³ Bkz., A. Erzen, **Doğu Anadolu ve Urartular**, Ankara 1986, s.43 vd.

⁴ Bu toplumun daha doğuş sürecinde zaafalarını beraberinde getirdiği hususunda Romalı tarihçi Tacitus (55-120?) önemli bir kaynaktır. Onun notlarında Ermeniler, kindar ve kıskanç, acayip bir halk olarak nitelendirilir ve bunun sebebi olarak da yaşadıkları coğrafya gösterilir. Tacitus'un Ermeniler hakkındaki "Bu toplumun tutumu her devrede karışık, mertlikten uzak ve gariptir.Bu sebep, bir yandan Ermeni halkının doğuştan karakteri, diğer yandan da yaşadıkları yörenin coğrafi durumudur." şeklindeki notları için bkz., M. A. Kaşgarlı, **Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara 1990, s.178

⁵ Urfalı Mateos, **Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli**, (nşr., H.Andreasyan), Ankara 1987, s.111 vd.

sırasıyla Harezmsahlar, İlhanlı, Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlular ile kısmen Safevi hakimiyeti izledi. Ermeniler, söz konusu Türk hakimiyetleri altında da rahat ve huzur içerisinde varlıklarını sürdürdü. Ancak, Anadolu'nun Haçlı ve Moğol istilasına uğradığı dönemlerde tarihi rollerini tekrar üstlenmekten geri kalmadıkları ve bu işgalci güçlerle işbirliği içerisinde hareket ettikleri dikkati çekmektedir.⁶

Osmanlı hakimiyeti altına girdiğinde Ermeniler, adil ve hoşgörülü bir idare yanında özgün kimliklerini geliştirip muhafaza edebilecekleri bir düzene de kavuşmuştu. Onun için asli unsur sayılan Türklerden zamanla daha fazla haklara sahip hale geldiler ve bu hakları rahatlıkla kullandılar⁷. Öyle ki, Devlete karşı vergi dışında hiçbir mükellefiyeti olmayan Ermeni toplumu, özellikle ticaret hayatında Müslümanların tabi olduğu “fahiş kar, faiz vs.” gibi yasaklara da uymak zorunda değildi. Bu durum zenaat ve ticaretle uğraşan Ermenilerin, devletin esas yükünü çeken Türklerin aksine gittikçe zenginleşmesine, kültür açısından da Batıya açık bir şekilde gelişme ve değişimlerine zemin hazırlamıştır.⁸ Ona rağmen zamanla Osmanlı yönetiminde başgösteren aksaklıklardan doğan şikayetler, en önemlisi de Avrupa devletlerinin dini, siyasi ve kültürel yönden kışkırtmaları XIX. yüzyılın sonlarına doğru bir Ermeni meselesinin doğmasına sebep oldu.⁹ Bunun sonucunda milliyetçi Ermenilerin özellikle 1880 den sonra çıkardığı olaylar Osmanlı ülkesinde, özellikle de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yüzbinlerce Türk'ün ölümüne ve büyük acıların yaşanmasına sebep oldu.¹⁰

⁶ Bkz.. R. Şahin, **Tarih boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları**, İstanbul 1988, s.46 vd.

⁷ N.Göyünç, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler**, İstanbul 1983, s. 56 ; S,-E.K. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II**, (nşr., M. Harmancı) İstanbul 1983, s. 251 vd.

⁸ Bkz.. R. Şahin, **a.g.e.** , s.79

⁹ Geniş bilgi için bkz. Salim Cönce, “*Büyük Ermenistanı Kurma Projesi*”, **Ermeni Araştırmaları I/1**(Mart, Nisan, Mayıs 2001),s.87-105 : B.N. Şimşir, “*Ermeni Galesinin Tarihsel Kökeni Üzerine*”, **Ermeni Araştırmaları I/1**, s.108-125.: B.Kodaman, “*Ermeni Meselesinin Doğuş Sebepleri*”, **Türk Kültürü XIX/219 (Mart-Nisan 1981)**, s.240-249; C.Küçük, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya çıkışı 1878-1897**, İstanbul 1986

¹⁰Bu hususta Ermenilerin tavrını açıklamak bakımından Antranik'in kayıtlarından alınan “1881 yılında Erzurum'da (Garin) “*Vatan Savunucuları*” gizli örgütü kuruldu. Örgütün gizli bir toplantısında silah yapımı ustası olan Avedis Vemyan, amacımıza ulaşabilmemiz için bize *a,silah b,silah c,silah* gerek der. Konuşmasına, halka silah verip kan dökmeyi öğretirsek o ne yapacağını çok iyi bilir. Bugünkü durumdan kurtuluşumuz ve siyasi özgürlüğe ulaşmamız için ona buna yeminli yazılar yazdırmaktan vazgeçip silaha başvuralım diyerek devam eder. Daha sonra Avedis Vemyan, Gurgen (doğrusu Der Karekin olmalıdır.)adıyla papaz olur.Fakat mesleği olan silah yapıcılığını gizli olarak sürdürür ve bir mahalleden öbür mahalleye uzun ve geniş papaz elbisesinin altında sakladığı silahları gereken yerlere ulaştırırdı.” şeklindeki bilgi önemlidir. Bkz., A. Çelebyan, **Antranik Paşa**, İstanbul 2003, s.34

1910'lu yıllara gelindiğinde iki toplum arasında "jeopolitik kirlenme" ortaya çıkmış, dolayısıyla Türk ve Ermeni toplumları arasında kin ve intikam duyguları güçlenmişti. O sebeple Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde taraflar "öteki"nin en kötü şeyleri yapmasını bekledi ve kendisi de buna göre hazırlandı. Ama Türkler, devletin asli unsuru olmaları hasebiyle süregelen Ermeni terörünün devlet tarafından önlenmesini beklerken büyük bir kıyım yaşadı. Ancak bundan sonradır ki, Osmanlı devleti bir takım tedbirleri yürürlüğe koyacaktır. Ermeni toplumunun cephelerden uzak bölgelere göç ettirilmeleri bunun sonucudur.

Türk-Ermeni münasebetlerinde I. Cihan Savaşı ile birlikte ortaya çıkan gelişmelerin göç dışında kalan bir bölümü buradan itibaren G. Korganoff'un "Ermenilerin I. Dünya Savaşı'ndaki Rolü" isimli kitabının tam metin çevirisinden takip edilecektir. Söz konusu kitapta, savaşın birinci gününden itibaren bu toplumun Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'da, hiçbir zaman çoğunluk oluşturamadığı topraklarda¹¹ bağımsız bir Ermenistan devleti kurmak hayaliyle Osmanlı devletine karşı Rus Ordusu saflarında savaşa girişi, yer aldığı muharebeler ve Rus inkılabı sonrasında teşkil edilen Ermeni Kolordusu ile bağlı birliklerinin muharebeleri gün gün ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Kitapta harbin genel seyri içerisinde Ermeni birliklerinin faaliyetleri yirmidört kısım halinde ele alınmış ve Yazar'ın amacına uygun bir tarzda Ermeniler müttefikleriyle birlikte savaşan bir devlet gibi gösterilmeye ve Ermeni kolordusunun tek başına inatla sürdürdüğü mücadelenin harbin neticesine olan etkisi büyük bir abartıyla vurgulanmaya çalışılmıştır.

¹¹Halihazırda Ermenistan devletinin yer aldığı topraklar da bile 1820 yıllarında yalnızca 17.000 Ermeni yaşıyordu. Geri kalan ahali ki, toplam 150.000 e yakın insan Türk idi. Bkz., A. Çelebyan, a.g.e., s. 20.

ÖNSÖZ

İnsanlık ne kadar gelişir ve değişirse değişsin, dünyada insani düşüncelerin yayılımı ne kadar büyük olursa olsun hukukun halklardan bağımsız bir temeli vardır ve bunun yalnızca silahlı mücadele ile desteklenebileceğini Dünya savaşı bize bir kez daha göstermiştir.

Yüzyıllar önce bağımsızlığını kaybetmiş fakat gelenek, görenek, örf adet ve milli kültürünü kıskançlıkla korumuş olan Ermeni halkı, kendi kadim toprakları üzerinde cereyan eden Rus-Türk savaşına iştirak etmeden yapamazdı. Ermenilerin tarihi eğilimleri, milli çıkarları ve büyük politik istekleri, onları İtilaf devletlerinin safına doğru itmişti.

Savaşın birinci gününden itibaren Ermeniler, müttefiklerin yanında yer alma çağrısına büyük bir heyecanla cevap verdi ve görevlerini sonuna kadar yerine getirdi. Her yandan çok sayıda gönüllü müttefik ordusuna katılmak ve şartlar elverdiğinde kendi bağımsız kıtalarını oluşturmak için akın etti.¹

Aniden vuku bulan Rus devrimi ile akabinde Rus ordusunun çözülmesi ve Kafkasya cephesinden çekilmesi neticesinde Ermeniler kendi savunmalarını yapmanın ağır yükü ile karşı karşıya geldi.// Kendi milli kıtalarını oluşturup, müttefikleri ile birlikte savaşan bir devletmiş gibi hareketlerini sürdürmeleri bekleniyordu. 5

Bütün yardımlardan hatta müttefikleri ile irtibattan dahi yoksun olan Ermeniler, bu denk olmayan mücadeleyi, genel mahiyeti itibariyle kurtuluş yolu görünmeyen bir durum içerisinde inatla direnerek yedi ay sürdürdü ve Dünya savaşına son noktayı koyan genel mütarekeden sadece iki ay önce yenik düştüler. (Türkler 15 Eylül 1918'de Bakü'ye girdi.) ŞAma, Ermenilerin tek başlarına, bir kısım Türk kuvvetlerini bir müddet Kafkas cephesinde inatla meşgul etmesi Asya savaşında büyük öneme sahip olan Kafkasötesinin kaybını yedi ay geciktirdi.

¹ Tiflisteki Ermeni Milli Konseyi ve Taşnaksütyun Partisi uzun zamandan beri çetecilik yapanları askeri göreve çağırdı.[Bkz., E.Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1987, s.592] Gönüllüler askerliğe en uygun Ermeni gençleri arasından seçiliyordu. Başlangıçta 3082 kişiydiler. Bunların sayısı 1915 sonlarında 5.000 e kadar yükselmişti. Bkz., A. Çelebyan, **Antranik Paşa**, İstanbul 2003, s. 171.[TY.N]

İnsanlık tarihinde görülmemiş bir yenilgiyi Ermenilere kabul ettiren bu savaşın sonucunda o kadar küçük ve belirsiz bir Ermeni devleti kuruldu ki, bu devletin siyasi bir yapılanması bile yoktu. §Ermeni halkının hayatı üzerinde tarihi bir yıkım meydana geldi. Bunun sonucunda Ermenistan'ın yeniden dirilişi yolunda yeni bir safha başlamıştır.

Bu kitapta ele alınan konular aynı genişlikte incelenemedi. Zira Güney Kafkasya bölgesinde yeni şekillenen ülkelerin arşiv belgeleriyle diğer dokümanlara ulaşılamadı. Ayrıca bu derlemenin incelediği olaylar bakımından kusursuz olduğu iddia edilemez. // Ama bu kitapta, resmi belgeler veya görgü tanıklarının ifadesiyle doğrulanmamış bir tek olay dahi yoktur. §Yalnız, Antranik'in Karabağ'da yürüttüğü hareketlerden bahsetmedim. Zira kendisi bunları hatıralarında kaleme aldı.

Ermenistan'ın müttefiklerin yanında savaşan bir devlet gibi Birinci Dünya Savaşında yer almasının önemi kitabın ana fikrini oluşturuyor. Kitapta münferit kahramanlık olaylarına yer vermekten kaçınılmıştır. Çünkü, bu tarihi zaman diliminden bir ulus geçti. Onun için verilen mücadele bir kısım insanın savaşı değil topyekün bir milletin fedakarlığının hikayesidir. § Bununla birlikte denk olmayan bu savaşta büyük bir fedakarlıkla bize yardım eden pek çok Rus subayından bahsetmeyi görev olarak kabul ediyorum.

Kafkasya ordusu kurmay başkanı olduktan sonra Ermeni birliklerinin kurmay başkanlığı görevini de kabul eden General Vişinski'den,² Kars kalesi komutanı General Diyef'ten,³ Rusya'nın eski Japonya büyükelçisi ve Rus kıtalarının Kafkasya'dan çekildiği sırada, o ağır kriz esnasında Erzincan'da bulunan Albay Morel'den.⁴ Albay Efremof⁵ ve müfrezesindeki subaylardan bahsetmemek mümkün

² Ermeni kökenli bir Rus Generalidir. Rus Kafkas Ordusu Kurmay Başkanlığı görevini yürütmüştür. Bkz., Gnl. Kur. ATASE, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu hareketi II.**, Ankara 1993, s.426 [TY.N]

³ Bkz., Gnl. Kur. ATASE, **a.g.e.**, s.456 [TY.N]

⁴ Erzincan, Erzurum ve çevresindeki İslam ahaliye uygulamış olduğu mezalim ve katliamla tanınan Fransız vatandaşı ve Ermeni asıllı bir albaydır. Daha önce Rusya'nın Tokyo askeri ateliği ve VII. Kafkas Avcı Fırkası Kurmay Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Bkz., Gnl. Kur. ATASE, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Türklere Yaptığı Katliam**, Ankara 2000, s.42. Kazım Karabekir, **Doğu'nun Kurtuluşu**, (nşr. E.Konukçu), İstanbul 2000, s.84. : Enis Şahin, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları**, Ankara 2002, s.468. [TY.N]

⁵ Bkz., Gnl. Kur. ATASE, **a.g.e.II**, s.524 [TY.N]

değildir. // Ama, Ermenilerin büyük minnet duyacağı bütün isimleri tek tek zikr edememekten dolayı üzgünüm. 7

Kitabımı “Ermenilerin Dünya Savaşındaki Rolü” olarak isimlendirdim.Fakat kitabın eksiksiz bir tarihi eser olma iddiası yoktur.Eğer yararlandığım kaynaklar, Ermeni ulusunun yaşadığı acımasız yıkımın ve gösterdiği yiğitlik ve özverinin ispatı olan zaman dilimi hakkında gelecekte çalışacak olan tarihçilere faydalı olabilirse çok mutlu olacağım.

Paris.

G.KORGANOFF // 8

ERMENİ KOMİTALARININ KURULUŞU

Rus Ermenileri 1886 yılından beri mecburi askerlik hizmetine tabi tutuluyordu ve Dünya Savaşına Rus ordusu saflarında katıldılar. § Bütün savaş süresince toplam nüfuslarının %13'ü Rus ordusu saflarında yer aldı.

Kendi toplulukları içinde vatandaşlık görevlerini dürüstçe yerine getiren Ermeniler, tutum ve tavırlarını başlayan dünya savaşına ve gelişen olaylara göre belirledi.

Türkiye'de Ermenilerin de oturduğu vilayetlerde gerçekleştirilen ve milletin varlığı ile kültürünü korumayı amaç edinen reformların kağıt üzerinde kaldığı 1877-1914 yılları arasındaki tarihi deneyim açıkça göstermiştir. Sonuç Ermeni halkının düzenli ve planlı olarak katliamı olmuştur.⁶

İttifak devletlerinin, dolayısıyla Türkiye'nin zaferi Osmanlı Ermeni halkının yok olmasına ve Kafkasya'daki Ermeni varlığının da tehdit altına girmesine sebep olacaktır.

Bu durum Ermenileri bütün güçleriyle Rus ordusu saflarına katılmaya ve savaşta büyük çaba sarf etmeye sevk etti. // Bunun üzerine Kafkasya cephesinde gönüllü Ermeni birlikleri oluşturmak için izin ve yetki istendi. § Görüşmeler sonucunda teşkil edilecek birlikler, çeşitli sebeplerden dolayı askerlik hizmetinden muaf tutulmuş kişiler ile askerlik çağına gelmemiş veya askerlik yaş sınırını aşmış olanlar yanında yabancı ülkelere gelmiş olan Ermenilerden oluşacaktı. § Bu öneri Kafkasya Cephesi Komutanlığı tarafından dolaylı olarak kabul edildi.

Savaş boyunca Ruslar, Türklere karşı büyük bir kinle dolu olan Ermenileri kullanmak istiyordu. Ayrıca Ermeniler yerli halkla temas halindeydi ve onların kullandığı dil ve lehçeleri biliyor, savaşın vuku bulduğu araziye de çok iyi tanıyorlardı. Bunlar büyük fayda ve imkan sağlamaktaydı. Diğer yandan Ruslar, kendilerine karşı ayrılıkçı duyguların gelişmesi ihtimalini ve buna bağlı olarak Ermeni milli birliklerinin oluşturulması tehlikesini de bekliyordu.

Bir dizi müzakereden sonra, Eylül ayı ortasında Tiflis'teki Ermeni Ulusal Konseyi, Kafkasya'da dört gönüllü komita kurma yetkisini aldı. Komitalar

⁶ Bu konuyu yalanlayan Türk kaynaklarında oldukça bol malzeme bulunmaktadır. Bu kaynaklar için bkz.. E. İter, **Türk-Ermeni İlişkileri Bibliyografyası**, Ankara 2001[TY.N]

kuruluşunu 1914 yılı Ekim ayı sonuna doğru tamamladı.⁷ Bu durum Türkiye'nin savaş ilan etmesiyle aynı tarihe denk geliyordu. Komitaların mevcudu 2000 muharip asker ve 600 yedekten oluşuyordu.

Birlik komutanlıkları Ermenilerin milli kahramanlarına verildi. Bunlar Antranik, Dro, Hamazaspe ve Keri idi. Bu çeteciler Türklere karşı savaşta kendilerini ispatlamıştı.

Komitalar bir üst birlik altında birleştirilmedi. Bunlar geniş Kafkasya cephesinde değişik kolordulara bağlandı. Zira keşif hizmeti için faydalı olacakları değerlendiriliyordu. Bu durum Ermenilerin bütün cephe hattında neredeyse eşit olarak dağıtıldıklarının sebebini ortaya koymaktadır.//

⁷ Ermeniler, Osmanlı devleti daha savaşa başlamadan harekete geçmişti. Nitekim, Birinci Komita, 1200 mevcutla (S. Vratsyan'a göre 1500 kişi) Antranik'in komutasında 3 Kasım 1914'te Osmanlı-İran sınırına yöneldi. İkinci Komita 500 mevcutla Dro komutasında (Drastamat Kanayan) 24 Ekim 1914'te Iğdır istikametinde hareket etti. Üçüncü Komita 500 mevcutla Hamazasp (Srvandsyants) komutasında, 1 Kasım 1914 te Sarıkamış'a doğru yola koyuldu. Dördüncü Komita 500 mevcutla Erzurumlu Keri komutasında 6 Kasım 1914 te Erzurum'a yöneldi. Beşinci Komita Vartan Komutasında Van yolunu tuttu. Bunlardan başka sonradan İşkhan Arutyanyan ve Krikor Avşaryan (Avşarov) birlikleri de kuruldu." Bkz., A. Çelebyan, a.g.e., s. 171 vd. [TY.N]

SAVAŞIN BİRİNCİ SAFHASI Ekim 1914-Ocak 1915 (Kroki: 1-2-3)

Komitaların anlatımına geçmeden önce Kafkasya cephesindeki genel konumu kendi bütünlüğü içerisinde belirtmek gerekir.

Savaşın başlangıcında Türkiye'ye karşı Kafkasya ordusunun savaş düzeni şöyle idi:

1. *Batum Bölgesi*: Çoruh kazasında (Artvin) düzeni sağlayacak ve sağ kanadı örtecek olan General Liyahof⁸ komutasında dört tabur.

2. *Oltu Bölgesi*: General Stomin, (İstomin Müfrezesi) sekiz tabur, yirmidört top. oniki Kozak⁹ süvari bölüğü. Operasyon istikameti: Oltu-Narman –Erzurum.

3. *Sarıkamış Bölgesi*: General Berhman¹⁰: 24 tabur, 92 Top 24 Kozak süvari bölüğü. Operasyon İstikameti: Sarıkamış-Pasinler Vadisi- Erzurum.

4. *Kağızman Bölgesi*: General Perjevalski¹¹: Sarıkamış grubu ile Erivan müfrezesi arasındaki irtibatı sağlayan altı tabur ve altı Kozak süvari bölüğü.

5. *Erivan Bölgesi*: General Abasiyef¹²: Ondört tabur ve otuziki top ve yirmidört Kozak süvari bölüğü ile Eleşkirt vadisine girecek Erivan –Delican –Tiflis ulaşım hattını örtecek.

6. *Makü Bölgesi*: General Nikolayev¹³: Bir tabur, dört top oniki Kozak süvari bölüğü. Harekat istikameti: Makü- Bayezit- Van.//

⁸ Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Ordusu'nda Kafkas Cephesi'nde önce Kozak Tugay Komutanı daha sonra İnci Kafkas Kolordu Komutanı olarak görev yapan Rus generali. Bkz., Bkz., Gnl. Kur. ATASE. a.g.e. II, s.424 [TY.N]

⁹ Cosaque/Kossack şeklinde verilen kelime Türkçe Kozak kelimesinden gelmekte ve aynı şekilde 'Kanun ve hakimiyet tanımayan' Ruslar'ı ifade etmektedir. Bunlar çarlar tarafından birtakım imtiyazlar verilmek suretiyle teşkilatlandırılmış ve Türk ülkelerinin Rus işgaline sokulmasında önemli görevler yerine getirmiştir. Bkz., Y. Oğurlu, "Rus Klasiklerinde Türkler ve Akraba Topluluklarına Ait Kültür Unsurlarına Dair Malzemeler," **YENİ TÜRKİYE VIII/ 43(Ocak-Şubat 2002) Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı 1**, s.592 : Naile Hacızade, "Türklerde ve Ruslarda Kazaklık Kurumu" **YENİ TÜRKİYE VIII/43**, s.301 [TY.N]

¹⁰ İnci Kafkas Kolordusu Komutanı. Bkz., Bkz., Gnl. Kur. ATASE, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı I**, Ankara 1993, s.95 [TY.N]

¹¹ Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Ordusu'nda görevli İnci Koban Plaston Tugayı Komutanı. 1918 yılında Rus Kafkas Orduları Başkomutanı görevine getirilecektir. Bkz., Gnl. Kur. ATASE, a.g.e.I, s.537.: Kazım Karabekir, **1917-20 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezalimi**, İstanbul 2000.s.24. [TY.N]

¹² Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Ordusu'nda görevli 4 ncü Kafkas Kolordusu Komutanı. Gnl. Kur. ATASE. a.g.e.I, s.65 [TY.N]

7. *Azərbaycan Bölgəsi*: General Çernozubof¹⁴ yedi tabur, her biri birer top ile mücehhez yirmidört Kozak süvari bölüğü ile İran Azərbaycanı'nda düzeni sağlamak ve ordunun sol yanını kapatmakla görevli.

Savaşın ilan edildiği gün Sarıkamış, Kağızman ve Erivan gruplarına bağlı birlikler sınırı geçerek öncü Türk birliklerini püskürttü. Türk kuvvetleri Erzurum'a çekilmişti ve yığınaklarını tamamlamak üzereydi.

8 Kasım'da Rus birlikleri zorlu çatışmalardan sonra Pasinler vadisinin bir kısmını işgal etti. Sınır çizgisi Narman, Güllü dağları, Hopik, Mindivan, Deli Baba istikametinden Karakilise ve Eleşkirt'e uzanıyordu.

10 Kasım'da yığınaklarını tamamlayan Türk birlikleri Erzurum'dan Sarıkamış istikametinde bir karşı taarruz başlattı. 19 Kasım'a kadar süren çarpışmalardan sonra General Berhman'a bağlı olan Sarıkamış grubu, Horum-Aşağı Halik-Horasan-Tahir hoca hattında (Horasan -Köprüköy ara hattı) yeniden mevzilendi.

İlk çatışmalar esnasında Ermeni komitaları bu istikamette operasyonlara katılmadı fakat 19 Kasım'dan itibaren 4 ncü Komita, Sarıkamış grubunun sağ kanadını takviye etmek amacıyla, Sarıkamış ve Karaorgan'a ulaşmış olan 2 nci Türkistan kolordusuna katıldı.

4 ncü Komita Karaorgan'dan Ağveren, daha sonra da Narman üzerine gönderildi. Aynı zamanda Oltu'dan gelen General İstomin'e bağlı olan kol da Narman'a ilerliyordu.

29 Kasım'da çetin çarpışmalardan sonra 4 ncü Komita Liavsor köyünü işgal ettikten sonra Narman'ın 10 km güneyinde bulunan Ekrek istikametinde ilerlemesine devam etti. Aynı zamanda 2 nci Türkistan kolordusunun sağ kanadı ile bu esnada Narman'ı işgal etmiş olan General İstomin'in grubu arasında irtibatı sağladı.// Ş Aralık ayının başından itibaren Türkler hummalı bir faaliyet sergiledi ve ayın yirmiikisinde Sarıkamış grubu ile Oltu müfrezesine taarruz etti.

¹³Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Ordusu'nda görevli Van Kıt'aları Komutanı. Daha geniş bilgi için Bkz., Azmi Süslü, **Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptığı Mezalim**, Ankara 1987, s. 27. [TY.N]

¹⁴Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Ordusu'nda görevli İran Azarbaycan Grubu Komutanı. Daha geniş bilgi için Bkz., Gnl. Kur. ATASE, a.g.e.I, s.96 [TY.N]

Türk birlikleri Sarıkamış grubuna karşı cephe taarruzu yaparak bu kuvvetin ilerlemesini durdurmak, Kars-Sarıkamış hattını ele geçirerek, Kafkasya ordusunun gerisiyle irtibatını kesmek niyetindeydi.

22 Aralık'ta Türkler tarafından baskı altına alınan 4 ncü Komita Narman üzerine geri çekilme emri aldı.Fakat daha önceden Rus birliklerinin tahliye ettiği şehir kısmen Türklerin eline geçtiğinden 4 ncü Komita bu dağlık bölgeden çıkmak için süngüyle Türk birlikleri arasından kendine bir geçiş yolu açmak zorunda kaldı.

Komita Narman'a ulaştığında iki kola ayrılmak zorunda kaldı.Sarıkamış ve Merdenek'e ulaşabilmek için ciddi kayıplar verdi.

Sarıkamış grubunun 2 nci Türkistan kolordusuyla takviye edilmesinden sonra. General Perjevalski'nin Kağızman müfrezesi, öncü birlik olarak Delibaba'ya hareket emrini aldı.General Abasiyef'in birlikleri Eleşkirt'in Karakilise bölgesini çoktan işgal etmişti.

Delibaba'nın işgalinden sonra General Perjevalski'nin birliklerinin bir parçası olan 3 ncü Komita Eleşkirt vadisiyle irtibatını devam ettirmek maksadıyla diğer birliklerle beraber özel bir müfreme oluşturarak Karaderbent geçidini tutma görevini üstlendi.

3 ncü Komita 19 Kasım'da düşmanla ilk teması Alagöz köyü yakınlarında sağladı.Akabinde Kürt çetelerini başarılı bir şekilde geri püskürterek Pirhasan, Kepenek ve Hosraveren köylerini, zorlu çarpışmalardan sonra ele geçirdi.Böylece güney geçidini örten bölgenin hakimi oldu.//

24 Kasım'da fazla ilerlediği düşünülen 3 ncü Komita, 31 Aralığa kadar kalacağı Alagöz'e geri çağrıldı.Buradaki görevi bölgesel temaslara girip keşif yaparak Sarıkamış grubunun sol uç kanadını korumak olacaktı.

Bu zaman aralığı boyunca Ermenilerden müteşekkil komitaların Türkler karşısındaki başarılarını belirtmek üzere, 2 nci Plaston Tugay Komutanı General Guliga tarafından kendisine bağlı 3 ncü Ermeni Komitasına verilen belge çok ilginçtir.

19 Şubat 1915

Bu sertifika 3 ncü Ermeni Komitasının lideri Hamzaspe Servanstian'a dır.Onun liderliğinde bu komita 5-28 Aralık 1914 tarihleri arasında emrimdeki diğer birliklerle beraber bütün çarpışmalara iştirak etmiştir.Özellikle 15 Kasım'da Sekmen, Mirhasan ve Kepenek'e yapılan keşifler

esnasında göz doldurmuştur. 19 Aralık gecesi Ermeni küt'aları, Alagöz köyünde yapılan Türk taarruzu karşısında otuz ölü ve kırk yaralı vererek büyük bir direnç göstermişlerdir. Kepenek üzerine ilerlememiz esnasında Hamazaspe'nin komitası büyük yararlılıklar göstermiştir. Komitacılar bütün çarpışmalarda yiğitlik ve yüreklilik göstermişlerdir. Öyle ki yaralılar bile taarruza iştirak etmişlerdir.

Buna dayanarak resmi mührü basıyor ve imzalıyoruz.

(İmzalı) KUBAN

2 nci Tugay Komutanı

BUKRİTOF

Albay, Kurmay Başkanı

3 ncü ve 4 ncü Ermeni omitaları, Sarıkamış grubunun esas ilerleme istikameti olan Erzurum yönünde her iki kanatta bütün operasyonlara katıldı. //22 Aralık 1914-16 Ocak 1915 arasında cereyan eden ve Türk ordusunun bozguna uğraması ve 9 ncü Türk kolordusunun ele geçirilmesiyle sonuçlanan Sarıkamış muharebesinde görev yaptı.

Bayezid müfrezesinin (General Nikolayev) öncü birliği olan 2 nci Komita Van üzerine hareket ederken Tapariz geçidinde iki gün süren (12-13 Kasım) şiddetli bir çatışmaya girdi. Bu çatışmada komita lideri Dro ciddi şekilde yaralandı.

Daha sonra Eleşkirt vadisinde faaliyet gösteren General Abasiyef'in birliğine katılan bu komita 1914 yılı sonuna kadar yedi çatışmaya girerek Rus sınırına doğru göç eden Ermeni halkının emniyetini sağladı.

General Çernozubof'un Azarbaycan müfrezesi emrine verilen 1 nci Komita 18-30 Kasım tarihleri arasında Kotur bölgesinin işgaline katıldı. Yine 1-9 Aralık tarihleri arasında Saray ve Asurlu'nun ele geçirilmesine iştirak etti ve sonra 15 Aralığa kadar Van istikametinde savunma yapan Kürtlerle yapılan çarpışmalara katıldı.

15 Aralık'ta Komita, kendisini arkadan kuşatan kalabalık Türk kuvvetlerine karşı koymak için Kotur bölgesine çekildi.

Daha sonra 18 Aralık'ta 1 nci Komita Bilecik köyü yakınlarında 4 ncü Kozak Tümeni ve Kürtler ile Türk Jandarması arasında başlayan çarpışmalara iştirak etti. Burada Kürtler ve Türk Jandarması Tümenin Hoy ile haberleşme hattını tehdit ediyorlardı.

Sarıkamış hareketinin devamı ve Tebriz istikametinde kalabalık Türk kuvvetlerinin görülmesi üzerine 1 nci Komita diğer ünitelerle birlikte Hoy üzerinden Culfa'ya geri çekilme emri aldı ve 15 Ocak'ta Dilman bölgesinden göç eden Ermeni nüfusunu örterek Culfa'ya ulaştı.//

17

24 Ocak'ta 1 nci Komita bir Türk tümeni tarafından baskı altına alınan ve Tebriz'den çekilen kıtaları takviye etmek için Safian'a taşındı.28 Şubat'ta Türklerin bozgunuyla sonuçlanan Safian muharebesinin bittiği sırada bölgeye vardılar.Türkler vakit yitirmeden Urmiye gölünün güney kıyısına doğru çekildiler.

1914 yılı Aralık ayının sonuna doğru Kafkasya cephesinde oluşan dinginlik, komitaları cepheden çekme ve onlara Erivan ve Kars'ta hak ettikleri istirahata verme imkanı yaratmıştı.Ayrıca komitalar bu bölgelerde yeniden yapılanmalarını tamamlayacaklardı.

1 nci Komita İran Azarbaycanı'ndaki Marande bölgesine yerleşti.

Savaşın bu birinci döneminde Ermeni komitalarının işlevi neydi? İşte 1 nci Kafkasya Kolordu Komutanı'nın değerlendirmesi:

3 ncü Ermeni Komitası'nın reisi Hamzaspe Servanstian'a.

Ordu komutanın emri üzerine bana bağlı olan 3 ncü Ermeni Komitası, Türkiye ile savaşın başlamasından itibaren Sarıkamış müfrezesine katıldı.Daha sonra Albay Kulebikyan'ın müfrezesinde görev aldı.Bu komita 22 Kasım,23 Aralık ve 5 Şubat çarpışmalarında büyük başarılar gösterdi. 19 Aralık'ta Alagöz köyünde Türkler ilk şoku yaşadı.Bu başarı, parlak bir zaferle sonuçlanması gereken Sarıkamış hareketini başlattı.Alagöz'deki bu çetin çarpışma boyunca Ermeniler 30 ölü ve 40 yaralı verdi ama takviye kuvvet gelinceye kadar Türk birliklerine karşı büyük bir direniş gösterdikleri gibi Türkleri büyük bir bozguna da uğrattılar.Bu kahraman komita reisi ve adamlarından ayrılmak durumunda olduğum için üzgünüm. Fakat Sarıkamış kıtalarıyla birlikte göstermiş oldukları büyük fedakarlık ve üstün hizmetlerinden dolayı teşekkürlerini sunmaktan dolayı mutluyum.//Onlara, verilen yeni görevlerinde parlak zaferler,yeni kahramanlıklar ve başarılar diliyorum.

19

Üç ay boyunca 3 ncü .Ermeni Komitası Sarıkamış müfrezesinin sol kanadını kapatarak, sarp, dik ve yalçın Palandöken dağlarının boğazlarında irtibat görevi yaparak ,General Guliga ve General Perjevalski'nin tümenleriyle omuz omuza kahramanca çarpışarak sorumluluğu büyük olan bu ağır görevi şerefle yerine getirmiştir.

Tanrının yardımıyla, özgüvenle kutsal davanızda ilerleyin!

KALİTİNE

Tuğgeneral

1nci Kafkasya Kolordu Komutanı

TELGRAF

**BÜTÜN ERMENİLERİN PAPAZ HAZRETLERİNE
ECMİYADZİN**

Culfa 22 KASIM 1914

22 Kasım çarpışmalarında Antranik liderliğindeki gönüllü Ermeni komitacıları büyük bir kahramanlık ve cesaret örneği vermiştir. Bunu Papaz Hazretlerine bildirmekten dolayı mutluyum. Gelecekteki başarılarımız için dualarınızı eksik etmeyin.

ÇERNOZUBOF

Kafkasya cephesindeki savaşın bu birinci dönemi Ermeni komitalarının düzenlenmelerine dair hataları ortaya çıkarmakla birlikte onların savaşma gücünü, direnme kapasitelerini, büyük kayıplarına rağmen kazanma isteklerini de ortaya çıkarmıştır.

Bu zaman aralığı boyunca komitalar 156 ölü ve 743 yaralı vermişlerdir. Genel mevcutları olan 2482 kişi üzerinden kayıp oranı % 36 dır. Fakat maneviyat olarak asla sarsılmamışlardır. Sahip oldukları mükemmel savaşma ruhu onları canlandırmıştır.

Yüksek Cephe Komutanı, Ermeni komitalarının gerçek kıymetini ve durumlarını değerlendirerek// iki yeni komitanın daha kurulmasına izin vermiştir. Bunlar, Vartan komutasında ki 5 nci ve Avşarian komutasındaki 6 ncı komitadır

Her komita 1000 kişiden oluşuyordu ve komitalarının toplam mevcudu 6000 kişiyi buluyordu. Dinlenme süreleri boyunca mevcutlarını tamamlayarak güçlenmiş ve yeniden ordu cephesine gönderilmişlerdi. Aralarında dört tanesi de (2,3,4, ve 5 nci komitalar) Van müfrezesine katılmıştı.

Dört komitanın birden Van müfrezesi içinde görevlendirilmesi özel bir amaç taşıyordu. Van'da Ermeni halkı Türklere başkaldırmış ve kahramanca savunma yapmaktaydı. Fakat, dört bir yandan iyi düzenlenmiş Türk ordusu tarafından

kuşatılmışlardı.¹⁵Acilen yardım istiyorlardı. Bu komitalar Van bölgesi kökenli Ermenilerden olduğundan askeri hareketin cereyan edeceği bölgeyi çok iyi tanıyorlardı. 1 nci komita daha önceden olduğu gibi General Çernozubof komutasındaki Azarbaycan müfrezesine bağlı kalacaktı. Yeni oluşturulan 6 nci Komita ise General Baratof'un (Sarıkamış grubu) müfrezesine katılacaktı.

1915 kışının sonunda Türkler, İran Azarbaycan'ı müfrezesi cephesinde sürekli artan bir hareketlilik sergiledi.

Bu esnada 1 nci Komita Marande'de beklemekteydi. 2 Mart'ta acilen Hoy üzerine yürüme emri alan 1 nci Komita 4 Mart'ta Duz dağı bölgesinde savaşı General Nazarbekof'un¹⁶ grubuna katıldı. 28 Nisan'a kadar Hoy bölgesinde kalarak hiçbir çatışmaya katılmadı. Bütün cephe hattı boyunca dinginlik hakim olmuştu.

Nisan ayının ortalarına doğru Halil Bey komutasındaki bir Türk tümeni Urmiye-Dilman istikâmetinde Kafkas cephesinin sol kanadını tehdit eden bir taarruz başlattı.//Başarılı olması durumunda bu taarruz Türklere Culfa demir yolunu ele geçirme imkanı sağlayacak ve sonuç olarak Tiflis-Bakü demiryolunun ve bütün Kafkas cephesinin iletişim hatlarının Türkler tarafından ele geçirilmesine sebep olacaktı.

28 Nisan'da acil olarak Dilman'a çağrılan 1 nci Komita 30 Nisan'da bölgeye ulaştı ve 8 nci Avcı Alayı'nın bir taburu ile birlikte kilit noktaları tutarak 1 Mayıs çarpışmalarına katıldı.

¹⁵ Bu hareket için Bkz., A. İhsan Sabis ,**Birinci Dünya Harbi Harp Hatıralarım III**, İstanbul 2001, s. 31 vd.[TY.N]

¹⁶ Tovmas Nazarbekof (Nazarbekyan), 4 Ağustos 1855 tarihinde Tiflis'te dünyaya gelir. İlk eğitimini Tiflis'te aldıktan sonra ailesi onu Moskova'daki Aleksandryan Yüksek Askeri Koleji'ne yollar. Buradan da subay rütbesiyle mezun olur. Nazarbekyan, 1877-78 tarihlerindeki Osmanlı-Rus savaşlarına katılır.Çok kısa bir zaman içerisinde Yarıbay daha sonra da Albay rütbesine ulaşır. 1905 yılındaki Rus-Japon savaşında kahramanlıklar göstermesine rağmen ödüllendirilmez. O zamanlar Çar'ın Ermeni karşıtı politikalar yürüttüğü, Ermeni kilise , arazi ve zenginliklerine el koyduğu ve hiçbir Ermeninin Albaydan daha yüksek bir rütbeye getirilmesinin mümkün olmadığı yıllardır. Ermeni kaynaklarına göre Ermeni subaylarına karşı Çar ve Ordu'nun adaletsizliğini protesto etmek için Nazarbekyan kendi üst komutanına şöyle der: "Bugüne kadar ben kendimi Rus vatandaşı, Rus Ordusu ve Rus İmparatorluğu'na sadık bir subay olarak hissetmişim. Bugün ise sadece Ermeni asıllı olarak değil bir Ermeni onuruyla konuşmaktayım. Ermeniliğime karşı bu adaletsizlik ve güvensizlikten sonra...!" Nazarbekyan sözünü burada yarım bırakır. Göğsünden istifa dilekçesini çıkarır ve bunu komutana uzatır. Nazarbekyan'ın istifasını önce kabul etmezler. Tam dört ay boyunca kendi kararında ısrarlı bir tutum sergilemesi sonucunda kabul etmek zorunda kalırlar. 1906-1914 yılları arasında Nazarbekyan ordudan ayrılır. 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı'nda tekrar Ordu'ya katılır ve Dilman Cephesi Komutanlığına atanır. Bkz., A. Çelebyan, a.g.e., s.206 vd.[TY.N]

Bu savaşta Komita üçü lider konumunda olan on dokuz adamını kaybetti.

Enerjik ve beklenmedik bir mukavemete çarpan ve ağır kayıplar veren Halil Bey'in tümeni bozguna uğratılıp püskürtülmüş ve Halil Bey tümeninden geri kalanları kurtarmak için vakit kaybetmeden Çölemerik istikametinde geri çekilmişti.

Geri çekilen Türkler 1 nci Ermeni Komitası'nın öncülük yaptığı General Nazarbekof'un birlikleri tarafından hızla takip edildi.//

VAN HAREKATI

Mayıs- Haziran 1915 (Kroki: 4)

Daha önce belirttiğimiz gibi 2,3,4, ve 5nci Komitalar 1915 ilkbaharında Van istikametine yönlendirilmişti. Bu dört komitanın toplu olarak aynı grup içerisinde ve daha önceden belirlenen istikamette görevlendirilme nedenlerine değinmiştik.

Bu komitalar birleşerek bağımsız bir birlik oluşturmuştu. Ararat müfrezesi ismini alan bu birliğin liderliğini de Vartan üstlenmişti. Ne var ki, harp sahasına çıkmadan az önce 2, 3 ve 4 ncü Komitaları tamamlamak ve güçlendirmek maksadıyla 5 nci Komita lağvedilerek dağıtılmıştı.

28 Nisan'da Erivan'dan hareket eden Ararat Birliği 4 Mayıs'ta Şengül boğazını aşarak (Eski Türk – Rus sınırı üzerinde) aynı gün Bayezid vadisinden Van'a giden yol üzerinde bulunan Tapariz dağı eteklerindeki Kızılyaka yakınlarına ulaştı.

General Nikolayev'in müfrezesine öncülük yapan bu birlik 11 Mayıs'ta Muradiye'yi ele geçirdi.

14 Mayıs'ta yeniden taarruza geçen Ermeni birliği ertesi gün Hanik köyünü ele geçirdi ve 18 Mayıs'ta girdiği Alur köyünde, uzun bir kuşatmadan kurtarılmış olan halk. // Ermeni birliğini heyecan ve coşkuyla karşıladı. Türk kıtaları Van gölünün güney kıyıları boyunca Gevaş istikametine hızla geri çekildiler.

Van'ın ele geçirilmesi münasebetiyle 4 ncü Kolordu Komutanı bütün Ermenilerin papazına şu kutlama telgrafını gönderdi:

Patrik Hazretlerine.

Eçmiyadzin.

Telgraf no: 53052

25 Mayıs 1916

Eçmiyadzin Katedralinde bizim için tanrıya yaptığınız dua ve yakarışlarından dolayı teşekkür ederim. Bu unutulmaz günde Van, Hıristiyanlığın tarihi düşmanlarından ve Ermeni halkı da yüzyıllardan beri süre gelen boyunduruktan kurtulmuş bulunuyor. Bu büyük başarı emrimdeki 4 ncü Kolorduya bağlı çok değerli, muzaffer ve cesur Ermeni Komitaları sayesinde elde edilmiştir.

GENERAL OGANOYSKI¹⁷

¹⁷Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya Cephesi'nde görevli 4 ncü Kolordu Komutanı. Bkz., A. Çelebyan, a.g.e., s.198.[TY.N]

Van'ın işgalinden sonra Van gölünün güneyindeki bölgeyi Türklerden ve Kürt çetelerinden temizlemek, bu bölgeye sağlam bir şekilde yerleşebilmek için zorunluydu. Bu durumda 2 nci Ermeni Komitası 21 Mayıs' ta Çatak'ı ve sonra Bahçesaray'ı(Mokouse) işgal etme emri aldı.

23 Mayıs'ta kısa bir çatışmadan sonra Komita, Çatak'ı işgal etti ve Türklere karşı baş kaldırmış olan yörenin Ermeni halkını Türk boyunduruğundan kurtardı.

İşgalden sonra bu bölgeye ihtiyat olarak küçük bir garnizon bırakan Komita, Bahçesaray istikametinde yürüyüşüne devam etti ve bu bölgeyi 31 Mayıs'ta işgal etti. 4 Haziran gecesini Türkler daha önce boşaltmak zorunda kaldıkları ve Siirt istikametini kapatan hatları tekrar ele geçirmek maksadıyla bir karşı taarruz denedi. Ama, bu taarruz yerli Ermeni halkının da yardımıyla geri püskürtüldü.

29 Mayıs'ta 4 ncü Komita Gevaş'ı işgal etme emri aldı ve altı saat süren bir çatışmadan sonra //Türkleri Gevaş boğazının dışına atarak şehri işgal etti. Burada üç adet top ele geçirildi. 4 ncü Komita, Van'dan gelen 3 ncü Komita ile birleşip kuvvetlenerek Türklerin mukavemetini kırdı. 7 Haziran'da zorlu bir çatışmadan sonra Küçüksu işgal edildi ve 12 Haziran'da iki komita birden Reşadiye'ye girdi. **Ş**Bu sırada yeni takviye kuvvetler alan Türkler, ertesi gün taarruza geçerek Reşadiye'deki komitaları önce Küçüksu'ya daha sonra Norkev-Bahçesaray hattına çekilmeye mecbur bıraktı.¹⁸

Böylece, 13 Haziran'da Rus sınır hattı Van gölünün güneyinde Norkev-Bahçesaray ve Çatak'tan geçiyordu. Bütün bu hattın sadece Ermeni komitaları ve bölgede yaşayan gönüllü Ermenilerin oluşturduğu güçlerle işgal edilmesi dikkat çekicidir. Bu olaylardan sonra cephe hattında 27 Haziran'a kadar devam eden sükunet ortamı süresince İran Azarbaycanı'ndaki 1 nci Komita'nın gelmesiyle, 2 nci Komita Norkev bölgesinde 3 ve 4 ncü Komitalarla birleşti. 1 nci Komita Bahçesaray ve Çatak'ta ihtiyat olarak küçük garnizonlar bıraktı.

Bu geçici soluklanma zamanından istifade eden 2 nci Komita'nın Mesrope komutasındaki bölüğü Bahçesaray'ın batısındaki Sparkert bölgesine cesurca bir baskın yaparak Kürtler tarafından esir alınan 4000 Ermeni'yi kurtardı.

¹⁸ Bu hareket için bkz., Ali İhsan Sabis, **a.e.g.III**, s.30 vd. [TY.N]

28 Haziran'da bütün Ermeni Komitaları General Truhin'in¹⁹ grubuna katıldı. (Bir sınır koruma taburu, dört Ermeni komitası, bir sınır koruma süvari bölüğü, oniki Kozak süvari bölüğü, altı sahra topu, altı dağ topu) §Bu birlikler Bitlis tarafından 4 ncü Kafkas kolordusunun sol yanını kapatmak maksadıyla, Gölün güney kıyısı boyunca ilerlemek zorundaydı.// § Dolayısıyla bu kolordu Hınıskale-Muş hattını işgal etmek maksadıyla Malazgirt-Ahlat cephesi üzerinde hareket icra ediyordu.

26

Ordu Komutanlığı bu hareketi çok önemli görüyordu: Hınıskale-Muş hattının işgali temeline dayanarak devam edecek olan hareket Erzurum'un işgaline zemin hazırlayacaktı.

General Truhin'nin bütün kuvvetleriyle Norkev bölgesine yüklenmesinden sonra, iki gün (29-30 Haziran) süren bir çatışma neticesinde Küçüksu ele geçirildi. § Bu sırada birlikler çetin Türk mukavemetiyle karşılaştı. Türkler, Reşadiye civarında bir piyade tugayı ile takviye edilmişti.

Halil Bey, 4 ncü Rus kolordusuna karşı taarruza geçmeyi düşünmüştü.Fakat General Truhin'nin ilerlemesiyle tehdit altında kalan sağ yanını korumak maksadıyla 44, 106 ve 107 nci Türk alaylarını Reşadiye'de bıraktı.

12 Temmuz'da başlayan savaş Türklerin geri püskürtülmesi ve topçu kuvvetlerinin üçte ikisinin ele geçirilmesi ile sonuçlandı. 14 Temmuz'da General Truhin'nin birlikleri Gölün güney-batı uç noktasındaki Malazgirt –Bitlis yolunu ele geçirdi.

15 Temmuz'da General Truhin, kıtaları parlak başarılarından dolayı kutlarken, zaferle taçlanan yiğitlik ve dayanıklılıklarını şöyle övüyordu:

Antranik ve Dro'nun Komitaları düşman hatlarına coşkuyla saldırırken Hamazaspe'nin Komitası olağan üstü zor şartlar içerisinde topçu tarafından desteklenmeden karlarla kaplı dağlara tırmanmıştır. Komitalar yorgunluklarına rağmen püskürttükleri düşmanı var güçleriyle takip etmişlerdir.

¹⁹Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Ordusu'nda görevli Truhin Müfrezesi Komutanı.Bu müfreze Haziran ayı ortalarında Van'da, 2 nci Mavera-ı Baykal Kazak Tugayı, bir hudut taburu ve atlı bölüğü, bir dağ bataryası ile dört Ermeni taburundan oluşacaktır. General Truhin Müfrezesi Van gölü güneyinden taarruz ile 4 ncü Kafkas Kolordusu'nun sol yanını geniş bir kuşatma hareketinden korumak için 25 Haziran 1915 te harekete geçti.Bkz., Gnl. Kur. ATASE, a.g.e.II, s.703 [TY.N]

Aynı zamanda bu çatışmalarla Van gölünün güney kıyısında, 4 ncü Kolordu'nun // Kop(Bulanık)-Ovakişla hattı üzerine zaferle sonuçlanan hareketi başladı. General Truhin'nin grubu ileri harekate devam etmek için hazırlık emri aldı. 27

Fakat daha 17 Temmuz'da durum değişmişti. 15 Temmuz'da önemli ölçüde takviye alan Türkler 4 ncü Kolordu cephesinde bir karşı taarruz başlattılar.

General Truhin'nin grubu 17 Temmuz'da Reşadiye'nin güneybatısına çekilme emrini alırken 4ncü Rus kolordusu savunmaya çekilmek zorunda kaldı.

19 Temmuz'da General Truhin'nin Van grubuna karşı taarruza geçen Türkler, grubun direncini kırmak ve Bitlis bölgesini ele geçirerek burayı Rus birliklerinin taarruzuna karşı kapatmak niyetindeydi.

Bu taarruz 19 ve 20 Temmuz'da başarıyla geri püskürtüldü ve Türklerin tam olarak bozguna uğratılmasıyla sonuçlandı.

21 Temmuz'da General Truhin'nin grubu Gölün güney batı bölgesini yeniden işgal etti ve 4 ncü Kolordu'nun sol kanadı ile temasa geçti.

19 Temmuz çatışmasında Ararat müfrezesinden kahraman Keço, süvari birliği ile saldırıya geçtiği sırada öldü.

Bu zafer vesilesiyle General Truhin 21 Temmuz'da duygu ve düşünceleri şu şekilde dile getirdi:

Emrimdeki birlikler 19 ve 20 Temmuz'da iki gün süren bir çarpışmadan sonra, düşmanı bozguna uğrattı. Zafer, özellikle dörtte üçü Ermeni komitalarından oluşan piyademin ateş üstünlüğü sayesinde kazanıldı. Düşman, topçumuzun isabetli atışları sonucu kesin olarak püskürtüldü. Tarih kıymetli kıtalarımızın zaferini yazacaktır. // Ben de komutanınız olarak subay ve erlerimi kutluyor ve gayretleriniz için teşekkür ediyorum. 28

GENERAL TRUHİN
Tümen Komutanı

Fakat Malazgirt yakınlarında Türklerden 4 ncü Kolordu'ya yönelen taarruz ve Rus cephesinin Purhus'ta (Misk) yarılması, durumu tamamen değiştirdi. 4ncü Kolordu'nun bütün cephesi üzerinde vuku bulan Türk taarruzu kolorduyu ve aynı zamanda General Truhin'nin grubunu bütün olarak geri çekilmeye zorluyordu.

Malazgirt'in Türkler tarafından işgali, 4 ncü Kolordu'nun birliklerini birbirinden ayırıp, Kafkasya'yı tehdit ederek Türklere Eleşkirt vadisine giden en kısa yolu açıyordu. Ordu Komutanlığı mecburen Van bölgesinin boşaltılması ve Van

gölünün kuzey kıyıları boyunca geri çekilmekte olan 4 ncü Kolorduya Muradiye ve Tapariz boğazı üzerinden Eleşkirt vadisinde üslenme emri vermek zorunda kaldı.

1 nci ve 2 nci Ermeni Komitaları 4 ncü Kolordu'nun sol kanadıyla birleşmeyi gerçekleştirdikten sonra Gölün kuzey kıyısından geri çekilirlerken 3 ncü ve 4 ncü Komitalar General Truhin'nin grubuna katıldı ve Van bölgesini boşaltmak zorunda kalan Ermeni halkının çekilmesini gizlerken Van gölünün güney kıyılarını takip ederek geri çekildi.

General Truhin'nin müfrezesinin geri hareketi, Türkler tarafından tehdit edilmeden hemen önce 24 Temmuz günü öğleden sonra saat 2'de başladı. Bu arada, Kürtler, Bahçesaray-Çatak cephesinde faaliyet gösterdiler ve 23 Temmuz'u 24'e bağlayan gece, 2 nci Komita'nın bir birliği ile tutulan Bahçesaray'a taarruz etti ise de başarısız oldular. Komitacılar bir ölü ile yirmialtı yaralı ve kayıp vermiştir.

26 Temmuz sabahı General Truhin'nin birliği Küçüksu'ya ulaştı ve Van'a doğru çekilmeye devam etti. Şehri bütün bölgeleri ile koruma emri almıştı.//

29

1 ve 2nci Komitalar 4 ncü Kolordu'nun sol kanadının artçısı olarak ilerliyordu. Begri boğazının emniyetini sağlamak gibi ağır bir görev onlardan bekleniyordu. Çünkü bu boğazdan bütün Van bölgesinin Bahçesaray ve Çatak'ın kalabalık Ermeni halkı geçecekti.

Kafkasya ordusunun kalan kısmından tecrit edilmiş olan General Truhin'nin grubu kuzeye doğru çekilmek niyetiyle 4 Ağustos'ta Van'ı boşalttı. Fakat Muradiye (Begri Kale) yolu Türkler tarafından tutulduğundan Güneydoğuya İran istikametine doğru yön değiştirmek zorunda kaldı.

1915 yılının Temmuz ayında Rus ordusunun bütün cephelerde geri çekilmesi sonucu 1 nci ve 2 nci Ermeni Komitaları Iğdır'da, 3 ve 4 ncü Komitalar ise Dilman'da kalmışlardı.//

30

KOMİTALARIN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

Rus birliklerinin Van'dan geri çekileceği haberi bedbaht Ermeni halkının üzerine bir yıldırım gibi düştü.²⁰ Bu durum doğrudan komitacıların maneviyatlarını olumsuz yönde etkiledi. Öyle ki komitacılar, Rus sınırına ve bilinmeze doğru çekilen kalabalık Ermeni halk yığınları içinde ailelerini aramak için birliklerini terk etmeye başladı.

Ermeni Ulusal Konseyi firara son vermek için tedbirler aldı. Ne pahasına olursa olsun komitalar yeniden oluşturulacak ve Türkiye'ye karşı savaşma konusunda kesin kararlılık sürdürülecekti .

Bu kararın alınması yaz mevsiminde Erivan'da kurulan ve sınıra hareket etmeye hazır olan iki yeni Ermeni komitesi (6 ve 7 nci) sayesinde kolaylaştı.

Rus Kafkas Ordusu Kurmay Başkanlığı ile yapılan müzakereler neticesinde :

- 1) 6 ncı ve 7 nci Komitalardan alınan 750 komitacıyla takviye edilen 3 ve 4 ncü Komitalar Dilman'da kalacaklardı.
- 2) 1 ve 2 nci Komitalar en kısa zamanda takviye edilerek İğdir'dan yeniden cepheye gönderilecekti.

Denk olmayan bu savaşta Türklere karşı mücadeleye yığıtçe devam etme kararını belirginleştirmek için 1 nci Komita Reisi Antranik'in Ermeni halkına yaptığı çağırımı aktarmak istiyorum://

"Sizi derhal komitalara katılmak üzere Erivan'a çağırıyorum. Komitaların yeniden yapılanması en geç 13 Eylül'e kadar bitmek zorundadır.

Arkadaşlar!.. 10 ay boyunca dağlarda ve boğazlarda bütün imkansızlıklara göğüs gererek, yalın ayak ve açlık içinde inanılmaz mesafeler kat ederek mücadele ettik. Umutsuzluğa düşmememiz lazım! Gücümüzü toplayıp cesur olmamızın zamanı gelmiştir.Yürekten bağlı olduğumuz ve ulaşmak istediğimiz amaç, bizi kurtarılmayı ve intikamının alınmasını bekleyen vatanımıza götürmelidir"

²⁰Atranik, bu olayın sebebini "Kafkasya'daki Rus Ordusu'nda Dikran Devoyan isimli bir casus vardı. Onun görevi Osmanlı Ordusu'nun güçlerini izlemektir.Devoyan Genel Komutan Oganevski'ye Türklerin büyük bir güçle üzerlerine geldikleri haberini verdi. Bu haber üzerine 4 ncü Kafkas Ordusu 64.000 askeri ve yedi komutanıyla (Abasiyef, Varabanov, Sdyvyanov, Nazarbegov, Truhin, Şarpantigev, Nikolayev) çılgıncasına geriye dönüş yolunu tuttu. Bu kaçış üzerine Genel Komutanlık tam üç gün kaybetti." şeklinde açıklanmaktadır.Bkz.,A. Çelebyan, a.g.e., s.189. [TY.N]

Komitaların yeniden yapılanması üç aydan fazla sürdü ve Ağustos, Eylül , Ekim aylarında devam etti. 4 ncü Kafkasya kolordusunun günlük emriyle (6 ncı Kolordu Komutanı'nın, 16 Ağustos 1915 tarih ve 61 numaralı günlük emri) kurulan ve kurulmakta olan bütün Ermeni Komitaları 1 nci İhtiyat Tugay Komutanı emrine verilmişti.

Bu günlük emir Ermeni Ulusal Konseyi'nin niyetiyle tamamen uyuyordu. Ermeni Milli Bürosu, komitaların bir bütün halinde görevlendirilmesini ve onlara tek bir istikamet verilmesini istiyordu. **Ş**Fakat, savaş yeniden başladığı zaman, sözü edilen emrin tersine komitalar yeniden 4 ncü Kolordu ve Azarbaycan-Van grubunun oluşturduğu cepheye dağıtıldı.//

VAN BÖLGESİ'NİN İŞGAL EDİLMESİ

4 ncü Kolordu Rus sınırına doğru geri çekildikten sonra Ağrı dağı eteklerinde düşmana karşı koymuş bilahare taarruza geçmişti. Bu sırada General Baratof'un grubu Türk birliklerinin sol kanadına yönelik bir hareket yapıyordu. 4 ncü Kolordu'nun direnişi Türk taarruzunu kesin olarak durdurdu ve sonra Türklerin hızlı geri çekilişi adeta bir bozgun halini aldı.

6 ncı Komita General Batorof'un grubunda görevliydi. Komitanın reisi Üsteğmen Avşarof bu çatışmalarda bir kahraman gibi öldü. §Ganimet 5000 esir²¹ çok sayıda top, cephane ve trenden ibaretti.

Türk Komutanlığı'nın 4 ncü Kolordu'nun cephesini yararak Kafkas ordusunun sol kanadını işgal etmek ve daha sonra Erivan'ı ele geçirmek ve iki savaş alanını: yani Türk-Kafkas alanını İran alanından ayırmak için yaptığı plan başarısızlığa uğradı. Rus kıtaları kazanımlarını koruyordu. Ağustos ayının sonlarına doğru Van'da yeni savunma hatları oluşturdular.

Van'ın güvenliğini sağlamak maksadıyla Gölün güney kıyısında bulunan Gevaş'ın batısındaki mevzileri işgal etmek amacıyla bölgeye bir müfreze gönderildi. Bu mevziler Bitlis ve Van'dan gelen yaklaşma istikametlerini kapatıyordu.//

20 Eylül'de 3 ve 4 ncü Komitalardan birer unsur bu müfreze katıldı. Bu Komitalar Dilman'da bulunuyordu ve yukarıda bahsedildiği gibi Temmuz ayında Rus kıtalarının geri çekilmesi esnasında buraya yerleşmişlerdi.

Zayıf Ermeni birlikleri 10 Ekim'de Gevaş Geçidi'nin savunması ile 13 ekim gecesi Van önlerinde, göl kıyısından gelen Türklere karşı yapılan savunmaya iştirak etti ve 14 Ekim'de güçlü Rus birliklerinin Gevaş cephesini yeniden işgal etmelerine yardımcı oldu. §Bölgede yavaş yavaş sükunet hakim oldu ve çatışmalar 1916 yılı Ocak ayı başlarına kadar durdu.

Bu sakin dönem boyunca Van grubu küçük bir öncü birliği ile Çatak yolunu kapatarak Çadır dağı eteklerinde kurulu olan Gevaş ve Han Köylerini işgal etti.

²¹Korganoff burada yanlış bilgi vermektedir. Doğrusu için bkz, Gnl.Kur. ATASE, a.g.e.I, s.852 vd.[TY.N]

§Van'ın batısında bulunan ve büyük bir Kürt köyü olan Hoşab süvariler tarafından baskı altına alındı.22 Ekim'de, Prens Argutyan'ın komitası 25'inde Dilman'da bulunan Hamazaspe'nin 3 ncü Komitası ve 27'sinde Sembat tarafından geçici olarak idare edilen 1nci Komita Van'a ulaştı.

23 Ekim'de 4 ncü Komita'nın yarım bölük kadar kuvveti Dilman'daki komitaya katılmak üzere gönderildi.

20 Kasım'da 1 nci Komita Van'dan Erciş'e sevk edildi.Bu Komitadan neredeyse Van gölünün kuzey ve batı kıyılarının tamamını tutmak gibi ağır bir görev bekleniyordu.

3 ncü Komita 1916 Mart'ının ortasına kadar Van'da kalacaktı. 7 nci Komita ise Aralık ayının başlarına doğru Urmiye istikametinde hareket emrini aldı.

Daha önce belirtildiği gibi 1 nci Komita 20 Kasım'da Van'ı terk ederek Erciş grubuna katıldı.// §Erciş grubu, üç Kozak süvari bölüğü bir Ermeni komitası, bir eksik mevcutlu piyade taburu, iki sahra topundan oluşan bir güce sahipti. Erciş'in kuzeyinde bulunan Zilan dere bölgesinde yaşayan ve savaşçı bir ruha sahip olan Kürtleri dağıtma ve püskürtme görevi almıştı. .

Türk subayları tarafından komuta edilen Kürtler, Erciş grubunu kuzeyden tehdit ederken aynı zamanda Patnos'ta bulunan 4 ncü Kolordu kıtaları için de bir tehdit oluşturuyordu. 2 nci Komita Patnos'ta bulunuyordu. Kürtler, Patnos ve Erciş arasında girerek Van grubu ile Azarbaycan grubunun, 4 ncü Kolordu ile Erciş-Patnos grubu arasındaki irtibatını engelliyordu.

23 Kasım'da Erciş'ten keşfe gönderilen Ermeni Komitası Erciş'in çevresini Kürtlerden temizledi ve güçlerini Zilandere geçidinde yoğunlaştırdı. §Durum bu şekilde belirginleşirken Van grubu komutanı 13 Aralık'ta Erciş grubunu bölgeyi Kürtlerden temizlemekle görevlendirdi.1 nci Ermeni Komitası, iki Kozak süvari bölüğü ve iki topla bu grubun içinde yer alıyordu.

Topçuyla desteklenen Ermeni Komitası, Zilandere geçidini kapatan Kürt mevzilerini ele geçirdi ve Patnos- Erciş yolunu bölgeye ait yerli Kürt çetelerinden tamamen temizledi. Kolordu Komutanı'nın emriyle, Erciş'in kuzeyinde bulunan onbeş Kürt köyü ceza olarak yakılıp yıkıldı.

Bu olaylarda Ermeni Komitası dört ölü ve sekiz yaralı verdi.

Aralık ayının ikinci yarısına doğru Patnos'la olan irtibat Kürt baskınlarıyla yeniden tehlikeye girdi. Ordu Komutanı'nın emriyle ve 4 ncü Kolordu'dan alınan birliklerle oluşturulan kıtalar Erciş tarafında olduğu gibi Patnos bölgesinde de hareket icra etti.//

35

Erciş tarafından, 1nci Ermeni Komitası, bir eksik mevcutlu Piyade Taburu, iki Kozak süvari bölüğü ve dört top gücünde bir kol ilerliyordu. Patnos tarafından ise 2nci Ermeni Komitası, bir eksik mevcutlu piyade taburu, bir kozak süvari bölüğü ve iki top gücünde bir kol ilerlemekteydi.

11 Ocak'ta bu iki kol birleşerek bütün bölgeyi Kürtlerden temizledi ve yine ceza olarak yedi Kürt köyünü daha yakıp yıktı.

13 Ocak günü öğle saatlerinde Ağagedik geçidinde birleşmeyi gerçekleştiren kollar, kimi zaman 1000 kişinin üstünde güce sahip olan Kürt çetelerini dağıtarak Patnos ve Erciş arasındaki irtibatı yeniden tesis ettiler.

1 nci Ermeni Komitası'nın, Erciş merkezinde iki ay süren bu dönemdeki kaybı beş ölü ile onyediydi.//

36

BİTLİS HAREKATI

(Kroki: 5-6)

1916 yılı Kafkas cephesinde büyük olaylarla başladı. Türk bölgesinden Erzurum, Bitlis ve Trabzon, İran bölgesinden ise Kermanshah alındı.

Erzurum, Muş ve Bitlis'i hedef alan bir hareketin uygunluğu, Köprüköy ve Hınıskale'nin Rus kıtaları tarafından işgali sırasında ortaya çıkmıştı.

Erzurum'un alınması ve Muş vadisinin kontrolünün ele geçirilmesi Ruslara, Türklerin hareket üsleriyle bağlantısını keserek, Sivas, Harput ve Diyarbakır istikametinde taarruzlarına devam etme imkanı sağlıyordu.

Ordu Komutanı'ndan Muş ve Bitlis'i ele geçirme emrini alan 4 ncü Kafkas Kolordu Komutanı, General Abasiyef'in birliklerini bu yönde sevketti..(612 tabur, on top, üç Kozak süvari bölüğü)

1916 Ocak ayı sonunda bu kol Nemrut dağı bölgesini işgal etti(Van gölü batı kıyıları) ve bu bölgeden Bitlis üzerine taarruz başlattı.

Van Grup Komutanı General Kulebikyan, General Abasiyef'in kolunun hareketine destek vermek için iki kolunu Van'dan harekete geçirme emrini aldı: Bunlardan biri General Abasiyef'in kuvvetlerinin geri bölgesini Kürt çetelerden temizlemek için Van gölünün kuzey kıyısından// ilerleyecek, müteakiben Ahlat ve Ovakışla üzerinden hareketle General Abasiyef'in kuvvetlerine katılacak diğer birlik, Gölün güney kıyısından hareketle yine aynı kuvvetle buluşacaktı.

1 nci Komita, süvari kuvveti olarak üç Kozak süvari bölüğü ve iki sahra topuyla, Gölün kuzeyinden dolaşan birliğin içinde yer alıyordu.

2 Şubat'ta Erciş'ten hareket eden birlik şehrin 10 km batısında karşılaştığı Kürt çetelerini bozguna uğrattı ve onları kuzey doğu istikametinde Zirekli Geçidi ile Norşin köyüne kadar takip etti ve aynı günün akşamı bu bölgeyi işgal etti.

Birlik bu bölgede sekiz gün kaldı ve 11 Şubat'ta Adilcevaz istikametinde ilerleme emrini aldı.

Diğer taraftan Kürtler Rus saldırılarına karşı koymakta kararlıydı ve Süphan Dağı'nın güney yamaçları ile Van gölü arasındaki mevzilerini koruyorlardı. Fakat 1 nci Komita, süvari birliği ile Antranik'in bir Kozak süvari bölüğünün ani baskısıyla Kürtlerin sol kanadı bozguna uğratıldı ve Kürtler Adilcevaz'a doğru

püskürtüldü. Aynı anda Komitanın piyade unsurları düşmanın sağ kanadı üzerindeki Koçerer Köyü'nü şiddetli bir çatışma sonucu ele geçirdi Bu bozgun Kürtlerin maneviyatını öyle bir bozdu ki, bundan sonra Rus ilerleyişine karşı ciddi bir direnç gösteremediler.12 Şubat'ta Ermeni Komitası Adilcevaz ve daha sonra Ahlat'ı işgal etti.

19 Şubat'ta kol, General Abasiyef'in grubuna katıldı ve Gölün güneybatısında bulunan Tatvan'ı ele geçirme emri aldı. Bu operasyon 20 Şubat'ta tamamlandı.

2 nci Ermeni Komitası'nın bağlı olduğu Tümen 15 Şubat'ta Muş'u işgal etti.

Böylece General Abasiyef'in grubu Şubat ayının sonuna doğru// Muş- 38 Hasköy-Tatvan hattından geçen cepheyi ele geçirmiş oldu ve bu bölgede Gölün güney kıyısından ilerleyen kol ile buluştu.

General Abasiyef, Bitlis Türkleri'nin taarruz çıkış hattı olması muhtemel olan mevzileri ele geçirmek amacıyla, iki top ve bir piyade taburu ile takviye edilmiş olan 1 nci Ermeni Komitası'na Bitlis geçidini ele geçirme görevi verdi.

21 Şubat'ta, Geçidin girişindeki mevzileri sekiz tabur kadar kuvvetle işgal etmiş olan Türk kuvvetlerinin üstünlüğü karşısında Muş-Bitlis hattında kendisine bir geçiş yolu açmak isteyen Ermeni Komitası başarısız olmuştu.

Genel taarruz 28 Şubat'ta başladı. Kıtalar üç kol halinde tertiplenmişti. 1 nci Komita ortadaki kolda, 2 nci Komita ise sağ kanattaki kolda yer alıyordu.

Türkler, Bitlis'in girişini kapatan Bitlis suyu nehrinin güney kıyılarına hakim tepeleri işgal etmek için ileri mevzilerden geri çekildiler.

29 Şubat sabahı ortadaki kol, kalın bir kar tabakası ile kaplı sarp ve dik yamaçlardan ilerleyerek muharebeye girdi fakat bütün çabalarına rağmen kendisine havale edilen bölgeyi ele geçiremedi.

Çatışma hava kararırken bitti. 1 nci Komita 15 ölü ve 55 yaralı vermişti.

2 Mart'ı 3 Mart'a bağlayan gece yapılacak bir saldırı ile düşman hatlarının ele geçirilmesi kararı alındı. Komita önceki gibi ortadaki kolun içinde yer alıyordu.

Kol kendisine gösterilen bölgeye, gizlilik içinde , bir tek el bile ateş etmeden ilerledi ve aniden saldırıya geçti. Hazırlıksız yakalanan düşman iki sahra topu bırakarak kaçtı.

Türklerin savunma hattı yarılmıştı ve ortadaki kol bozgun halinde geri çekilen düşmanı var gücüyle kovaladı ve arkasından şehre girdi.//

40

Bitlis'in işgalinden sonra 1 nci Komita Kürt saldırılarına karşı Muş-Bitlis yolunu korumakla görevlendirildi.

7 Mart'ta Bitlis'ten hareket eden Komita pek çok Kürt saldırısını püskürterek bu görevini başarıyla yerine getirdi.

Komita 15 Mart'ta acil olarak Bitlis'e çağırıldı. Zira Siirt tarafından bir Türk taarruzu bekleniyordu.

29 Mart'ta Bitlis'e varan Komita şehrin 10 km batısında bulunan Karpe Köyü bölgesinde pek çok çatışmaya iştirak etti.

Aynı zamanda, Bitlis'in 20 km kadar batısında Kürtler belirli aralıklarla yaptıkları taarruzlarla Muş-Bitlis yolunda bütün ulaşımı kesmişe benziyorlardı.

Ajanlarımız tarafından elde edilen bilgilere göre 5 nci Türk kolordusu Diyarbakır'da yığınak yapıyordu ve bir tümen Siirt'ten Bitlis ve Muş üzerine hareket etmek üzereydi.

Bu son istikametten gelecek tehdiye karşı Bitlis yöresini savunmak için görevlendirilen özel bir müfreze öncü kuvvetlerini (bir tabur) Bitlis'in yaklaşık olarak 6 km güneyindeki Elnef Köyü yakınlarında mevzilendirdi.

1 nci Komita Bitlis'in batısındaki Kürtlerin şehri batıdan çevirmek için üslendiği dağlık bölgeye gönderildi ve şehre 20 km mesafedeki Kahta köyü yakınına mevzilendi.

1 nci Komita Karpe-Kahta yolunun kuzey ve güneyindeki bölgeyi Kürtlerden temizlemek amacıyla 6 Nisan'da Bitlis'ten hareket etme emri aldı.

Komita bölgeye geldiği esnada Kiği'nin güneyinden gelecek (Bitlis'in 15 km güneyinde ve Siirt-Bitlis yolu üzerinde) Türk taarruzu çok yakın görünüyordu.

7 Nisan sabahı Türkler taarruza geçti.//1 nci Tugay, Karpe'de mevzilenmiş olan Komitayı her iki tarafından kuşatmak niyetiyle Kiği tarafından ilerliyordu.

41

Kıtaların kalan kısmıyla olan irtibatın kesilmesi tehlikesine karşı Kahta yakınlarında bulunan Komita Bitlis üzerine çekilme kararı aldı.

8 Nisan da, gün boyunca, Komitaya bağlı unsurlardan biri Karpe'nin güneyindeki geçidi kahramanca savundu fakat sonuç olarak her iki yandan kuşatılma tehdidi karşısında geri çekilerek Karpe'deki komitayla birleşti.

İnatçı bir savunma ve ustaca manevralar yapan Komita Bitlis'i batıdan kuşatmak isteyen Türklerin ilerleyişini iki gün boyunca durdurdu.

Taarruzları başarısız olan ve Bitlis grubunu takviye etmek için Muş'tan gönderilen kol tarafından geri bölgesi tehdit edilmeye başlayan Türkler, 9 Nisan'ı 10 Nisan'a bağlayan gece Kiği'ye doğru çekildi. Komita Karpe Köyü yakınındaki mevzileri yeniden işgal etti ve Muş gurubu ile olan irtibatını yeniden tesis etti.

Nisan ayının başında Bitlis grubu ondört taburdan oluşuyordu. Bu mevcuda iki Ermeni Komitası (1 ve 3 ncü) ²² üç Kozak süvari bölüğü ve on top dahildi.

Bu grup, ne pahasına olursa olsun güneyden Vervan'a kadar Karpe cephesi üzerinde Muş vadisinin girişini savunma ve düşmanı bulunduğu hatlardan geri attıktan sonra Baykan tarafından Bitlis geçidinin girişini kontrol altına alan tepeleri ele geçirme emri almıştı.//

43

Fakat gücü tükenen, büyük kayıplar veren neredeyse tüm şefleri savaş dışı kalan 1 nci Komita genel ihtiyatta tutulmak zorunda kaldı.3 ncü Komita Albay Obrastzof tarafından komuta edilen dört tabur ve dört toptan oluşan ve sol kanatta görevli olan kolun içinde yer alıyordu.

Bu kol Bitlis-Baykan ve Bitlis-Vervan hatları arasındaki bölgede bulunan mevzileri işgal etmekle görevliydi ve derinliğine bir savunma yapmak zorundaydı. Diğer taraftan Türkler, Elnef'in güneyindeki karlarla kaplı araziye üç taburla bu kola karşı koruyorlardı. Albay Obrastzof'un kolu 23 Nisan günü bu hatlara taarruz ederek düşmanı imha etme görevi aldı.

Sol kanatta bulunan Komita sabah 04'te düşmanı Güzel geçidi tarafından çevirerek sağ yanından taarruza geçmeliydi. Fakat 23-26 Nisan tarihleri arasında Türk mevzilerine karşı girişilen pek çok saldırıya rağmen başarı sağlanamadı. Düşman eski konumunu koruyordu.

Yine de Komita, bölgesinde kısmî bir başarı sağlamıştı. 28 Nisan 1916 da Kol Komutanı Albay Obrastzof Komita hakkında övgü dolu bir konuşma yaptı. Bu konuşmadan bir pasaj aktaralım:

25 ve 26 Nisan'da Elnef Köyü yakınlarında karla kaplı arazide yapılan muharebede 3 ncü Ermeni Komitası dikkat çekici bir coşkuyla taarruz ediyordu. Özellikle subaylar kahramanca

savaşıyordu. Maalesef neredeyse tamamı savaş dışı kaldı. 25 Nisan da Komita birbiri ardına Türk mevzilerini ele geçirdi ve Türkleri ateş ve süngüyle avladı.// Saldırı öyle şiddetliydi ki Türkler ordugahlarını taşıyacak, tahliye edecek zaman bulamadı ve ordugahları Ermeni komitacılarının eline geçti.//

44

45

²² 3ncü Komita, ileride bahsedeceğimiz Hizan seferinden sonra Bitlis grubuna katılacaktır.[GNK.N]

HIZAN SEFERİ (Kroki:7)

Hamazaspe'nin 3 ncü Komitası tarafından başlatılan Hizan seferi 12 Mart'tan 12 Nisan 1916 ya kadar sürdü. Amacı Bitlis'in muhafazasıydı..Bu husus, Van Gurup Komutanı General Kulebikyan'nin 11 Mart'ta Kafkas Ordu Komutanı General Yudenic'den aldığı bir telgrafta belirtiliyor ve şu satırlarla anlatılıyordu:

"Hizan'ı ele geçirmekle görevli 3ncü Komita'yı hemen gönderin ve Siirt tarafına keşif ve gözetleme timleri çıkarın."

Alınan istihbarata göre Türkler Bitlis'i ele geçirmek amacıyla Siirt yönünden taarruza geçeceklerdi. §Bir Kozak süvari bölüğü de Komitanın içinde yer alıyordu. Görevi haberleşme hattının emniyetini ve nakliyatın devam etmesini sağlamaktı.Bu nedenle müteakip hareketlerin hiçbirine aktif olarak iştirak edemedi.

11 Mart'ta Müfreze Van'dan Gevaş'a hareket etti. Ertesi gün Norkev'e ve 13 Mart'ta Motşur ve Palu köylerine ulaştı ve oradan Hizan'a doğru yöneldi.

Kürtlerle ilk temas 15 Mart'ta Giavork Köyü yakınlarında meydana geldi.// 46
Komita onbir yaralı verdi ama Kürtleri geri çekilmeye zorladı ve geceyi Solentz köyünde geçirdi. §Yol korkunçtu. Gerçekten, taşlı, karla kaplı dik yamaçlardan ve uçurumların kenarından, sarp doruklardan geçen, nadiren patikaların fark edildiği berbat bir yoldu. Yamaçları tırmanırken insanlar ve atlar kara gömülüyordu.

16 Mart günü şafak vakti takviye kuvvet almış olan Kürtler, 3 ncü Komita tarafından işgal edilmiş olan Solentz köyüne karşı saldırıya geçtiler. Amaçları Komita'nın Hizan geçidine ulaşmasına engel olmaktı.Fakat on saat süren bir çatışmadan sonra yalnız geri çekilmekle yetinmeyip aynı zamanda Yukarı Teke köyünü de tahliye etmek zorunda kaldılar.

17 ve 19 Mart tarihleri arasında yapılan keşifler sonucu, bütün Hizan bölgesinde sayısı 2000'e varan bir Kürt kuvveti tespit edildi.

21 Mart'ta ileri hareketine devam eden Komita dört saat süren bir çatışmadan sonra Koros köyünü işgal etti.(Yukarı Teke köyünün batısı) Ketenik köyüne yerleştirdiği bir devriye ile Bitlis grubunun sol kanadıyla irtibat sağladı.

Komita 23 Mart'ta Karasu köyünü ele geçirdi ve Hizan'a doğru ilerlemesine devam etti.

Akşam saat 18.00 de Komita, Aşağı Teke köyünü işgal etmiş olan Kürtlere karşı şiddetli bir saldırı başlattı. Düşmanın inatçı mukavemetine rağmen Hizan ele geçirildi ve oradaki 500 sivil Ermeni kurtarıldı. Önemli miktarda cephane, at ve gıda malzemesinden oluşan bir ganimet ele geçirildi.

Komita, düşman bir halkın yaşadığı, yolu olmayan dağlık bir ülkede, savaş alanının vahşi karakterinden dolayı olağan üstü zor koşullar içinde ve çok dezavantajlı bir mevsimde hareketi gerçekleştirmişti. // Hizan'ın ele geçirilmesiyle Komita Kafkas Ordu Komutanı tarafından kendisine tevdi edilen görevin büyük bir bölümünü sürekli savaşarak ve 120 kilometrelik mesafeyi vasıtasız onbir günde aşarak yerine getirmiş oluyordu.

48

25 ve 26 Mart tarihlerinde Siirt istikametine atlı devriyeler gönderildi. Fakat Kürtler öyle güçlü bir mukavemet gösterdiler ki devriyeler bölgeye giremedi. O sebeple Komita tarafından takviye edildiler.

Keşif unsurları çok önemli istihbarat elde ediyordu. Buna göre Türkler, Bitlis grubunun sol kanadına vurmak maksadıyla Hizan istikametine doğru hatırı sayılır bir Kürt grubunun da desteğini alarak ilerliyordu. § Bunun üzerine 28 Mart'ta Bitlis grubunun sol kanadı Vervan'dan Bitlis'e doğru geri çekildi. Müteakiben çok ilerlemiş bir pozisyonda bulunan Komita gün batımında Karasu üzerine daha sonra Koros-Vervan-Karasu yollarının kesişme noktasına çekilme emri aldı.

29 Mart'ta Komita bu noktayı işgal ettikten sonra Hizan istikametine keşif timleri göndererek Vervan'ı yeniden işgal etmiş olan Bitlis grubunun sol kanadı ile irtibatı tesis etti.

31 Mart ,1 ve 2 Nisan tarihlerinde yapılan keşifler, Türk subaylarının komuta ettiği önemli sayıda Kürt gücünün Hizan'a taarruz etmek üzere hazırlık yaptığını ortaya çıkardı.

Bitlis grubu cephesinde durum endişe verici bir hal almıştı. Takviye kuvvetler alan Türkler yeniden taarruza geçeceklerdi. § Bu şartlar içinde Komita Keketzir'e çekilme emri aldı ve 8 Nisan'da orada toparlandı. Aynı zamanda Karasu ve Hizan bölgesini keşfetmeye devam ediyordu. Komita, Vervan // ile irtibatı sağlamak ve

49

Vervan'ın doğusundan (Bitlis grubunun sol kanadı) Van gölü kıyısı istikametindeki hattı delmeye yönelik Türk taarruzlarına bütün gücüyle karşı koymakla görevliydi.

Üstün Türk kuvvetlerinin taarruzlarına karşı savunma yapan Bitlis grubunun durumu iyi değildi ve 9 Nisan da Komita Bitlis grubunun sol kanadını takviye etmek maksadıyla Vervan'a hareket etme emri aldı. ŞKomita'nın Bitlis grubuna dahil olmasının ve 1916 Nisan ayı boyunca çatışmalara iştirak etmesinin sebeplerine gelecek bölümde değinilecektir.

Sonuç olarak kuvvetlerinin yetersizliğini göz önüne aldığımızda 3 ncü Komita Hizan seferinde kendisine tevdi edilen görevi olağan üstü güç şartlara rağmen en iyi şekilde yerine getirmişti.//

EKİM 1914-NİSAN 1916 TARİHLERİ ARASINDA ERMENİ KOMİTALARININ DÜZENLENMESİ

Ekim 1914 den Nisan 1916 ya kadar Ermeni komitalarının hareketlerini dile getirirken iç düzenlerine de biraz değindik. Fakat komitaların işlevini ve gönüllü olarak üzerlerine aldıkları görevleri yerine getirme şekilleri hakkında doğru bir fikir sahibi olmak için kuruluşlarını bilmek çok önemliydi. Çünkü savaşma imkan ve kabiliyetleri büyük ölçüde buna bağlıydı.

Kafkas Cephesi Yüksek Komutanlığı, gönüllü Ermeni komitalarının kuruluş yetkisini verirken mevcutlarını kuruluşlarını ve lojistik ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağını tam olarak belirlememişti.

Başlangıçta komitalar daha ziyade müstakil, ihtiyaçları gerilla tarzında karşılanan düzenli birliklerle organik bağı olmayan bütün cephe hattında hareketli olup üst komutanlıkla doğrudan bağlantı kurmayan kapasiteleri ölçüsünde üstesinden gelebilecekleri ve özelliklerine uygun görevler verilen çeteci gruplar olarak düşünülüyordu.

Komitacıların donatımı standart değildi. İçlerinden bir kısmının donatımı hiç yoktu. Cephane ihtiyacı konusunda sürekli zorluklarla karşılaşılıyordu.//Bu yoksunluk bir çok çatışmada endişe verici bir şekilde hissedilmişti. Teknik irtibat imkanlarının, istihkam araç ve gereçlerinin, top, cephane ve erzak depolarının, seyyar mutfakların, karavanaların ve çadırların hiç olmayışı ya da kısıtlı oluşu durumu çok güçleştiriyordu. Kış teçhizatları ve ayakkabılar çok kıttı.

Komitaların şef ve yardımcılarının subay rütbesi yoktu. Sonuç olarak komitalar Rus birliklerine girdikleri zaman önemsiz, düşük ve değersiz görülüyorlardı. Bu durum çok üzücü anlaşmazlıklara sebep olabiliyordu.²³ § Harekat esnasında doktor ve sağlık personeli eksikliği de ciddi şekilde hissedildi.

²³ Bu husus Antranik tarafından sürekli vurgulanır. Nitekim o, 1915 yılının Eylül'ünde Kafkasya Genel Komutanlığı'na müracat ederek, kendi birliğinin yirmibir savaşı kazandığını ve tüm cephelerdeki çarpışmalarda en ön saflarda bulunduğunu, fakat askerlerinden hiçbirinin müküfatlandırılmadığına ve gerektiği gibi değerlendirilmediğine işaret eder. Fakat kendisine cevap verilmez. Bkz., A.Çelebyan, a.g.e., s.193.[TY.N]

Komitaların lojistik ihtiyaçları levazım dairesi ve başka askerî yetkili kuruluşlarca karşılanması gerekirdi.Ama bu yapılmadı ve onlar ihtiyaçlarını temin için sürekli Tiflis'deki Ermeni Milli Konseyine başvurmak zorunda kaldılar.

Aşılması gereken sorunlara, bütün engellere, şeflerinin tecrübesizliklerine, kimi yöneticilerin açık ya da gizli kötü niyetlerine rağmen komitalar oluşturuldu ve düzenli Rus ordusunun hareketına katıldı. Daha önce bahsettiğimiz gibi 21 Mayıs 1915 den 27 Haziran 1915 e kadar 3 ncü Ermeni Komitesi'nin Van gölünün güney kıyılarında yaptığı hareket gibi sık sık, önemli ve bağımsız görevler üstlendiler.

Bu komitalar savaşçı birimler olarak kendilerinden istenen her şeyi verebildiler mi? Kafkasya cephesinde faydalı olabildiler mi?

Bunun cevabı tarihi genel özet içinde ve Kafkas Ordu Komutanlığı'nın günlük emirleri içinde bulunabilir.

Tiflis'teki Ermeni Ulusal Konseyi komitaların düzenlenmesindeki kusur ve eksiklikler konusuna pek çok kez Rus yetkililerin dikkatini çekti.// Konsey bu eksikliklerin komitacıların askeri etkinlikleri, disiplin ve maneviyatları üzerinde olumsuz tesirler yapacağını çok iyi biliyordu.

Bu sebeplerle Ermeni Ulusal Konseyi yapılacak düzenlemenin komitacıların bir kısmının firarına, şeflerinden bir çoğunun geri çekilmelerine sebep olma ihtimaline rağmen, komitaların düzenli taburlar şeklinde yeniden yapılandırılmaları konusunda Yüksek Cephe Komutanlığına pek çok kez başvuruda bulundu.//

ERMENİ KOMİTALARININ ERMENİ AVCI TABURLARI ŞEKLİNDE YENİDEN YAPILANDIRILMASI

Komitaların kuruluşundaki eksiklikler ve komitacıların içinde yaşadığı anormal şartlar, bunların düzenli birlikler şeklinde yeniden yapılanmasını gerekli kılıyordu. Onun için komitalara düzenli kıtalardan eleman aktarımı yapmak, bir komutanlık teşkil edip tecrübeli subaylar vermek, Rus yönetmeliğinde öngörüldüğü şekilde hepsinin aynı anda bütün ihtiyaçlarını karşılamak gerekiyordu.

1915 yılının sonuna doğru Ermeni Ulusal Konseyi, Kafkas Cephesi Yüksek Komutanlığı'na bu anlamda yeni bir başvuru yaptı. §Bu kez öneri olumlu karşılandı ve daha 1916 Mart ayı başında "Stavka" gönüllü Ermeni komitalarının altı Ermeni avcı taburu şeklinde yeniden yapılandırılmasını emretti. Kozak piyade birlikleri gibi her tabur dört bölükten oluşacaktı.

Bu emir yayınlandığı anda komitalar bütün cephe hattında dağınık bir durumdaydı. 1, 2, 3 ve 6 ncı Komitalar Türkiye'de 4, 5 ve 7 nci Komitalar İran Azarbaycanı'ndaydılar.

Elverişli ortam buldukça komitalar cephe gerisine çekildi.//

54

1 nci Komita mevcudu az olduğundan dağıtıldı ve diğer komitaları tamamlamak amacıyla kullanıldı. Yeni oluşum,

2 nci Komita 1 nci Ermeni Avcı Taburu

3 ncü Komita 2 nci Ermeni Avcı Taburu

4 ncü Komita 5 nci Ermeni Avcı Taburu

5 nci Komita 4 ncü Ermeni Avcı Taburu

6 ncı Komita 3 ncü Ermeni Avcı Taburu

7 nci Komita 6 ncı Ermeni Avcı Taburu

şeklinde düzenlendi.

Ermeni kuvvetlerinin mevcudunu normale döndürmek için bu birliklerde gönüllü olarak görev almak isteyen Kafkas Cephesinde görevli Ermeni subay ve askerler yeni oluşturulan avcı taburlarına aktarıldı.

Lojistik destek sorunu bütün Kafkas Cephesinde tatmin edici bir şekilde çözümlenememişti. Bu durum doğal olarak Ermeni taburlarının maneviyatı üzerinde olumsuz tesir yapıyordu.

Aynı şekilde donatım tamamen yetersizdi, bütün savaşçıların teçhiz edilmesi imkansızdı ve ayakkabı hiç yoktu. Eskiler tamir edilip kullanılır hale getiriliyor ve bununla yetiniliyordu.

Koşum takımları çok eski ve yetersizdi. Donatım eski sistem tüfekten ibaretti ve bunlar genellikle düşmandan ele geçirilen Türk mavzerleriydi. Çoğunlukla kötü durumda ve süngüsüzdüler.

Bir tek makineli tüfek ve nakil vasıtası yoktu. Söz verilen atlar ve arabalar temin edilememişti. Türklerin ağır yük arabalarını ele geçirmek ya da at temin etmek gerekiyordu. Muhabere malzemeleri gibi istihkam malzemeleri de hiç yoktu.//

55

Komitalar tarafından verilen bütün hizmetleri değerlendiren Kafkas Cephesi Yüksek Komutanlığı, iç politik sebeplerden dolayı bu komitaları, ayrılıkçı eğilimleri cesaretlendireceği korkusuyla daha önemli milli kuvvetler şeklinde birleştirmekten korkuyordu ve önceki gibi yeni taburlar bir gruptan diğerine geçerek ve üst komutanları sürekli değiştirilerek bütün Kafkasya cephesi hattında dağınık şekilde görevlendirildi. İleride belgelere dayalı olarak Ermeni taburlarının hareketi anlatılacaktır.

Kafkasya'daki Rus cephesinin çökmesinden sonra Genelkurmay arşivleri kısmen kayboldu. Bolşeviklerin ya da Kafkasya Sovyet Cumhuriyetlerinin eline geçti. Böylece bu tarihi dökümanlardan istifade imkanı tamamen değilse de uzun bir müddet için kaybedildi.//

56

BİRİNCİ ERMENİ AVCI TABURUNUN TÜRK CEPHESİNDEKİ HAREKATI (Kroki :8)

1916 yılının Haziran ayı başında 39ncu Piyade Tümeni'ne bağlanan bu Taburun yeniden yapılanması henüz tamamlanmıştı. O sırada 39 ncu Tümen Yeniköy'den Mamahatun'a (Tercan) doğru 40 km mesafedeki konumunu koruyordu. Haziran ayı ortasında Kafkas ordusu cephesindeki durum şu şekildeydi.

Türkler Gümüşhane-Ardasa bölgesinde toparlandıktan sonra (Trabzonun'un 80-100 km güney batısı) kıyı istikametinde hareket yapan 5 nci Kolorduya karşı taarruza geçtiler ve onu doğu istikametinde 25-30 km çekilmeye mecbur ettiler. Düşmanın niyeti Trabzon'dan tahkim edilen bölgenin güneyinden dolaşarak denize ulaşmaktı. Böylece düşman Trabzon şehrinin ve onu savunan Rus kıtalarının haberleşme hatlarını kesecekti.

Türk Komutanlığı bu manevrayla Rus ihtiyatlarını, tehdit edilen bu bölgeye doğru çekmek istiyordu. Bunu başardığında Erzurum'un geri bölgelerine açılabilmesi için// Oğnut-Hınıskale-Köprüköy ana istikametinde kesin darbeyi kolaylıkla indirebilecekti. §Bu hareket için görevlendirilen Türk öncülerini Haziran ayı sonunda Kigi-Çelik-Oğnut bölgesinde görüldü.

57

Kafkas Rus ordusunu merkezinden yarma planının gerçekleşmesi durumunda ordunun her iki kanadı savaşın başındaki başlangıç konumlarına geri çekileceklerdi ve işgal edilmiş olan Türk toprakları tahliye edilmiş olacak ve savaş Maveray-yı Kafkas sınırlara taşınacaktı.

Kafkasya Ordu Komutanlığı bu plana karşı koymak için düşmandan önce davranmaya karar verip düşmanın yan tarafına genel bir taarruz başlatarak kesin darbeyi Bayburt ve Erzincan istikametinde vurdu. Bu taarruz 8 Temmuz 1916 gecesi tasarlanmıştı.

39 ncu Piyade Tümeni'ne dahil olan 1nci Ermeni Avcı Taburu 5 Temmuz da Kükürtlü Köyü'nde Don Tugayı'nın²⁴ 4 ncü Plaston Taburu'nun görevini devraldı ve Tümenin sağ cenahtaki müfrezesine (dört tabur, ondört top) katıldı.

²⁴ Rus İhtiyat 66 ncı Piyade Tümeni. Bkz., Gnl Kur. ATASE, a.g.e.I, s. 761 vd.[TY.N]

Bu alan Karasu çayından Kükürtlü köyüne kadar uzanıyordu. 1nci Ermeni Taburu Kükürtlü boğazından aynı isimli köye kadar olan bölgeyi işgal etmişti. Bu Taburun güneyinde Tümenin diğer ünitelerinin mevzileri bulunuyordu.

Böylece taarruzun hemen arefesinde Ermeni Taburu Don Tugayı'nın Plaston Taburu'nun yerini aldı. Fakat Don'un Plaston Taburu'nun bölgeye ve mevzilere alışmak ve Türk siperlerine giden yaklaşma istikametlerini tespit etmek için yeterli zamanı olmuştu. Oysa Ermeni askerleri ve komutanları, üzerinde hareket yapacakları araziye tanımadıkları gibi, genel durum hakkında da bilgi sahibi değildi. // § İleride 58 bu ayrıntıların, ilk kez savaşa giren Ermeni Taburu'nun 8, 9 ve 10 Temmuz da uğradığı kayıpların artmasında önemli sebepler olduğunu göreceğiz.

Tümen Komutanı, 7 Temmuz'da bölgesindeki kıtalara ertesi günün şafağında ilerleme emri verdi. Balintepe köyünden itibaren rakımı 2350 olan sıradağın askeri zirve hattında bulunan Türk mevzilerini ele geçirmekle görevli olan Ermeni Taburu da bu kıtaların içindeydi ve dağın güney yönündeki mevzileri ele geçirme emrini almıştı.

Sabah saat 02.00 de düşman mevzilerine yaklaşma kararı alındı. Bu mevsimde alacakaranlığa kadar kalan iki saatlik karanlıktan, yaklaşma yürüyüşü yapmak için faydalanılacak ve hava aydınlanır aydınlanmaz saldırıya geçilecekti.

Karanlıkta engebeli bir arazi üzerinde ilerlemek çok zordu ve bütün birlikler saldırının başlatılacağı mevzilere zamanında ulaşamadı. Böylece 1 nci Ermeni Taburu genel duruma uygun olarak tan sökümüyle birlikte Türk mevzilerine saldırıya geçti fakat cepheden öldürücü bir piyade ve makineli tüfek ateşi altında kaldığı gibi sol kanadından da ateş yedi. Çünkü Taburun güneyinden ilerleyen ve onu bu yandan örtmesi gereken birlikler tutmaları gereken mevzilere hala ulaşamamıştı. Tabur, çetin bir çatışmadan sonra büyük kayıplar vererek çıkış üssüne geri çekilmek zorunda kaldı. Bu durum bütün birliklerin çıkış noktalarına geri çekilmelerine yol açtı.

9 Temmuz günü şafakla birlikte saldırı yeniden başladı. Bu kez Tabur 2350 rakımlı tepenin güney kolundaki mevzileri ele geçirdi fakat güneyden ilerlemesi gereken birlikler tarafından desteklenemedi. Sol kanadı kuşatıldı ve kendisinden üstün düşman kuvvetlerinin cephe taarruzuna maruz kaldı. Bir önceki gün olduğu gibi kazandığı mevzileri yeniden bırakmak zorunda kaldı. // Bu durum yine bütün birliklerin geri çekilmesine yol açtı.

Tabur 9 Temmuz'u 10 Temmuz'a bağlayan gece saldırıyı tekrarlama emrini aldı ve bu kez başarılı oldu.Hızla dağ kollarını ele geçirdi ve zirve hattından ilerleyerek 2350 rakımlı tepeyi işgal etmiş olan kıtalarla birleşmeyi gerçekleştirdi.Daha sonra 2300 ve 2660 rakımlı tepeler ele geçirildi.

Türklerin kaybı çok fazlaydı, yine de süvarilerinin örtmesi altında düzenli bir şekilde geri çekilmeyi başardılar. Bize gelince; taarruzları esnasında mevcudunun %53 ünü ölü ve yaralı olarak kaybeden Ermeni taburu tam bir felakete uğramıştı. Fakat bu ilk çatışmada büyük bir yiğitlik, mükemmel bir disiplin örneği vererek maneviyatı yüksek, canlı bir kıta olduğunu gösterdi. Bu özellikleri sayesinde ki kendisine verilen bu ağır görevi yerine getirebildi.Maruz kaldığı korkunç kayba rağmen büyük bir kahramanlıkla düşmana karşı koydu.

Türkler hızla takip edildi. Tabur, 39 ncu Tümenin öncü birliği içinde yer alıyordu ve 24 Temmuz'da Erzincan'a girdi. Bu istikametteki hareketle eş zamanlı olarak Rus birlikleri çetin bir çatışmadan sonra 16 Temmuz'da Bayburt'u ve 27 Temmuz'da Kelkit'i ele geçirdiler.

Sonunda, 6 Ağustos ta Türkler, Erzincan-Sivas yolunu kontrol eden Çardaklı geçidinden püskürtüldü. (Erzincan'ın 60 km batısı) **Ş**Kafkas ordusunun taarruzları burada durdu. Çünkü kıtalar yorgundu ve yeni bir harekate geçmek imkansızdı.

Ermeni taburu bütün sonbahar boyunca ve 1917 kışı sonuna kadar 39 ncu Piyade Tümenine dahil olarak Çardaklı köyü yakınındaki mevzilerde kaldı.//

61

1917 Mart ayı başında tabur, Erzincan'ın batısındaki mevzilerde görevlendirildi. 1917 Ağustos ayı başına kadar orada kaldı ve sonra iki taburlu bir alay olarak yeniden yapılandırılmak üzere cepheden çekildi.//

62

ERMENİ AVCI TABURLARININ İRAN TOPRAKLARINDAKİ HAREKATI (Kroki: 9)

1916 yılı yazı başından itibaren İran Azarbaycan'ı giderek daha büyük bir önem kazanmaya başladı. §Öncü kuvvetleri çoktan İran sınırını aşmış Serdeşt, Bana ve Saccize'yi işgal etmiş olan Türk kuvvetlerinin Revandüz ve Süleymaniye'de (Musul vilayeti) toplanmaya başladığı bildirilmişti.

Revandüz ve Süleymaniye-Bana-Saccize istikametindeki hareketin başarılı olması durumunda Türkler İran'daki Kürtlerin yaşadığı yerlerin yönetimini ele geçirecekti. §Ruslara karşı yapılan savaşta yer almaya her zaman hazır olan yerel halk tarafından desteklenen Türkler, Tebriz istikametindeki hareketini geliştirerek Kafkas cephesinin sol kanadını ve gerisini tehdit edebilirdi.

Bu ihtimale karşı tedbir geliştirebilmek için 7 nci Kafkasya kolordusu birinci hatta yerleştirildi. Özellikle Kozak süvarilerinden oluşan bu birlikler daha önce Azarbaycan'ı işgal etmişti. Kolordu iki Ermeni avcı taburu, bir sınır koruma alayı ve bir tabur kadar kuvvetle takviye edildi. Bu birlikler üç koldan oluşuyordu.//

63

Sağda; Kalişan geçidi istikametinde, Uşnu şehri güneybatısında şehre 20 km mesafede oniki Kozak süvari bölüğünden oluşan birinci kol.

Merkezde; Şeykhan-Görussi-Revandüz Geçidi istikametinde oniki Kozak süvari bölüğünden oluşan ikinci kol.

Solda; Saccize-Bana istikametinde yirmidört Kozak süvari bölüğü ve iki taburdan oluşan üçüncü kol.

Marande'de oluşturulan 4 ncü Ermeni Avcı Taburu, 14 Haziran'da Soğukbulak yönüne doğru derhal yola koyulma emri aldı ve 24 Haziran'da bölgeye ulaştı. § 3 Temmuz'da Soğukbulak'ın 20 km güneydoğusunda mevzilendi. Amacı Burkhan köyü yönünden gelebilecek tehdiye karşı bu noktanın güvenliğini sağlamaktı ve Türkler Saccize yönünden bu noktaya doğru ilerliyordu.

Tabur 6 Ağustos'a kadar bu mevzilerde savunmada kaldı. Yukarıda 7nci Kafkas kolordusunun bir kolunun Saccize-Bana yönünde öncü olarak ilerlemek üzere görevlendirildiğini söylemiştik. Fakat üstün Türk kuvvetlerinin baskısı altında Bokan'a çekilmek zorunda kalan kol amacına ulaşamadı. Bunun üzerine Kolordu Komutanı bu kolu üç tabur, (ikisi 4 ve 6 ncü Ermeni Taburu), on Kozak süvari

bölüğü ve dört topla takviye edip Bokan'ı işgal etmiş olan ve ilerlemeye devam eden düşmana karşı taarruza geçirmeye karar verdi.

Bu birlik düşmanın sol kanadını çevirmek ve gerisine yönelmek zorundaydı. 8 Ağustos gecesi Tazakale-Şarikend hattını işgal etti.Fakat Türkler bu manevradan zamanında haberdar olmuşlar, 8 Ağustos gecesi Saccize'ye doğru geri çekilerek Bana üzerindeki yolu kontrol eden ve bu şehrin 10 km kuzeyinde bulunan bölgede mevzilenmişlerdi.// § Alınan bilgilere göre Türk kuvvetleri altı piyade taburu ve bir miktar topçudan oluşuyordu.

65

Düşmana saldırmaya karar veren Müfreze Komutanı 11 Ağustos gecesi birliklerini iki guruba böldü. Bunlar, Markus Köyü yakınındaki Soğukbulak'dan gelmiş olan ve Serave Köyü civarındaki Saccize-Bana istikametinde hareket yapan koldu.

Düşman mevzilerine 12 Ağustos günü şafakla birlikte taarruza geçilmiş olmalıydı. § 4 ncü ve 6 ncü Ermeni Taburları savaş cephesinin merkezinde bulunuyordu ve Serave-Saccize yolu hattı boyunca ilerlemek zorundaydı.

Ermeni avcıları 12 Ağustos sabahı saat 06.00'da öldürücü bir piyade ve makineli tüfek ateşi altında saldırıya geçti.Süngü hücumuyla düşmanın birinci mevzi hattını ele geçirdi.Biraz soluklandıktan sonra maruz kaldıkları ciddi kayıplara aldırmadan ikinci kez taarruza geçip saat 15.00'e doğru zirveye ulaştı.

Rus süvarileri tarafından, her iki kanattan kuşatılma tehdidi altında kalan Türkler akşama doğru bütün mevzilerini terk ederek ve bu dağlık bölgede inatçı bir direniş gösterme yeteneğine sahip bağımsız ünitelerle geri hareketlerini örterek vakit kaybetmeden Saccize'ye doğru geri çekildiler.

Çarpışmalarda gösterilen bu yararlılığı değerlendiren grup komutanı General Kulebikyan // 4 ncü Ermeni Avcı Tabur Komutanı Yarbay Osebyan'a şu telgrafi gönderdi:

66

Taburu ilk savaşındaki ilk zaferinden dolayı kutluyorum. Üstün gayretleriniz için teşekkür ederim.Bugün bizzat baskınla ele geçirdiğiniz ulaşılması güç mevzileri dolaştım ve Ermeni Avcı Taburlarının yiğitlik ve yürekliliğini yerinde tespit ettim.

KULEBİKİYAN

Tümen komutanı Çernozubof da Yarbay Osebyan'a şu telgrafi gönderdi:

Yiğit askerlerinizin sizin komutanız altında parlak bir zafer kazanmalarından ötürü mutluyum. Tanrı her zaman yardımcınız olsun.

ÇERNOZUBOF

Türklerin Saccize üzerine geri çekilmesi Kolordu'nun sol kanadını baskıdan kurtardı ve Kolordu Komutanı'na soldaki koldan alınan üç tabur ve yirmiiki Kozak süvari bölüğü kadar kuvvetle merkezdeki kolun yardımına koşma imkanı verdi. Böylece soldaki kol iki süvari alayı ve biri Ermeni taburu olmak üzere iki tabura indirildi.

Kol bu mevcutla 18 Ağustos'ta Saccize-Markus hattını işgal etti. Görevi Türkleri Bana tarafında durdurmak ve güneydoğu yollarını denetim altına almaktı.

Türkler, 21 Ağustos'ta Bana tarafından taarruz edip aynı günün akşamı Mintu köyü civarındaki hakim noktaları ele geçirdi. § Tubud köyünde toplanmaya başladı ve 29 Ağustos'a kadar mevcut durumda bir değişiklik olmadı.

30 Ağustos'ta sol cemahtaki birlik komutanı yeniden taarruza geçmeye karar verdi.//

Bu dağlık alanda iki piyade taburundan Ermeni olanı fazla güçlük çekmeden manevra yapabilecek yegane birlikti. Onun için görevini kahramanca yerine getirdi ve düşmanı mevzilerini terk edip geri çekilmeye zorladı. Ermenilerin kaybı ölü ve yaralı toplam 37'ye yükselmişti.

Bu çatışmadan sonra Ermeni Tabur Komutanı kol komutanından şu telgrafi aldı:

Yiğit savaşçıları ve komutanlarını başarılarından dolayı kutluyorum. 4 ncü Bölüğe özellikle teşekkür ederim.

General NAZAROF

Bozguna uğrayan düşmanın genel takibine katılan birlikler 2 Eylül akşamı Mintu köyünü işgal etti. Fakat birlik burada Kolordu Komutanı'nın emriyle durduruldu. Bana'yı ele geçirmeye karar veren Kolordu Komutanı sol kanattaki kolun taarruzunu desteklemek maksadıyla Bana'da Türkler tarafından işgal edilen hattın gerisine Soğukbulak'dan bir birlik gönderdi.

4 ncü Ermeni Avcı Taburu birinci hatta olduğu halde 5 Eylül günü genel ilerleme başladı.

Bu Taburun düşman gerilerine yaptığı usta manevralar Türkleri mevzilerini terk etmeye ve Bana şehrini tahliye etmeye zorladı.

Rus kıtalarının bu son işgalinden sonra Ermeni avcıları, Pendjvine üzerine akın edecek olan Kozak Tugayı'nı desteklemek amacıyla bu şehrin güneyine ilerleme emri aldı.

Bu Tugayın seferinden dönmesinden sonra Tabur önce Bana'ya yerleştirildi fakat sonra tamamen yakılıp yıkılmış bir kasabada hayatı idame ettirmenin zorluğu// ve çaresizlikten, sol kanattaki kol Bokan bölgesine taşındı. 12 Eylül'de Saccize'ye ulaşan Tugayın öncüsü 4 ncü Ermeni Avcı Taburuydu. 68

4 ncü Ermeni Avcı Taburu'nun 1 Haziran-1 Eylül 1916 tarihleri arasında sürekli arazide ve sonu gelmeyen müsademelerin içinde olduğu görüldü. Aynı zamanda Ermeni askerleri param parça olmuş elbiseleri içinde, çoğu yalınayak, içler acısı bir durumdaydı. Ayrıca yeterli kumanyaları da yoktu.

4 ncü Tabur'un zayıyatı çok fazlaydı. Fakat kayıplar sadece savaş sonucu ölen ve yaralananlardan kaynaklanmıyordu. Zaten bunlar 5 subay ve 87 askerden ibaretti. Esas zayıyata ortalığı kırıp geçiren kolera salgını sebep oldu.

Tabur bu durumda iki buçuk ay boyunca değiştirilmeden öncü birlik görevi yaptı. Bu dağlık bölgede soğuk iyiden iyiye hissedilmeye başlamıştı ve kış teçhizatı olmayan askerlerin sonbaharın soğuğu karşısında yetersiz de olsa çadırlarına sığınmaktan başka çareleri yoktu.

Sonunda 29 Kasım'da tabur değiştirildi ve 7 Mart 1917 tarihine kadar kalacağı Bokan bölgesinde istirahat etti.

Tabur 7 Mart'ta, Senne kenti yakınındaki 1 nci süvari kolordusu cephesinde harekete geçen Türk ilerleyişine karşı bir şaşkırtma hareketine katıldı. 17 Mart'ta Bana şehrine girdi ve 22 Haziran 1917 ye kadar orada kaldı.// 69

PENDJVİNE HAREKATI (Kroki :9)

22 Haziran 1917 de 7 nci Kafkasya Kolordu Komutanı Bistan'daki Türk mevzilerine taarruz emri verdi. Çünkü bu mevziler Pendjvine'e giden yolu kapatıyordu. Bu hareket son şehrin de ele geçirilmesini sağlayabilirdi.

Pendjvine'nin ele geçirilmesiyle Süleymaniye-Senne istikameti örtülecek, Kermanşah bölgesinde hareket icra eden 1 nci Kafkas süvari kolordusunun sağ kanadı ile irtibata geçilerek İran sınırında hareket icra eden iki kolordu arasında kalacak olan Türklerin manevra kabiliyeti felç edilecekti.

Bu hareketin öneminden dolayı sol kanattaki kol, kesin mevcudu iki piyade taburu (4 ncü ve 6 ncı Ermeni Taburları) ve otuzaltı Kozak süvari bölüğü olacak şekilde elde bulunan süvarilerin büyük bir bölümü ile takviye edildi.

Düşman Bistan köyü yakınlarındaki Abuşirvan nehri ve bu nehrin kolu olan Kızılsu arasında bulunan hakim sırtları işgal etmişti.

Düşmana taarruz etmek için tamamen açık ve örtüsüz bulunan vadiden ilerlemek ve Abuşirvan nehrini geçmek gerekiyordu.

Bu nedenle Ermeni taburu 23 Haziranı 24'e bağlayan gece saat 17.00 de taarruza geçmeye karar verdi. Abuşirvan nehrine yaklaşırken gece taarruz düzeni aldı ve nehri geçmeye başladı.//

Türklerin açmakta gecikmediği şiddetli ateşe rağmen Ermeni avcıları nehri geçti ve baskınla düşmanın bozgun halinde boşalttığı tepeyi ele geçirdi.

Fakat Türklerin sağ kanadına doğru ilerleyen 6 ncı Ermeni Taburu ele geçirdiği mevzileri tahkim etmek için yeterli zaman bulamadığından düşmanın karşı taarruzu karşısında tutunamayarak bölgeyi bırakmak zorunda kaldı. Bu durum 4 ncü Tabur'un çekilmesini de gerekli hale getirdi. Sonuç olarak bütün birlikler başlangıç noktasına dönmek zorunda kaldı²⁵.

Bu başarısızlıktan sonra Kolordu Komutanı, kolu sahra topçusuyla takviye ettikten sonra taarruzu tekrarlama kararı aldı.

Kıtalara hakim arazide bulunan düşmana yakın bir bölgede mevzilenme emri verildi.

²⁵ Bu hareketle ilgili geniş bilgi için bkz., A. İhsan Sabis, a.g.e.III, s.249.[TY.N]

28 Haziran günü şafak vakti topçu ateşi düşman mevzilerini dövmeye başladı ve sabah saat 07.00 de taarruz emri verildi. 4ncü ve 6ncı Ermeni Taburları savaş düzeni aldılar Abuşirvan vadisine indiler ve bir tek el ateş etmeden topçu ve Türk piyadesinin ateşi altında ilerlediler.

Önlerinde örtü ve gizleme sağlamayan açık bir alan vardı ve bu alanı ne pahasına olursa olsun mümkün olduğunca çabuk geçmek gerekiyordu. Avcılar bu alanı geçip ulaştıkları dağın eteğindeki ölüm üçgeninde soluklandılar ve Türk mevzilerine süngü hücumuna geçtiklerinde düşman büyük bir bozgun halinde geri çekiliyordu.

Bu saldırı sonucunda 4 ncü Ermeni Taburu'nun kaybı iki subay ve otuzaltı avcı eriydi. Fakat düşmandan bir top ele geçirmişlerdi.

28 ve 29 Haziran günleri kıtalara hak ettikleri iki günlük istirahat verildi.//

Ne yazık ki Müfreze Komutanı Kızılsu nehrinin akış istikametine göre sol kıyı üzerinde bulunan Bistan mevzilerinin sol kanadı üzerindeki hakim arazinin önemini kavrayamamıştı.

Hakim tepeler 29 Haziran akşamı yeniden Türkler tarafından işgal edildi. Pendjvine'ye doğru ilerlemeye devam edebilmek için önce bu tepeleri ele geçirmek gerekiyordu.

4 ncü Ermeni Avcı Taburu bu zor görevi yerine getirmekle görevlendirildi ve 30 Haziran günü sabah saat 05.00 de taarruza geçti. Tabur inatçı bir mukavemetle karşılaştı. Fakat saat 10.00'a doğru elliyedi ölü ve yaralı vererek tepeleri ele geçirdi. Birlik her ihtimale karşı korunmak için bu mevzilere unsur bırakarak Pendjvine'yi işgal etti.

Fakat yine Pendjvine'ye hakim olan Kızılsu 'nun güney kıyılarındaki hakim arazinin kıymeti anlaşılammıştı ve Süleymaniye'ye çekilmiş olan Türkler 3 Temmuz'da karşı taarruzla yeniden bu tepeleri ele geçirdiler.

Düşmanın başarısı Ermeni birliğini, Pendjvine'yi tahliye etmeye ve Bistan mevzilerine geri çekilmeye zorladı. Müteakiben Bana bölgesi ele geçirildi.

Ermeni taburu, Bana da 16 Ağustos günü toplam dokuz subay ve seksen er kaybettiği çatışmayla Türkler'in ilerlemesini durdurdu.

Ağustos ayının sonuna doğru Ermeni taburları iki taburlu Ermeni avcı alayları olarak yeniden yapılandırılmak üzere geri bölgeye çekildi.

4 ncü ve 6 ncı Ermeni Taburları'nın 22 Haziran 6 Ağustos tarihleri arasında maruz kaldıkları kayıplar çok büyüktü.

Öyle ki 4 ncü Tabur'un kaybı oniki subay ve 183 ere yükselmişti. 6 ncı Taburun kayıpları da çok ağırdı ama onunla ilgili veriler kayboldu. Harekat esnasında en ağır görevlerin // Ermeni Avcı Taburlarına verildiğini söylemek bir abartı olmayacaktır. Bu bölgede savaş alanının sarp ve dağlık olması nedeniyle sol cephedeki kolun ve ona bağlı süvarilerin hareket kabiliyeti sınırlanmıştı. Gerçek şu ki Ermeni Taburlarının kendilerine verilen görevleri en iyi şekilde yapmış olmaları, bu birliklerin disiplinli, üstün görev anlayışına sahip ve maneviyatı yüksek kısımlar olduklarını ispatlamıştı.//

72

73

ALAY SEVİYESİNDEKİ ERMENİ AVCI TABURLARININ ERMENİ AVCI TUGAYLARI OLARAK YENİDEN YAPILANDIRILMASI

Rus devrimi başlangıçta çok kısa bir süre için halka olduğu kadar orduya da savaşa devam etme istek ve enerjisini vermişti.

Bununla birlikte olaylar geliştikçe, propaganda gücüyle görevine devam eden ordu gittikçe maneviyatını kaybediyor ve komutanlıkça verilen emirleri yerine getirmeyi reddediyordu. Rus ordusunun savaşma gücünü kaybetmeye başladığı ve çok yakın bir gelecekte cepheyi terk edip kendi ülkesine döneceği açıkça belli olmaya başlamıştı. Daha Temmuz ayında Bolşeviklerin Petrograd'daki gösterilerinden sonra ordunun cephede ancak Ekim ayına kadar kalabileceği söylentileri yayılmıştı.

Kafkasya cephesinde Rus ordularının zaferi Türkiye Ermenistanı'nın(!) büyük bir bölümünün ele geçirilmesini sağlamıştı fakat ordunun cepheyi bırakmasıyla sadece Türkiye Ermenistanı'nın(!) değil bütün Mavera-yı Kafkas'ın geleceği tehlikeye düşebilirdi.^{26//}

Sayısız kurbanın kanı pahasına, kıtaların gösterdiği yiğitlik, kahramanlık ve büyük özveriyle yapılan işgal boşa gidecekti.

Ruslar'ın cepheden çekilmesi ihtimaline karşı Ermenilerin kendi güçleriyle, zapt edilen toprakları savunmaya hazırlanmaları ve öncekinden daha etkili bir yapılanma gerçekleştirmeleri kaçınılmaz hale gelmişti.²⁷

²⁶ İlk baharda büyük çapta taarruza hazırlanan Rus Kafkas Ordusu, Mart 1917'de başlayan ihtilal ile hareketsiz kaldı. İhtilal nedeniyle Rus Ordusu'nun sarsılması zamanla arttı. Geniş bilgi için Bkz., Bkz., Gnl Kur. ATASE, a.g.e.II, s. 428 vd.[TY.N]

²⁷ Ekim Devrimiyle birlikte Rus Ordusu Kafkasya'da tamamen çöktü. Askerler cepheden kaçarak ülkelerine dönme telaşı içerisindeydi. Çünkü Rusya'da köylülere toprak dağıtıldığını işitmişlerdi. Rus Ordusu'nun çökmesi ve neredeyse yok olması bölgede bir boşluk ve kaos durumu yarattı. Tiflis'teki Ermeni Ulusal Konseyi ve İstanbul'daki bazı gruplar için günün emrettiği sorun Ruslar'ın geri çekilmesiyle oluşan boşluğu doldurma sorunuydu. Rus askerlerinin bıraktığı boşluğu kim dolduracaktı? Toplantılar birbirini izledi. Tüm Ermenilerin, el ele verip Erzincan, Erzurum ve Kars'ı birlikte savunmaları kararlaştırıldı. Bu politik düşüncede olanlar, Erzurum'u savunmak için Antranik'in komutası altında Ermeni birliklerinin kurulmasından yanaydı. Bu kritik günlerde Kafkasya'da Doğu Ermeni- Batı Ermeni sorunu doğdu. Doğu Ermeniler Batı Ermenistan'a karşı özel bir ilgi göstermediler. Yani Batı Ermenistan'ın savunmasını kendi sorunlarından saymadılar. Hükümet dışı gazete olan Mşak'ın redaktörü Hampartsum Arakelyan o günlerde şöyle yazıyordu. "Biz Doğu Ermenileri, Doğu Ermenistan'ın sınırlarını koruyalım, Batı Ermenileri de Batı Ermenistan'ın sınırlarını korusun." Bkz., A. Çelebyan, a.g.e., s.215.[TY.N]

Olayların mantiki akışı içerisinde Türkler ve Ermeniler arasındaki korkunç mücadele, dönüşü olmayan bir mecburiyet haline gelmişti. Artık bundan sonra eldeki bütün kuvvetleri toparlamak, Rus ordusu içerisinde görev yapan Ermeni kökenli askerlerden oluşan yeni Ermeni birlikleri kurup şimdiye kadar bağımsız görev yapan Ermeni taburlarını birleştirmek suretiyle alay seviyesinde birlikler oluşturarak mücadeleye devam etmek gerekiyordu. Petrograd'daki siyasi Ermeni dernekleri ve Tiflis'teki Ermeni Ulusal Konseyi Ermeni kuvvetlerinin yeniden yapılandırılması için hala iyi kötü işlevini yerine getiren Rus yetkililerine gerekli başvuruları yaptılar.

Ermeni Ulusal Konseyi, bağımsız Ermeni avcı taburlarının iki taburlu alaylar olarak ve alayların da birleştirilerek tugay seviyesinde yeniden yapılandırılmasını istiyordu. Aynı zamanda bütün silahlara sahip yeni birliklerin kurulması gerekliliği konusunda ısrar ediyor, fakat özel Ermeni kolordusu kurulması konusunu gündeme getirmiyordu. Petrograd'daki siyasi Ermeni dernekleri ve Ulusal Konsey'in başvuruları Savaş Bakanlığı'nda olduğu kadar Yüksek Kafkas Cephesi Komutanlığı'nda da olumlu karşılandı. Savaş Bakanı Ulusal Konseyin bildirisinde kararını şöyle açıklıyordu:

"Ermeni avcı taburlarının alay seviyesinde ve alaylarında tümen seviyesinde yeniden yapılandırılması için derhal harekete geçilmesinin zorunlu olduğunu değerlendiriyorum."//

75

Taburların alay seviyesinde yapılandırılması Kafkasya Cephesi Komutanı'nın 2 Temmuz 1917 tarih ve 480 numaralı ve aynı yılın 11 Temmuz ve 540 numaralı emirlerine uygun olarak gerçekleştirildi.

Bu iki emir gelecekte kurulacak olan Ermeni kolordusunun temelini oluşturdu fakat olaylar öyle hızlı geliyordu ki daha 1917 yılının Ekim ayında Kafkas cephesini savunmak için zaman kaybetmeden Rus kıtalarının yerine milli kıtaları yerleştirmeye başlamanın gerekliliği açıkça belli olmuştu. Buna rağmen Eylül ayında Kafkasya Cephesi Komutanlığı bir Ermeni kolordusu kurulmasını yersiz bulmaktaydı. Ama olayların gidişatı bu sorunun gündeme gelmesini geciktirmeyecekti.//

76

RUS KITALARININ KAFKAS CEPHESİNİ BIRAKMASI VE ERMENİ KOLORDUSUNUN KURULUŞU

Cephe bozuldukça ve savaşma kabiliyeti olan Rus birliklerinin sayısı azaldıkça durum ve şartlar, sonunda Kafkas Cephesi Yüksek Komutanlığı'nı, acilen milli kıtaların kurulması gerekliliğine inandırdı.

Cephe genel olarak çökerken Ermeni Milli Alayları askeri değerlerini koruyarak ayakta kalmışlardı. Sonunda Ermeni kolordusunun kurulmasına izin veren kararın üzerinde mevcut şartların etkisi büyüktü.

Ermeni taburlarının alay seviyesinde yeniden yapılandırılmasından sonra bu yetki 1917 yılı Ekim ayında yeniden istendi. Üzerinde durulan plana göre mevcut olan iki taburlu altı alay, üç taburlu sekiz alay seviyesine çıkartılacak ve buna göre dörer alaylı iki tümen oluşturulacaktı. Bu tümenlere bağlı olarak bir süvari tugayı, onbeş topçu bataryası, istihkam kıtaları ve teknik birimler kurulacaktı.

Öngörülen plana göre yeni birlikleri oluşturmak ve mevcut birimleri tamamlamak için Rus cephesinde görevli Ermeni kökenli bütün askerleri göreve çağırmak gerekiyordu.//

Rus yetkili makamlarına yapılan başvurular cephenin Ruslar tarafından bırakılmasıyla aynı zamana denk geldi ve bu kez başvuru uygun görülerek kabul edildi.

Kafkas Cephesi Komutanı'nın 13 Eylül 1917 tarihinde verdiği 136 numaralı emir gereğince nihayet Ermeni kolordusu kurulacaktı.²⁸

²⁸Tiflis'teki Ermeni Ulusal Konseyi Thomas İvanoviç Nazarbekof'u Komutan Tovmas Nazarbekyan Adıyla Ermeni Ordusu Komutanlığına atadı. Komutan Nazarbekyan'ın, Ter- Hapov, Arişov, Silikov, **Korganov** (Elinizdeki kitabın yazarı) ve diğerleri gibi yardımcı komutanları mevcuttu. Büyük çapta askeri mühimmat, yiyecek ve giyecek de komutan Nazarbekyan'ın emrine verildi. Bkz., A. Çelebyan, a.g.e., s.206.[TY.N]

ERMENİ KOLORDUSU
TÜMGENERAL NAZARBEKOF
Kurmay Başkanı : Tuğgeneral VİŞİNSKİ

1 nci Ermeni Avcı Tümeni

Tuğgeneral AREŞEF

1 nci Alay.....3 Tabur
2 nci Alay.....3 Tabur
3 nci Alay.....3 Tabur
4 nci Alay.....3 Tabur
1nci Topçu Tugayı.....6 Batarya

2 nci Ermeni Avcı Tümeni

Tuğgeneral SİLİKOF

5 nci Alay.....3 Tabur
6 nci Alay.....3 Tabur
7 nci Alay.....3 Tabur
8 nci Alay.....3 Tabur
2 nci Topçu Tugayı.....6 Batarya

Ermeni Gönüllü Tümeni

GENERAL ANTRANİK

1 nci Tugay

Erzurum Alayı.....2 Tabur
Erzincan Alayı.....2 Tabur
2 Dağ topçu bataryası
Süvari alayı.....3 Süvari Tabur

2 nci Tugay

Hınıs Alayı.....2 Tabur

Karakilise Alayı.....2 Tabur

2 Dağ topçu bataryası

3 ncü Tugay

1 nci Van Alayı.....2 Tabur

2 nci Van Alayı.....2 Tabur

Makü Taburu..... .1 Tabur

2 Dağ topçu bataryası

Zeytun Süvari Alayı.....3 Süvari Taburu

Süvari Tugayı

1 nci Süvari Alayı.....4 Süvari Taburu

2 nci Süvari Alayı.....4 Süvari Taburu

Atlı topçu bataryası

İstihkam taburu

İhtiyat Alayı

Lori Alayı.....2 Tabur

Şuşa Alayı.....2 Tabur

Ahılkelek Alayı.....2 Tabur

Kozak Alayı.....2 Tabur

Nukha Taburu

Ahalsık Taburu

Lori Taburu

İğdır Taburu

Kanessur Taburu

Destek Tugayı

-İstihkam Birliği

-Topçu Birliği

-Muhabere Birliği

-Ulaştırma Birliği

-Sihhiye ve Levazım Birliği//

İleride söz konusu edilecek olan olayları iyi anlayabilmek için bu kuruluşun gerçekleşmesini gerektiren durum ve şartları göz önüne almak ve dikkatle incelemek gerekir.

Bolşevik ihtilalinin Kafkas cephesindeki birliklerinin maneviyatı üzerindeki etkisi diğer cephelere göre başlangıçta daha az hissedildi.

Şüphesiz Kafkas cephesinde de mevzilerin kısmen terk edilmesi, emirlerin yerine getirilmemesi, sabotaj ve yağma şeklinde muhtemel çöküşün belirtileri kendisini gösteriyordu. Fakat durum Rusya'ya göre daha az vahimdi. Ona rağmen bozulma ve çözüme yakında cephenin tamamen bırakılmasına yol açacaktı. Ayrıca Maveraya-yı Kafkas ülkeleri bolşevikleri meşru bir hükümet olarak görmüyordu.

Bolşeviklerin iktidara geçmesinden istifade ile Maveraya-yı Kafkas ülkeleri 1917 Kasım ayı başında "Maveraya-yı Kafkas Komiserliği" isimli Kafkas Milletlerinin parti temsilcilerinden oluşan yerel bir iktidar oluşturdu.

Bu yeni hükümetin oluşumu cephede, bolşevik propagandası sonucu Rusya'dan kopma eylemi olarak yorumlandı. Düşmanın bir mütareke önermiş olması haberi Rus birlikleri içinde maneviyatın bozulmasını iyice hızlandırmıştı.

Ordunun içinde bulunduğu durumu hesaba katan Maveraya-yı Kafkas Komiserliği Kafkasya Cephesi Başkomutanı ile tam bir uyum içinde bu öneriyi kabul etti ve 18 Aralık 1917 de Türklerle mütareke imzaladı.²⁹//

Bu durum bitkin düşmüş Rus askerlerinin savaşı bırakması için yeterli bir bahaneydi. Çünkü onların aklında tek bir fikir vardı; mümkün olduğu kadar çabuk eve dönmek. Cepheyi savunabilmek ve mücadeleye devam edebilmek için tek bir çare kalmıştı. O da milli birlikleri oluşturmak ve onları gecikmeksizin cepheye göndermekti.³⁰

²⁹“18 Aralık 1917 saat 15.00 da imzalanan Erzincan Mütarekesi Tiflis 'Maveraya-yı Kafkas Komiserliği adına da imzalandığı için, Osmanlı Devleti bu devletin kuruluşunu resmen tanımış oluyordu.” Mütareke'nin tam metni için bkz., Gnl. Kur. ATASE, a.g.e.II, s. 426 : S. Yel, **Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri**, Ankara 2002, s.34 vd.: E. Şahin **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları**, Ankara 2002, s.103 vd. [TY.N]

³⁰ Antranik bu hususta“Tiflis'teki Batı Ermenileri Konseyi, 1917 sonlarında Bogos Nubar Paşa'dan bir telgraf aldı. Fransa Dışişleri Bakanı Bicheaun'un yolladığı siyasi şifre, Batı Ermenileri ile müttefikler arasında bir anlaşma zemini yaratır gibidir. Telgrafta, Batı Ermenileri Ulusal Delege Başkanı Bogos Nubar Paşa, “Eğer Batı Ermenileri kendi güçleriyle Batı Ermenistanı sınırlarını koruyabilirse Müttefikler de onun bağımsızlığını resmen tanıyabileceklerdir.” diye yazar. Bogos Nubar Paşa'nın açıklaması Bicheaun ve Bogos Nubar arasında böyle bir imzanın bulunduğunu kendiliğinden açığa çıkarmaktadır. Bunu anlamak için ne hukukçu ne de politikacı olmaya gerek

Bahsettiğimiz Ermeni birliklerinin oluşturulması ve yerleştirilmesiyle eş zamanlı olarak aynı cephe üzerinde, o esnada geri çekilmekte olan Rus Kafkas ordusunda görevli Ermeni kökenli askerleri toplayarak yeni birlikler oluşturmak için gerekli tedbirler alındı.³¹

Bu birlikler yerel Ermeni halkının silah altına alınmasıyla tamamlanmalı ve müteakiben 3 ncü Ermeni Tümeni kurulmalıydı.

Aşağıdaki resmî belgeler bize mütareke imzalandığı sırada Kafkas cephesindeki durum hakkında bilgi veriyor ve diğer taraftan; daha önce yıllar boyunca Ermeni birliklerinin kurulmasına iyi gözle bakmayan fakat şimdi savaşa yalnızca Ermeni kıtalarıyla devam edebilmeyi uman Rus Kafkas Ordu Komutanı'nın düşüncelerinde meydana gelen değişiklikleri gösteriyor.

Kafkas Orduları Komutanı'ndan Cephe Başkomutanı'na çekilen telgrafi aktarıyoruz:

Telgraf no:2320

25 Aralık 1917

1 nci Tümen'in ünitelerinin geri çekileceği tarihlerin kesin olarak belirtilmesine rağmen bu geri hareket yakında cephenin açılması tehlikesini oluşturacak. Ermeni Alaylarının cepheye gönderilmesinde gecikmeler olması durumunda // Erzincan'ın Türkler tarafından olmasa dahi Kürtler tarafından işgal edilmesi sonucunun oluşması, bizi büyük ihtimalle bütün bölgeyi tahliye etmeye zorlayacak. Türkiye Ermenistanı'nı kesin olarak kaybedeceğiz.

80

Kafkas Ordusu Karargahı Kurmay Başkanı'nın 8 Ocak 1917 tarihli raporu³²:

Rapor no:56170

8 Ocak 1917

6 ncı Tümen cepheyi bıraktı ve toplu olarak Sarıkamış'a doğru çekildi. Şu saatlerde son alay da hareket etmek üzere ve 13 Ocak'ta Şeytan Dağı'nın güneyinde artık birlik kalmayacak ve bu istikamette cephe tamamen açık olacak.

yoktur. Bogos Nubar'ın telgrafi Batı Ermenileri ve onun yöneticileri arasında büyük bir heyecana sebep olur." demektedir. Bkz., A. Çelebyan, a.g.e., s.213.[TY.N]

³¹Ruslar öncelikle tahliyeye mecbur oldukları bölgelerde Ermeni milis teşkilatlarının teşkiline başladılar. Bu teşkilatların kurulmasının görünürdeki sebebi Kürt taarruzlarına karşı Ermenileri korumak ise de gerçekte süratle silahlandırılan bu birliklerle, Rus subaylarının denetimi altında bir Ermeni ordusu meydana getirmektedir. Daha sonra da, 'Ermeni Halk Sovyeti' kurarak bu bölgeleri, hakiki sahibi olan Türklere vermemek fikrindeydiler. Fakat Osmanlı Devleti'nin bu planı fark etmesi ve zamanında müdahalede bulunmasıyla sonuç değişti. Bkz., S. Yel, a.g.e., s.35[TY.N]

³²Rus birliklerini tutmanın imkansızlığını gören Cephe Komutanı, darmadağın haldeki asker kitlelerinin cephe gerisine çekilmesini ve Maveray-ı Kafkas halkları için doğrudan bir tehdit olmalarını önlemek için en azından hareketlerini ve Rusya'ya tahliyelerini bir düzene koymaya karar veriyor.[GNK.N]

İnci Tümenin büyük bir bölümü de geri çekilmeye başladı ve korkarım tümenin son birlikleri belirtilen tarihten önce Erzincan'ı terk edecek.

Bununla birlikte birliklerimizin geri hareketi ve bölgenin Kürtler tarafından işgali kaçınılmaz şekilde ateşkesin Türkler tarafından ihlaline ve bütün cephe üzerinde taarruza geçmelerine yol açacak. Şüphesiz ki Erzincan bölgesinin Türkler tarafından işgali batı cephesini tamamen bırakmamıza yol açacak.

2 nci Türkistan Tümeni ve 5nci Kafkasya Tümeni de cephenin bırakılması konusunu gündeme getirdiler. Birliklerimizin bütün batı cephesinden çekilmesi ve Kafkas ordusunun içinde bulunduğu durum nedeniyle tarafımızca işgal edilmiş olan Türk topraklarının tamamen tahliyesi kaçınılmaz olacak.

Başka bir deyişle Erzincan bölgesinin bırakılması bütün Türkiye Ermenistanı'nın yani üç yıl boyunca Türklere karşı verdiğimiz başarılı savaş sonucu elde ettiğimiz herşeyin kaybedilmesi anlamına gelecek.

Bu durumda bir kez daha Ermeni Alaylarını acilen göndermenizi arz ediyorum. 2 nci Ermeni Alayının gelişi bize konumumuzu sağlamlaştırma imkanı verecektir.//

81

4 ncü Tümen Komutanı'nın telgrafı:

Telgraf no:3461

13 Ocak 1918

Tümenin araç gereç ve personeli düzensiz bir şekilde geri çekiliyor ve kargaşa her geçen gün artıyor Ermeni Alayları mevcut durumu muhafaza etmeye çalışmaktan bitkin düştüler. Yeni birlikler gelmezse durum daha da kötüye gidecek.

Kafkas Ordusu Kurmay Başkanının Cephe Kurmay Başkanına çektiği telgraf:

Rus askerleri Ermenileri korkutuyor, yıldırıyor ve onları kendileriyle birlikte geri dönmeye zorluyorlar.

Bozgun tablosu bütün tümenlerde benzer şekildeydi. Geri çekilen bu büyük kitlenin boşalttığı yer Ermeni birlikleriyle doldurulmalıydı. Halen kuruluş aşamasında olan bu birliklerden yalnız kendi imkanlarıyla Bayburt'tan İran Azarbaycanı'na kadar uzanan büyük bir cepheyi savunmak buna ilaveten Erzurum ve Kars³³ bölgelerini elinde tutmak gibi ağır bir görev bekleniyordu.

Kafkas Cephesi Karargahı Komutanı'nın Ermeni Tümeni Komutanı General Nazarbekof'a çektiği 16 Ocak 1918 tarih ve 23 numaralı telgraf:

Telgraf no:23

16 Ocak 1918

Cephenin bırakılması, tahkim edilmiş olan bölgelerin terk edilmesi tam bir yıkım yarattı ve beni şu emri vermeye mecbur etti:

³³ Gürcü birliklerinin Bayburt'un kuzeyinden Karadeniz'e kadar olan hattı işgal etmesi kararlaştırılmıştı.[GNK.N]

“Kafkas Ordusu Başkomutanı olarak emir veriyorum! Rus subay ve askerlerinin cepheyi terk etmesi sebebiyle bölgenin müdafaası milli birliklerce yapılacaktır.”

Bununla birlikte Ermeni kolordusunun görevi sadece cephenin ve kalelerin tutulmasından ibaret değildi.// Bütün ulaşım ve haberleşme ve özellikle demiryolu hattını koruma görevi de vardı. 82

21 Ocak tarihli Kars-Merdenek demiryolu yönetiminin çektiği telgraf şöyleydi:

Kars-Merdenek hattına uğrayan Demiryolu Tugayı'nın Rus askerleri milyonlarca ruble değerinde malzeme bıraktı ve hareketi durdurdu. Bir Ermeni demiryolu taburu oluşturulmasını, Rus Tugayı'nın malzemeleri ile Kars-Merdenek hattının Ermeni Taburuna devredilmesini istiyoruz.

25 Ocak tarih ve 88 numaralı telgrafında Erzurum Grup Komutanı Erzurum demiryolunun 13 Şubat'tan itibaren Ermenilerin kontrolüne geçmesi için acil önlemler alınmasının zorunlu olduğunu bildiriyordu. Bu husustaki telgraf şöyle:

Telgraf no:88

25 Ocak 1918

Eğer hayatî öneme sahip olan bu sorun 13 Şubat tarihine kadar gerektiği şekilde çözümlenemezse Ermenistan'ı işgal etmiş olan Ermeni birlikleri buraları terk etmeye zorlanacaklar ve savaşa devam etmek imkansız hale gelecektir.

Cephedeki durumu gösteren bu kısa açıklama resmî belgelerdeki bütün ayrıntıyı vermiyor. Kuruluş aşamasında olan Ermeni kolordusuna sınırı tutmak, ulaşım ve haberleşme hatlarını, kaleleri korumak gibi ağır görevlerin yanı sıra Rus birlikleri tarafından bırakılan çok büyük miktardaki malzemeyi ele geçirme ve koruma görevi de düşüyordu.

Ordunun geri bölgesindeki durum pek iyi sayılmazdı. Bu açıklamayla Türkler ve İttifak devletlerine³⁴ göre // bir çok Kafkas halkının eğilimini ele alıp incelemek gibi bir niyetimiz hiç olmadı. Fakat savaşan Ermeni kolordusunun geri bölgesinde gelişen ve üstün Türk kuvvetlerine karşı verilen bu savaşı daha da zorlaştıran bazı olaylara değinmeden geçemeyeceğiz. 83

³⁴ Bu konu A.Poidebard'ın : “Ermenilerin Kafkas Cephesindeki Askeri Rolü”, s.11-Paris Milli Matbaa 1920 ve P. G. La Chesnais'in “Savaş Boyunca Barışın Önündeki Kafkasya Halkları” Bossard Yayınları, Paris 1921 isimli kitaplarında ele alınmıştır. [GNK.N]

Özel olarak görevlendirilmiş olan Türk ajanlar tarafından yönlendirilen düzenli çeteler ordunun geri bölgesindeki savunma hatlarını yok etmeye başladı.

İlk önce Bakü-Tiflis daha sonra Bakü-Grozni demiryolu hattı kesildi.

Sınıra çok yakın olan ve hayatî öneme haiz olan Erivan-Culfa hattı felce uğratıldı ve Tiflis-Gümrü hattında baskınlar gerçekleştirildi. § Aynı zamanda Ermeni köylerinde Kürtler tarafından kıyımlar yapılmaya başlandı. Önce Erivan'ın kırsal bölgelerinde başlayan bu hareketler, sistematik bir karakter alarak Ermeni-Tatar³⁵ halkının karma olarak yaşadığı bölgelerde Tiflis, Gence ve Bakü şehirlerinde yayılmaya başladı.

Bazı Ermeni köylerinin ahalisi savunmasız kalmamak için erkek nüfusun askerlikten muaf tutulmasını istedi. § Zira, masum Ermeni halkına karşı girişilen bu kıyım gittikçe artıyor metodik ve düzenli bir hal alıyordu. § Bu baskınları düzenleyenler eli silah tutan Ermeni ahaliyi evinde kalmaya zorlamak amacını güdüyordu.// Böylece Ermeni kolordusunun takviye edilmesi önlenmiş olacaktı. 84 Cephedeki askerler de savaşırken savunmasız kalan, yıkım ve felakete mahkum olan evlerini düşünerek maneviyatını yitirecek ve yürek darlığına uğrayacaklardı.

Cephe gerisindeki yetkililer düzensizlik ve kargaşa ile mücadele etmek için yeterli imkanlara sahip değildi. Sonuç olarak; bu iş için özel olarak görevlendirilmiş olan Türkler tam bir serbestlik içinde hareket edebiliyordu. Diğer taraftan Ermeni kolordusundan geri bölgede düzeni sağlaması için birlik göndermesini istemek imkansızdı.

Bu durum Ermeni Ulusal Konseyini geri bölgede düzenin sağlanması ve korunması maksadıyla Yüksek Cephe Komutanlığı'ndan ³⁶özel birliklerin kurulmasını istemeye zorladı. Kurulacak olan bu özel birlikler ulaşım ve haberleşme hatlarını koruyacak ve Ermeni halkını savunacaktı. Birlikler Kafkas Cephesi Başkomutanlığının emirlerine uygun olarak 23 ve 29 Ocak ve 5 Şubat 1918 de

³⁵“Korganoff burada “Karapapak” yerine “Tatar” kelimesini kullanıyor ve Türk demekten kaçınıyor. “Terekemeler veya Karapapaklar denilen bu Türk boyunun kökeni tam olarak kesinlik kazanmamasına rağmen,Kıpçak veya Türkmenlere dayanmaktadır.Terekeme veya Karapapak aynı Türk boyuna verilen çifte addır.Kars ve Ahıska yerlileri bu boya sadece Karapapak demiştir. Terekemelerin ilk göçü yaklaşık olarak 1800 lü yıllara dayanmaktadır.Kısmen Kafkasya kısmen de İran Azarbaycan'ından göç eden Terekemeler.Kars ili eski Aleksandrapol(Gümrü) kazası Akbaba nahiyesi ve Gürcistan'ın Ahalsık ve Ahılkelek kazasına yerleşmişlerdir.” Bkz., İnternet service:<http://cildirardahan.sitemyet.com/volkan/id3.htm> 22 Mart 2004. [TY.N]

³⁶ Yüksek Cephe Komutanı Rustu [GNK.N]

Şulaveri'de (Tiflis'deki Bortşalu kazası) Şuşa'da (Gence'deki Yukarı Karabağ bölgesi) Ahılkelek'de (Tiflis Vilayetinde) Nahcivan'da (Erivan Vilayetinde), Gence'de, Bakü'de, Ahalsık'da (Tiflis Vilayetinde) , Varuşan'da (Gence ilindeki Nukha yöresinde) kurulmaya başlandı.

Çok iyi organize olmuş ve daha üstün silahlara sahip olan güçlü Türk kuvvetlerine karşı mücadeleyi sürdürmek zorunda olan Ermeni kolordusunun, kurulduğu sırada içinde bulunduğu şartlar inanılmaz derecede kötüydü.

Şimdi Ruslar'ın çekilmesinden sonra Kafkas Cepheindeki durumu inceleyeceğiz.//

RUS BİRLİKLERİNİN GERİ ÇEKİLMESİNDEN SONRA CEPHEDEKİ DURUM

1918 yılı başında Rus ordusu, Kafkas cephesindeki birliklerini tamamen tahliye etmişti. Kalan birlikleri halen Erzurum, Erivan, Culfa istikametinde ilerliyor ya da kara, deniz veya demiryolu ile Rusya'ya ulaşmak amacıyla Trabzon'a yığılıyordu.

Rus Kafkas cephesi artık yoktu ve bu andan itibaren 1918 yılı Mayıs ayı sonuna kadar yani altı ay boyunca küçük Ermeni kolordusu Kelkit, Erzincan ve Hınıs'tan Van'a kadar 400 km'lik devasa bir alanı savunarak Türk ordusuna karşı tek başına mücadele etmek zorunda kaldı.

Sahip olunan kuvvetlerin yetersizliğinden dolayı doğal olarak yeni cephenin kesintisiz bir yapıya sahip olması mümkün değildi. Şartlar, Ermeni kolordusunu, Türklerin muhtemel ana yaklaşma istikametlerini kapatmak amacıyla aralarında bağlantı olmayan bağımsız birlikler olarak bölünmeye zorluyordu.

Bu birliklerin dağılımı şu şekildeydi:

Kelkit: Bayburt bölgesindeki gönüllü Ermenilerden oluşan birlik.//

86

Erzincan: Geri çekilen Rus birliklerini takip etmeyi reddeden Ermeni askerlerinden oluşan üç taburlu Erzincan Piyade Alayı.

Erzurum: Bölgedeki Ermenilerden oluşan Erzurum Piyade Alayı.1 nci Ermeni Avcı Taburu'nun ve Erivan'dan gelen 4 ncü Avcı Alayı'nın bir bölüğünün birleşmesiyle oluşturulmuştu.

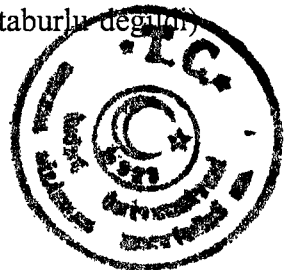
Hınıskale: 2 nci Ermeni Avcı Taburu ve yerel Ermeni halkı tarafından oluşturulan Hınıs Alayı ve Karakilise Alayı.

Bu grup Hınıs ve Van gölü arasındaki alanı kapatmakla görevlendirilmişti.

Van: 5nci Ermeni Avcı Alayı ve bu bölgede yaşayan Ermeniler içinden toplanıp silah altına alınan 2 nci Van Alayı.

Erivan: 3 ncü ve 6 ncü Ermeni Avcı Alayları (Bu alaylar üç taburlu değindi) ve 4 ncü Alaydan bir tabur.

Kars: Bu bölgede Alay halen kurulma aşamasındaydı.

Gümrü: 7 nci ve 8 nci Ermeni Avcı Alayları ve bu bölgede halen kuruluş aşamasında olan savunma üniteleri. § Aynı zamanda bu cephenin gerisinde süvari birlikleri, topçu, teknik birimler ve yardımcı sınıflar kuruluyordu.

Halen Erzurum'da bulunan ve hareketi yöneten Rus Ordu Komutanına göre Gürcü kolordusu birlikleri Ermeni kolordusu cephesi kuzeyindeki Gümüşhane-Trabzon hattını işgal etmeliydi.

Rus ordusunun içinde bulunduğu durum hakkında çok iyi bilgi sahibi olan// 87
Türkler geçici olarak taarruzlarına ara verdi.Çünkü, aksine bir hareket Rusların çözülmesini geciktirebilirdi.

Bununla birlikte Rus ordusunun gidişi ve onların yerini Ermeni Milli Birliklerinin alışı hakkında bilgi sahibi olan Türklerin mütarekeyi bozmak ve savaşı başlatmak için ilk bahaneden faydalanmaları kuvvetle muhtemeldi.// 88

ERZİNCAN BÖLGESİNİN SAVUNULMASI (Kroki :10)

30 Aralık 1917'de Erzincan bölgesi sadece kendi güçlerine dayanmak zorunda kalan düzenli ve düzensiz Ermeni kıtaları tarafından savunulmuştu.

O zaman Erzincan grubu sadece bir piyade alayından ibaretti.Bu alay bir gönüllü süvari birliği, bir sahra topçu bataryası ve bir dağ topçu takımından teşekkül etmekteydi.Toplamda mevcut 1800 piyade eri, 200 kılıçlı er, dört sahra topu, iki dağ topu ve altı mitralyözü geçmiyordu.Grubun komutanlığı,Rus kıtalarının genel geri çekilmesini takip etmemiş olan Kafkasya 7 nci Avcı Tümeninin Eski Kurmay Başkanı Albay Morel'e verilmişti. Bu grup bölgedeki Ermeni çetecilerle güçlendirilmişti ve görevi barış antlaşmasından sonra Rusya'ya dönmek üzere geri çekilmiş olan Kafkasya 1 nci kolordusunun terk ettiği hatlarda Erzincan bölgesinin savunulmasıydı.

Bu cephe Erzincan'dan Fem'e kadar kuş uçuşu 70 km bir genişliğe sahipti.Ordu Kurmay Başkanlığının tahminlerine göre bu grup karşısında hasım olarak sadece Kürtleri bulacaktı.Bütün tepeler derin bir kar tabakasıyla kaplanmış olduğundan , kötü iklim ve arazi şartlarından dolayı Türk ordusu tarafından taarruza geçilmesi ihtimali düşüktü.//Ne pahasına olursa olsun Ermenilere milli kolordularının oluşumunu tamamlamaları için zaman kazandırmak gerekiyordu.Üstün Osmanlı kuvvetlerinin taarruzu durumunda grubun Erzurum üzerine çekilmesi gerekecekti.

Bu grubun büyük çoğunluğu Mamahatun'a (Nenehatun,Tercan) kadar tesis edilmiş hat üzerinde Erzincan'a yığılmıştı. § Gönüllülerden oluşan küçük müfrezeler Kargın,Mamahatun ve Sur-Piran'ı işgal ediyorlardı.Sur-Piran'ı işgal eden müfreze Çelik geçidinin Erzincan vadisine açılma noktasını kapatıyordu.

Fem, Mamahatun'u güney yandan kapatan bir tabur tarafından işgal edilmişti.Grubun Erzurum'daki Ordu Kurmay Başkanlığı ile irtibatı yarım yamalaklı.Telgraf hattı çalışmıyordu. Rus memurlar gitmişlerdi ve Kürtler telefon hatlarını kesiyordu.

Mamahatun'a kadar olan yol üzerinde süvariler tarafından sağlanan irtibat ancak 23 Şubat'a kadar sürdürülebildi.Bu hat üzerinde Kürtler sık sık baskın yaptığından ve mevcudu az olan Erzincan grubu, her şeyden önce cepheyi

savunmakla görevlendirildiğinden haberleşme hattını korumak için geri bölgeye kuvvet göndermenin mutlak imkansızlığı içindeydi. § Böylece, 1918 yılı Ocak ayı sonuna doğru Erzincan grubu Erzurum kalesinden 150 km uzaklıkta tamamen tecrit edilmiş bir durumdaydı.

Ermeni kuvvetleri mütarekenin bütün şartlarına ve özellik arz eden maddelerine titizlikle riayet etmişti(!) fakat bu halin Türkler tarafından ihlal edileceğinin endişe verici belirtileri Ermenileri korkutuyordu.

Türk Ordu Komutanı Vehib Paşa, daha 22 Ocak 1918 tarihli olan ve Rus Kafkas Ordusu Komutanı Genaral Odişelitze // ve Cephe Komutanı General Perjevalski'ye gönderdiği mektuplarda Erzincan bölgesinde yaşayan Müslüman halka karşı Ermenilerin gerçekleştirdiği sözde(!) canavarlık denilebilecek kıyımlardan yakınıyor ve cepheden çekilen Rus kıtalarının yerini alan Ermeni birliklerinin bu bölgede düzeni sağlamaya muktedir olacağından duyduğu şüpheleri dile getiriyordu.

Vehib Paşa'nın 1 ve 11 Şubat'ta General Odişelitze'ye gönderdiği telgraflar³⁷ Türklerin Erzincan bölgesini işgal etmek için bahane aradıkları konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmıyordu.³⁸

Erzincan Grubunun, haberleşme hattını kesen Kürt çetelerine karşı bir sefer yapması Türkler tarafından ateşkesin ihlal edilmesi için yeterli sebebi oluşturdu. Bu durum Türkler tarafından Ermenilerce mütarekenin ihlali ve Müslüman halka karşı uygulanan bir şiddet eylemi olarak yorumlandı.³⁹

³⁷Telgrafların tam metni için bkz., Kazım Karabekir,1917-20 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezalimi, İstanbul 2000,s.49 v.d.[TY.N]

³⁸Korganof,'un burada gerçeği tahrif ettiğini, Kelkit'in Türk birlikleri tarafından ele geçirilmesinden önceki olaylara bakarak anlamak mümkündür: "Kelkit'teki Rus Kolordu Komutanı kasabadan ayrılmış ve Kelkit'te Rus askeri kalmamıştı.Bunu fırsat bilen Ermeniler burada da taşkınlıklara başlayınca, Kelkit'te bulunan Muhtelit Mütareke Komisyonu tarafından şu karar alınmıştır: "Ermeni çetelerinin taaruzlarına karşı, kasabanın eşya ve erzak mağazaları ile ahalinin ve azanın himayesi için,kafi miktarda Türk kıtaatının celbi elzem addedilmiştir." Asıl ilgi çekici nokta, komisyondaki Osmanlı azalarının yanı sıra Rus azaların da böyle bir talepte bulunulmasını kabul etmeleriydi. Bu kararın müşterek (Osmanlı-Rus) bir mazbata halinde III. Ordu Kumandanlığı'na sunulmasından sonra, Vehib Paşa, gerek bu mütareke komisyonunun talebi ve gerek bölgedeki İslam ahalinin can ve mal güvenliğini muhafaza amacıyla, bu muntıkaya yönelik askeri hazırlıkları hızlandırmıştır. Telgrafla gelişmeler hakkında General Perjevalski'ye malumat veren Vehib Paşa, bu konuda gerekli yardımda bulunacağını bildiriyordu. Bkz., E. Şahin, a.g.e., s.216.[TY.N]

³⁹Korganof burada yine gerçeği tahrif etmektedir.Bu dönemde Ermenilerin yaptığı toplu katliamlar sistematik bir şekilde hızla artmaktadır.Rusya'da esir iken, bu sırada Trabzon üzerinden Türkiye'ye gelebilen Süvari Teğmen Hüsametdin (Emekli Kurmay Yarbay Hüsametdin Tugaç), Suşehri'ne 3 ncü

Ajanlardan alınan bilgiler Türklerin,Ruslar tarafından terkedilen Türkiye Ermenistanı'nı (!) istila etmek niyetleri hususunda hiçbir şüpheye yer bırakmıyordu.

Türklerin günden güne daha da belirginleşen taarruz eğilimleri ile birlikte özellikle Ermeni grubunun geri bölgesinde Kürt çetelerinin azgınlıkları belirginleşmeye başlamıştı.⁴⁰

Kürt çeteleri 27 ve 28 Ocak'ta altmış Ermeniden oluşan bir müfreze tarafından işgal edilmiş olan Sur-Piran'a karşı birbirini izleyen saldırılar gerçekleştirdi.

Erzincan Grubu mevcudundan alınıp ivedilikle gönderilen takviyeler sayesinde (bir piyade bölüğü,bir süvari birliği ve iki adet top) Kürtler bölgede altmışbeş ölü bırakarak geri püskürtüldüler.

Fakat bu saldırı sadece bu önemli stratejik noktaya yönelik saldırıların başlangıcıydı // ve yakında (2 Şubat) grup komutanı haberleşme ve ulaşım hatlarını

92

Ordu Karargahına gelerek, Rusya ve Kafkasya'da gördüklerine bir rapor halinde 3 ncü Ordu Komutanı Vehib Paşa'ya arz etmiştir. Bu raporun önemli başlıkları,

- Bugün cephemizde Rus Ordusu diye düzenli hiçbir Rus kuvveti kalmamıştır.
- Azerbeycan'dan geçerek Rusya'ya gitmek isteyen Rus askerlerini trenleri, Gence yakınlarından yerli halk tarafından durdurularak silahları alınmaktadır.
- Tiflis'teki İngiliz, Fransız askeri misyonu, cepheyi terk eden Rus Ordusu'nun yerine bir Ermeni ve bir Gürcü Kolordusu ve Güney Kafkasya'daki Ruslardan da bir tümen teşkiline çalışıyorlar.
- Azerbeycan, silahlanmak ve askeri teşkilat kurmak için Tiflis'teki Seym Hükümetine başvurmuşsa da Seym Hükümeti ile İngiliz ve Fransız askeri misyonu, Azerbeycanlılara güvenleri olmadığından bunların silahlanmasına zorluk çıkarmaktadırlar. Azerbeycanlılar silahlanma işini, Kuzey Kafkasya'da olduğu gibi milis teşkilatı kurmakta ve gerekli silahları Rus askeri trenlerini soyarak elde etmektedirler.
- Ermeni toplu öldürmesinden korkan Azerbeycanlılar, Türk Ordusu'ndan kurtarma beklemektedir.
- Gence Milli Komitesi'nin ve siyasi partilerinin iştiraki ile aldıkları bir karar üzerine, Türk Ordusu'nu davet için temsilci göndermişlerdir.
- Ermeni ve Bolşeviklerin Bakü'den başlayıp bütün Azerbeycan'ı kapsayan bir taarruz planları vardır. Bunlar, yerli Türkleri birbirine öldürtmek istemektedirler.
- Rus Ordusu'nun terk ettiği vilayetlerimizde bir tek İslam bırakmamak maksadı ile Ermeni Taşnak Komitesi, bir toplu öldürme planı hazırlamıştır. Taşnak Mavzerist Tugayı bu bölgelerde cinayetlere girişmiştir.
- Rus ordusu, hareket alanında ve geri bölgelerde pek çok yiyecek ve giyecek, harp araç ve gereçleri bırakmıştır şeklindedir.

Hüsamettin Bey'in şahsen gördüğü, işittiği ve fakat doğruluğu hakkında hiçbir şüpne ve tereddüde yer vermeyen yukarıdaki açıklamalarından sonra raporunda şu mülâhazalara da yer vermektedir.

"Ordumuz vakit geçirmeden ileri harekete geçmelidir. Hareket ne kadar geç kalırsa Ermenilerin giriştiği toplu öldürme o kadar geniş olacaktır. Ruslardan kalan harbe lüzumlu maddelerin, belki de tamamının Ermenilerce imhası ihtimali vardır." Bkz.,Gnl. Kur. ATASE, a.g.e.II, s. 439vd.[TY.N]

⁴⁰Korganoff böyle derken Ermeniler, bölgedeki Kürtlere müttefik olma önerisinde bulunmakta ve Sivas'a kadar olan kesimin kendilerine verileceğini söylemekteydiler.Bkz.,Gnl.Kur. ATASE, a.g.e.II, s. 438: E. Şahin, a.g.e., s.180 [TY.N]

korumak maksadıyla genel mevcudundan iki piyade bölüğü ve bir süvari bölüğü daha ayırmayı zorunlu gördü.

Bu kıtalar Erzincan'ın 25 km doğusunda Han köyü yakınlarında Kürt çetelerine karşı girişilen bir çatışmaya takviye kuvvet olarak katıldı fakat saldırganların sayıca üstün olmalarından dolayı Grup Komutanı takviye olarak iki bölük daha gönderdi.

Fakat bütün kuvvetler, Kürtleri silahsızlandırmak için yeterli zamanı bulup Erzincan'la haberleşme hattını yeniden tesis edemedi 3 Şubat'ta ani olarak geri çağrıldı. Zira alınan duyumlara göre zaten zayıf olan garnizona karşı bir halk ayaklanmasıyla başlatılacak genel bir Türk taarruzu için hareketin başlaması an meselesiydi.

Erzurum'a 150 km mesafede bulunan, tehdit edilen, geri bölgesine bir çok müfreze gönderdiğinden zayıflamış, lojistik destek alamayan ve Başkomutanla irtibatı kesilmiş olan bu grubun durumu çok kritik bir hale gelmişti.

İlerleyen Türk kuvvetlerine karşı uzun süren bir mukavemet gösterilmesi mümkün görünmüyordu fakat önemli olan Ermeni kolordusunun savaşır hale getirilmesi için zaman kazanmaktı.

10 Şubat günü öğleye doğru Sivas yolu üzerindeki Çardaklı karakolu önünde ansızın bir Türk bölüğü görüldü. Karakol komutanı bölüğü durdurarak bölük komutanından tarafsız bölgede, ateşkes esnasında ne aradığı hususunda açıklama istedi.

Türk subayı özür dileyerek bir manevra esnasında sis yüzünden bölüğün yolunu şaşırarak yanlışlıkla geldiğini söyledi.//

Çardaklı karakolu derhal takviye edildi fakat 12 Şubat'ta saldırıya uğradı ve Larhani köyüne doğru çekilmek zorunda kaldı.

Aynı gün Kafkas Cephesi Umum Komutanı General Perjevalski ve Kafkas Ordu Komutanı General Odişelitze Vehib Paşa'dan, yine Ermeniler tarafından işlenen tüyler ürpertici kıyımlardan Müslüman halkı korumak amacıyla birliklerini harekete geçirmenin kendisi için bir zorunluluk haline geldiğini belirten bir telgraf aldılar. Vehib Paşa telgrafında:

Telgraf no:1020

12 Şubat 1918

"Sizi temin ederim ki Erzincan Anlaşması (geçici) tamamen yürürlüktedir fakat Rus birliklerinin gidişleriyle sadece sınır çizgisiyle ilgili hüküm geçerliliğini kaybetmiştir." demiştir.

Bu açıklamanın ardından Türk birlikleri ileri harekete başladı ve 36 ncı Tüme'ne ait olduğu tespit edilen birlikler Kemah tarafından taarruza geçti. § Grup Komutanı'nın elinde sadece 1200 piyade eri ve altı top kalmıştı. Geri kalan kuvvet haberleşme hattının korunması ile görevlendirilmişti.

Bu güç dengesizliği, büyük çatışmalardan mümkün olduğunca kaçınarak bir an evvel Erzurum'a çekilmeyi mecbur kılıyordu. §13 Şubat'ta şafak vakti Türk öncü kuvvetleri eş zamanlı olarak Sivas ve Kemah üzerine yürüdü. §Türk birlikleri Erzincan'ın 10 km batısından geçen hatta ulaştıktan sonra grubun gerisine yönelmek amacıyla süratle şehri kuşatmayı denedi. § Kemah yolundan ilerleyen düşman süvarisi güneyden şehri kuşatırken piyade tugayları kuzeye doğru yönelmişti.//

94

Grup Komutanı düşmanın bu manevrasına karşı koymanın imkansızlığı içinde bocalıyordu. Sabah saat 10 da kuşatmadan kurtulmak için askeri nakliye kolları ve Ermeni mültecilere şehri tahliye etme emrini verdi. Birinci gün Han'a kadar iki kol halinde birbirine paralel iki yol üzerinde düzenli bir geri çekilme gerçekleştirildi. Mülteciler kuzeydeki yoldan, iki piyade bölüğü, bir süvari birliği ve iki top korumasında ilerliyordu. Garnizonun büyük bir bölümü ile altı piyade bölüğü, dört top ve nakliye kolları güneydeki yoldan çekilmeye çalışıyordu.

Grup saat 14.00 de şehrin batı surlarına artçı olarak iki bölük bırakarak Erzincan'ı terk etti. Saat 15.00 de artçılar da geri çekildi.⁴¹

Düşman süvarisi, özellikle Kürtler çekilmekte olan kolların takibine koyuldu. Fakat her yerde püskürtüldüler.

⁴¹Kazım (Karabekir) Bey, "1 nci Kafkas Kolordusu Erzincan'a girdiğinde Erzincan'da 1600 evde 9000 kadar nüfus saptandı. Harpten evvel 6000 evde 22.000 nüfus varmış. Ermeniler Erzincan'da bir çok güzel binaları ve kışlaları yakmışlardır. Bunların bir kısmının içine insan doldurarak yakılmıştır. İçi insan cesedi dolu kuyular saptandı. Ermeni toplu öldürmesinden sonra Erzincan'da bir avuç Müslüman halk kalmıştı. Müşirlik konağı ile yakılmak üzere hapsedilen insanları kurtarmak mümkün olmasaydı belki de şehirde tek bir insan kalmayacaktı" demektedir. Bkz., Gnl Kur. ATASE, a.g.e.II, s. 446 vd.[TY.N]

Saat 19.00 a doğru grubun ana kuvvetleri Han da yoğunlaştı. Mültecileri önden göndererek iki saatlik bir dinlenmeden sonra tekrar yürüyüşe koyuldular.14 Şubat günü sabah saat 04.00 de bir günde 40 km. ilerleyerek Çelik'e ulaştılar.

Gece yarısı kalın kar tabakası ile kaplı bir yol üzerinde yapılan bu yürüyüş çok güç olmuştu ve Kürt atlılarının saldırıları yürüyüşü daha da güçleştiriyordu. Sarp ve dik yamaçlar boyunca ilerleyen yük arabaları ya devriliyor ya da kara gömülüyor, insanlar kayıyorlardı. Geri çekilme 100 kadar mültecinin hayatına mal olmuştu. §Bir kaç saatlik dinlenmeden sonra yürüyüş yeniden başladı.Fakat bu sefer de endişelendirici bir şekilde ilerleyen Türk süvarilerinin tehdidi söz konusuydu.//

95

14 Şubat saat 13.00 te endişe verici bir şekilde ilerleyen Türk süvarisinin tehdidi altında bir tek kol halinde tertiplenen grup Sansa köyüne harekete geçti.Yürüyüş düzeni, içinde bulunulan duruma uygun şekilde alınmıştı. Öncü olarak bir piyade bölüğü arkasından bir topçu bölüğü ile takviye edilmiş örtme kuvveti ve sonra 500m mesafede üç piyade ve bir süvari bölüğü ile korunan araç konvoyu ve mülteciler ilerliyorlardı. Yanları korumak için her kanatta yarım bölük kadar kuvvet görevlendirilmişti.. Artçı kuvvet dört bölükten oluşuyordu.

Yürüyüş Kürtlerin saldırılarıyla sık sık engelleniyordu ve saat 16.00 ya doğru öncüler Sansa köyüne 8 km mesafeye kadar yaklaştı.Burada arazi, 1 km derinliğinde, her iki tarafı boğaz olan Fırat nehri yatağına dik düşen sarp kayalıklarla çevrili derin bir vadi özelliği arz ediyordu.

Bu vadi pek çok kez kanlı katliamlara sahne olmuştu. 1916 yılı Şubat'ında Türkler Erzurum'u terk etmek zorunda kaldıklarında yine bu vadiden geçerlerken içlerinden yüzlercesi şu anda işbirliği yaptıkları Dersim Kürtleri tarafından kalleşçe katledilmiş ve malları yağmalanmıştı.

Öncü görevindeki bölük, boğaza girdiği anda hakim tepelerde pusuya yatmış olan ve görünmeyen düşmanın ateşi altında kaldı. Bir piyade bölüğü ve iki toplu takviye edilen öncü kuvvet geçidin girişinde durdurulmuş olan kolun büyük kısmının ileri hareketini sağlamak için yolu açma emri aldı. Yolu kapatan düşmanı çabucak bulunduğu mevzilerden söküp atmak gerekiyordu. Zira Türk süvarileri Han tarafında şimdiden grubun artçı kuvvetlerini tedirgin etmeye başlamıştı. Grup Komutanı,

öncüleri yeniden bir piyade bölüğü ve Murad'ın⁴² (Tanınmış Ermeni partizanı) gönüllü süvarileriyle takviye ettikten sonra bu birliklerin başına geçerek // geçidin çıkışını kapatan tepelerdeki düşmana karşı taarruza geçti. § Bu şiddetli saldırı Kürtlerin hesaplarını alt üst etti ve saat 17.30 a doğru yolu açmaya mecbur etti. Birlikler, 20.00 ye doğru Sansa köyüne giriş yaptı. Kayıpları yirmibeş ölü ve seksen yaralıya ulaşmıştı. Mülteciler içinde de kırk yaralı vardı.⁴³ 96

Sansa köyünde verilen bir günlük mola birliklere ve çok acı çekmiş olan mültecilere soluklanma fırsatı verdi ve haberleşme hattını koruyan Sansa köyü bölüğü gruba katıldı.

Sansa köyü ve Vican arasındaki yol pusu kurmaya çok elverişli 15 km uzunluğundaki dar bir boğazdan geçiyordu. Burayı geçebilmek için grup Sansa köyünü 16 Şubat gecesini şafaktan önce terk etti. Kürt saldırılarına karşı korunmak için iki bölük kadar kuvvetle, bu geçide San ve Çikolan köyleri yönlerinden açılan iki vadiyi tuttular. Bu esnada bir bölük Sansa köyüne 5 km mesafede Fırat nehri üzerindeki birinci köprüyü koruma, ve yine bir bölük aynı nehir üzerinde Vican'a 7 km mesafedeki ikinci köprüyü koruma görevi aldılar.

Bu durumda Grup 16 Şubat günü gece yarısı Sansa köyünü terk etti. Başlangıçta düşman geri çekilmeye müdahale etmedi. Fakat sabah saat 02:30 da Fırat üzerindeki ikinci köprü'nün büyük ihtimalle bir önceki gün akşam Kürtler tarafından yakıldığı haberi geldi. Köprü yanıyor ve bir kısmı yıkılmıştı.

Grubun büyük kısmı mültecilerle birlikte saat 03.00 te yanmış olan köprüye ulaştı. Bu bölgede nehir yüksek ve sarp yamaçlar arasından akıyordu. § Düşman baskısı altında, kabileler halinde geceleyin nehri geçmek söz konusu olamazdı. Bu durumda araçların ve hayvanların bırakılmasına hasta ve yaralıların kucakta taşınmasına karar verildi.// 97

⁴²Murad, Sivas'ın Govdun köyündendir. 1874 doğumlu olup aslen çingene kökenlidir. Fakat Govdun'a yerleşerek ailesiyle Ermeni olmuştur. Sivas'ta bir Türk'ü öldürdükten sonra İstanbul'a kaçar ve Hınçak komitesi saflarına katılır. Bkz., A. Çelebyan, a.g.e., s.26.[TY.N]

⁴³ Geri çekilmekte olan 300 kadar Ermeni Sansa Köyü'nde kısırlanmış ve 50 ölü ile bir top bırakarak Tercan'a çekilmiştir. Bu arada Vican ve Kargın'daki erzak ve eşya ambarları kısmen yakıldı. Geriye kalan erzak ve eşya da başlarında subay bulunmadığından disiplinsiz aşiret kuvvetleri tarafından yağma edildi. Bkz., Gnl Kur. ATASE, a.g.e.II, s. 449 vd.[TY.N]

Sonunda kıtalar Fırat nehrini sığ bir yerden geçtikten sonra pekçok Kürt saldırısını püskürtmüş olarak sabah saat 08.00 ile 10.00 arasında Vican'a ulaştı.

O gün verilen kayıplar (16 Şubat) yirmisekiz ölü ve altmışbir yaralıydı. Fakat el ve ayakları donmuş olanların sayısı çok fazlaydı. Kıtanın %40 ının, mültecilerin %50 sinin ayakları donmuştu.

Hasta ve yaralılara ilk müdahale yapıldıktan sonra, Vican'da artçı olarak üç piyade bölüğü ve beş toptan oluşan bir birlik bırakılarak geri çekilmeye devam edildi. Saat 15:00 de grup Kargın'a girdi.

Birlikler ve mülteciler 17 Şubat günü yürüyüşe devam ederek saat 13.00'e doğru Mamahatun'a ulaştılar ve Fırat nehri üzerindeki geçiş noktalarına gözcüler yerleştirdiler.

Kargın, ve Mamahatun'da konvoyla 2000 yeni mülteci katıldı. Her şeyden önce geride kalan mültecilerin tahliyesini düşünmek gerekiyordu. Zira mülteciler birliklerin hareketini güçleştiriyorlar, hareketi engelliyorlardı. Binlerce çocuk kadın ve yaşlının muhafızlığını yapmak zorunda kalan birlikler sayıca az, küçük birliklere ayrılmak zorunda kalıyordu.

18 Şubat'ta mülteciler tahliye edildi ve 19 Şubat'ta Mamahatun'da bir artçı birlik bırakılarak Yeniköy'e geçildi.⁴⁴

Yorgunluk ve yoksunluktan bitkin düşmüş ve sayıca azalmış olan grubun dayanma gücüne fazla güvenmemek gerekiyordu. Diğer yandan ancak kendine yetebilen Erzurum garnizonundan takviye güç almak imkansızdı. Cephe gerisindeki birlikler oluşumlarını tamamlamış olmaktan çok uzaktı.

Grup bu şartlar içerisinde Erzurum'a çekilmek ve buradaki kaleye dayanarak Türklerin ilerleyişini durdurmak emrini aldı.

Grup 24 Şubat'ta Erzurum'a giriş yaptı. Kaleyi Mamahatun ve Bayburt yönlerinden savunmak için, // Erzincan grubuyla aynı zamanda Bayburt ve Kelkit'den çekilmiş olan Sepuh (Ermeni) partizanlarıyla güçlendirilmiş düşük mevcutlu bir tabur kadar kuvvetle (400 avcı eri) Karabıyık⁴⁵ (Korçma) köyünü işgal

⁴⁴1 nci Kafkas Kolordusundan Halit Bey Müfrezesi, 22 Şubat 1918'de Mamahatun'u (Tercan) işgal etti. Çekilen Ermeniler 300 kadar Müslümanı öldürmüştür. 21 Şubat 1918'de de Mamahatun'un birçok mahallesini ve cephaneliklerini yaktılar. Bkz., Gnl Kur. ATASE, a.g.e.II, s. 452 vd.[TY.N]

⁴⁵Cinis köprüsü- Karabıyıkhanları (köyü) -Tazegül köyü hattında, ileri birliklerimizle temastaki Ermeni kuvvetleri, 400 kadar piyade,100 süvari ve iki top gücündedir. 3 ncü Ordu Komutanlığı,

etti. Grubun diğeri bir taburu Erzurum'un 12 km güneybatısında bulunan Tekederesi köyünü işgal etti.

Burada Erzincan grubu lağvedildi ve Erzincan Alayı adı altında yeniden oluşturuldu. Daha sonra bölgede yaşayan Ermenilerden oluşturulmuş olan Erzurum Alayı ile birlikte Antranik'in Tümeni'nin Birinci Tugayı'na katıldı. Bu tümenden "Ermeni Kolordusunun Kuruluşu" bölümünde bahsetmiştik. § Çok büyük badireler atlatan Erzincan grubu genel durum ve gücü müsaade ettiği ölçüde kendine verilen görevi yerine getirdi.

Birinci Kafkas Rus kolordusunun geri çekilmesiyle açılan cepheyi tutmak için yeterli güce sahip olmayan grup dayanma gücünün sınırlarını zorlayarak Erzincan'ı ve sonraki dönemlerde yol üzerinde bulunan Mamahatun, Fem ve Kargın'ı tutmaya çalıştı.

Erzurum'dan 150 km uzaklıkta, üssüyle olan bağlantısı kesilmiş olan Erzincan grubu, çok sert geçen kış şartlarında, düşman tarafından sürekli taciz edilerek, zayıf kuvvetleriyle geniş bir sahaya yayılmış olarak Erzurum yolunu kapatmayı, geri bölgedekilere tertiplenme ve yeni birlikler oluşturma imkanı vermeyi ve binlerce mültecinin emniyetle tahliyesini başardı.//

çoğunluğu ile Karabıyıkhanları civarında bulunan bu Ermeni kuvvetlerinin bir baskın hareketi ile yok edilmesini emretti. Karabıyık ambarlarında bulunduğu öğrenilen erzaka, Ermenilere yakma fırsatı vermeden el koymak ordu için çok önemlidir. 2 nci Mürettep Süvari Alayı (Halil Bey Kuvvetleri) bu maksatla görevlendirildi. 28 Şubat 1918 sabahı başlayan muharebe 1 Mart 1918 sabahına kadar devam etti. Ermeniler çekilmek zorunda kaldı ve Tilkitepe, Karabıyık ile Tazegül köyleri birliklerimiz tarafından işgal edildi. Keşif kollarımız Ilıca istikametinde ileri sürüldü. Ermeniler çekilmeden evvel Tazegül köyü halkından 30 kadar kadın, çocuk ve erkeği öldürmüş, 25 erkeği beraberlerinde götürmüşlerdir. Tazegül ve Evreni köylerini yakmışlardır. Alaca köyünde toplam 365 Müslüman halk süngülenerek ve yakılarak öldürülmüştür. Cesetler arasından 15 kadar yaralı kadın kurtarılmıştır. Ermeni eşkiyası, Erzincan ve Tercan civarında yaptıkları toplu öldürmelerin en ağırını Erzurum'un Cinis köyünde yapmıştır. Bu köydeki 600 nüfusun 13'ü hariç geri kalanını kamilen yakarak, süngüleyerek ve hamile kadınların da karınlarını yararak çocuklarını çıkarmak suretiyle öldürmüşlerdir. Bkz., Gnl Kur. ATASE, a.g.e.II, s. 457 vd. [TY.N]

ERZURUM BÖLGESİNİN SAVUNULMASI (Kroki :11)

Erzurum grubunun birlikleri Erzincan grubunun Erzurum garnizonuyla birleşmesinden oluşmuştu.⁴⁶ Teşekkülü şu şekildeydi:

1nci Ermeni Piyade Tugayı

	Tabur	Batarya	Süv.Bir.	P.Eri	Süvari	Top
Erzurum Alayı	2	-	-	600	-	
Erzincan Alayı	3	-	-	1400	-	-
Dağ Topçusu Grubu	-	2	-	-	-	8
1 nci Ermeni Avcı Tümeni Birlikleri	-	-	-	-	-	-
1 nci Avcı Alayı	2	-	-	500	-	-
4 ncü Avcı Alayının 1. Taburu	1	-	-	300	-	-
1 nci Erzurum Piyade Taburu	1	-	-	300	-	-
Gönüllü Birlikler	-	-	3	-	400	-
Toplam	9	2	3	3100	400	8

Bu zayıf gruba Kafkas ötesini hedef alan güçlü düşman taarruzlarını durdurmak ve Erzurum bölgesini korumak görevi verilmişti.

Türkler başlangıçta Erzincan yönünden sadece iki piyade alayı iki süvari bölüğü iki dağ topçu bataryası kadar kuvvetle hareket icra ediyorlardı. Bütün bu birlikler 36 ncı Tümene bağlıydı. Mevcut şartlar içinde bu birlikler Kafkas cephesinde hareket icra eden bütün Türk ordusu birlikleri tarafından // kolaylıkla

100

⁴⁶Ermeni kaynakları, 1918 yılı başlarında Ruslar çekilirken Erzurum kalesinde a) Ermeni askeri birliği ve Doğu Ermeni Ulusal Konseyi'nin Erzurum şubesi başkanı ve askeri cephaneliklerin genel yöneticisi Dikran Aġamalyan ve teşkilatı, b)Moskova Ermenileri Komitesi yetkilisi ve özel kuvveti, c)Ermenistan Güvenlik Konseyi ve Batı Ermenileri Konseyi'nin ortak yerel organları, ç)General Odişelitze'nin kendi subay birliği, d)General Torkom'un birliği, e)Murad'ın subay alayı, f)Kiği

takviye edilebilirdi. Diğer yandan Rus birliklerinin cepheyi terk etmesinden sonra Türkler rahatlıkla manevra yapabilme imkanına da kavuşmuştu.

23 Şubat'ta 36 ncı Tümenin atlı devriyeleri Yeniköy ve Aşkale önlerinde görülürken aynı tümenin öncü birlikleri Mamahatun ve Kop dağı geçidinde belirmişlerdi. Bu tümen ilerlemesini sürdürürken sayıları 3500 ü bulan atlı ve silahlı Kürt çeteleriyle takviye edilmişti.

Harekatın anlatımına başlamadan önce söz konusu bölgede, o zaman dilimi içerisinde, durumun kendi bütünlüğü içinde nasıl cereyan ettiğini iyi incelemek gerekir.

Düzenli Türk birlikleri sadece Kürtler tarafından değil bütün Müslüman halk tarafından etkili bir şekilde destekleniyordu. Sadece Erzurum bölgesinde 7000'i silahlı olmak üzere 20.000 Müslüman yaşıyordu. Dahası, Rus Devriminden ve cephenin çökmesinden sonra hemen kurulan "Milli Müslüman Cemiyeti"⁴⁷ mevcudiyetini alenen sürdürüyordu.

Bu dernek bölge Müslümanlarının merkez organıydı ve isyanların hazırlanmasını yönlendiren Türk Genel Kurmayı ile gizli bir ilişki içindeydi.

birliği, g) Bayburt birliği ve esir bulunan Osmanlı kuvvetlerinin bulunduğunu kaydeder. Bkz., A. Çelebyan, a.g.e., s.228.[TY.N]

⁴⁷"Musavat'ın teşkilatlanması bazı kaynaklarda 1902 yılına kadar götürülmektedir. Bu tarihte Bakü'de, Mehmed Emin Resulzade (1884-1955) tarafından Müslüman Gençlik Teşkilatı adıyla kurulmuştu. Önce Müslüman Demokratik Musavat Cemiyeti adı altında gizli faaliyet göstermeye başlamış ve çok geçmeden bir kolu da İran'da faaliyete geçerek bu ülkede başlayan meşrûfi harekete katkıda bulunmuştu. Yine bu cemiyet içerisinde M. Mevsimov, M. E. Resulzade, M. H. Hacinski, Bakü'de Ekim 1904'de, Sosyal Demokrat hükümeti kurmuşlardı. 1912 yılında ise Abbas Kazımzade ve Mihailzade Korbolay önderliğinde bir grup eski ümmetçi, Musavat adı altında gizli bir dernek kurdu. Aralarında Nakiogullarından Taki, Resulzade Mehmed Ali ve daha sonra 1913'de Mehmed Emin Resulzade'nin de yer aldığı bu grup, Rus devriminden sonra hayal kırıklığına uğramıştı ve Müslüman halklar arasında gelişen milliyetçi hareketler de dikkatlerini çekiyordu. Musavat bu dönemde daha çok aydın, öğrenci ve işadamları tarafından destekleniyordu. Örgütlenmesi Bakü dışına taşarak ülke ölçüsünde büyük bir teşkilat haline gelmiştir. Bu örgütün yasal olarak açık faaliyete geçmesi ise 1917 burjuva devriminden sonra bütün siyasî partilere yasallık verilmesiyle, yani Mart 1917'de gerçekleşmiştir. Musavat'ın ilk bildirisi Pan-Türkçü fikirlerden ziyade Pan-İslâmî eğilim taşımaktaydı. Ümmet ile millet, Türklük ile Müslümanlık birbirlerinden ayrılmamıştı. Bu örgütün amacı müstakil bütün Müslüman devletlerin bağımsızlıklarını korumaları ve mahkum bütün Müslüman devletlerin bağımsızlıklarına kavuşmalarına yardım etmektir. Faaliyet programında Rusya'da yaşayan Türk dilli, İslâm dinli halkları millî-medenî ittifak esasında birleştirmeyi gözetiyordu. Taktik olarak inkılapçıydı ve Rus ihtilalci partilerle ve İslâm milletlerinin bağımsızlığı için çalışan başka Müslüman partilerle işbirliği içinde çalışıyordu. Doktrin açısından halkçıydı. Musavat'ın sınıf anlayışı meslekî zümre manasındaydı ve halkçılığı genel eşitlik esasına dayandırmaktaydı. Dayandığı kuvvet işçi, köylü, ve emekçi aydın zümre idi. Musavat'ın bu İslâmî söyleminin Türkçü bir içeriğe dönüşmesi ancak Mehmet Emin Resulzade'nin etkisiyle mümkün olmuştur." İnternet Service: <http://www.turkcu.net/musavat.htm> .5 Mart 2004 [TY.N]

Ermeni Karargahı, bu kuruluşun tehlikeli faaliyetleri hakkında iyi bilgilendirilmişti. Fakat yeterli güce sahip olmadığından kendisini etkili önlemler almanın imkansızlığı içinde görüyor ve Rus ordusunun çekilmesiyle kritikleşen durumu daha fazla karmaşık hale getirmekten korkuyordu.//

101

Rus istihkamacıları tarafından, uzun sürecek bir savunma için tahkim edilmiş ve güçlendirilmiş olan Erzurum bölgesi savunma hatları, şimdi bölgeyi savunmak zorunda olan Ermeni güçleri için bir anlam ifade etmiyordu. Taktik öneme sahip olan noktaları koruma gerekliliği, birlikleri dağılmaya ve zayıflamaya mecbur ediyordu. Oysa çeşitli karargah ve kurumların muhafazası için günde 300 kişi temin edilmeliydi.

Erzurum topçusu 7,7 cm den 15 cm kalibreye kadar yaklaşık 400 dağ ve kale topuna sahipti. Fakat bu silahları toplamak kullanılır hale getirmek ve kullanmak için sadece 40 subay ve 400 asker vardı. Ayrıca devrim süresi boyunca bütün bu silahlar ve döşemeleri çok zarar görmüş ve neredeyse kullanılamaz hale gelmişti.

Bu 400 toptan yalnızca 16 sahra topu kullanılabilir durumdaydı. Geri kalan obüs yığınları kalın bir kar tabakası altında yatıyordu ve kimse onları kullanılır hale getirmek için çaba sarf etmemişti. § Bütün istihkam malzemeleri de aynı durumdaydı.

Yiyecek, içecek ve gıda maddeleri konusuna gelince, bölge Rus ordusu tarafından daha önce soyulup soğana çevrilmişti. Gıda stokları bitirildiği gibi 2 ay boyunca Erzurum'dan geçen Rus askerleri mağaza ve dükkanları da kısmen yağmalamıştı. Oysa şimdi ordunun arkasından Erzurum'a gelen çok kalabalık mülteci grupları beslemek gerekiyordu. § Atlar için sınırlı miktarda saman kalmıştı ve geri bölgeden temin edilmesi mümkün görülüyordu ve bu zavallı hayvanlar da artık iş göremez hale gelmişti.

Türkiye ile barış yapılacağı konusunda söylentiler kıtaların maneviyatını sarsıyordu. Zira önce Erzurum'u ve sonra bütün Türkiye Ermenistanı'nı(!) ele geçirmek // için taarruza geçen Türkler aynı zamanda barış antlaşması inisiyatifini de ele geçirmişlerdi.

102

Seym'in⁴⁸ açılışıyla aynı gün olan 23 Şubat'ta, Kafkas cephesindeki Türk Ordu Komutanı Ferik Vehib Paşa Türk hükümeti adına, Maveraya-yı Kafkas Komiserliğine, Maveraya-yı Kafkas hükümetinin tanınması ve barış görüşmeleri için temel teşkil edecek hazırlık şartlarının belirlenmesi amacıyla yetkili temsilcilerin İstanbul'dan Tiflis'e hareket etmek üzere hazır olduğunu bildiren bir telgraf gönderdi.

Türk hükümetinin bu önerisini iyi anlamak için 14 Şubat tarihinde Kafkas Ordu Komutanı General Odişelitze tarafından alınan 9 Şubat tarihli 430 nolu ve Vehib Paşa imzalı telgrafi hatırlamak gerekir. Bu telgrafta Türk generali şunları söylüyordu:

Telgraf no:430

9 Şubat 1918

"Enver Paşa, Bağımsız Kafkas hükümeti ile ilişkilerin hangi şartlarda yeniden ele alınacağını ve Bağımsız Kafkas hükümetinin, iki ülke arasındaki barış şartlarını yeniden düzenlemek için nelerin esas alınması gerektiği konusundaki görüşlerini bilmek ister.

İşte bu amaçladır ki; zat-ı alileri bana iyi niyetle her iki tarafça da istenen hakkaniyetli bir barışın gerçekleştirilmesi bakımından bir heyetin Kafkas hükümetinin başkentine gönderilmesini önerdi."

Maveraya-yı Kafkas Komiserliği bu öneriye ancak iki hafta sonra cevap verebildi.

17 Şubat'ta köylü, asker ve işçi delegelerinden oluşan Sovyet Bölgesel Merkez Genel Kurulu, her şeyden önce Rus Cumhuriyeti'nin bir parçası olan Maveraya-yı Kafkas'ın barış görüşmelerini ancak // Moskova'da toplanmış olan Kurucu Meclisten yetki aldıktan sonra ele alabileceğine karar vermişti. Fakat kısa bir süre sonra Kurucu Meclis bolşevikler tarafından dağıtılmış olduğundan Bölgesel Merkez Başkanlığı ve Milli Konseyin temsilcileriyle uyum halinde olan Maveraya-yı Kafkas Komiserliği 28 Ocak'taki oturumunda 13 Şubat tarihinde Tiflis'de yapılacak olan konferansa Bolşevik hükümetini tanımamış olan Güneydoğu Federasyonu ve

103

⁴⁸ Lehce bir kelime olan "seym" meclis anlamına gelmektedir. Maveraya-yı Kafkasya'da kurulmuş olan bu meclise, "seym" ile birlikte "rada", "diyet" ve "duma" gibi isimler de verilmiştir. Bu ve benzeri tabirlere Rusya'nın diğer bölgelerinde de rastlanmaktaydı. Mesela Polonya ve Finlandiya'daki benzer teşekküllere "seym" denilirken, Ukrayna meclisine "rada" adı veriliyordu. Lehce olan "seym" tabirinin Kafkasya'da kurulan bir meclise niçin isim olarak verildiği bilinmemekle birlikte diğerlerinden daha yaygınca kullanıldığı için, "Maveraya-yı Kafkas Seymi" deyimini kullanılmıştır." Bkz., E. Şahin, a.g.e., s.123 vd.[TY.N]

Ukrayna temsilcilerini davet etmeye ve onlarla Türklerin önerileri hakkında görüş alış verişinde bulunmaya karar verdi.

Bu anlamda Maveraya-yı Kafkas hükümeti 28 Ocak tarihinde Vehib Mehmet Paşa'ya şu cevabı gönderdi:

"Maveraya-yı Kafkas hükümeti savaş sonrası oluşacak yeni durumla ilgili olarak tutumunu Panrus Cumhuriyeti'nin diğer özerk hükümetlerinin görüş ve düşünceleriyle uyumlu hale getirilmelidir. Çünkü onlar barışın sonuçlarıyla Maveraya-yı Kafkas hükümeti kadar ilgilidirler."

Mektubun ilerleyen bölümünde bu sebeplerden dolayı Türk hükümetinin önerilerine kesin cevabın üç hafta kadar bir süre sonra verilebileceği belirtiliyordu.

Bununla birlikte Maveraya-yı Kafkas Komiserliği'nin komşuları olan Panrus Cumhuriyeti'nin özerk hükümetleriyle Tiflis'te yapılması tasarlanan bu konferans gerçekleştirilemedi.

Güneydoğu Federasyonu Hükümeti ulaşım ve haberleşme hatlarının kesilmesinden dolayı belirtilen tarihi çok yakın buldu. Ukrayna hükümetinin cevabı ise hiç alınmadı.

Bu durumda Maveraya-yı Kafkas Komiserliği müzakereleri bağımsız bir şekilde sürdürmeye karar verdi ve 19 Şubat 1918'de Vehib Paşa'ya çektiği telgrafında görüşmelere başlamaya hazır olduğunu fakat esas talimat // ve barış şartlarının, 23 Şubat'ta Tiflis'te toplanacak olan ve bütün Güney Kafkasya'yı temsil eden tek organ konumunda bulunan Maveraya-yı Kafkas Federasyonu tarafından hazırlanması gerektiğini belirtiyordu.

Vehib Paşa bu telrafa 23 Şubat'ta verdiği cevapta Türk delegelerinin barış müzakerelerine başlamak için İstanbul'dan Tiflis'e gitmeye hazır olduklarını belirtmişti. § Daha önce değindiğimiz üzere Maveraya-yı Kafkas Federasyonu Rusya'dan ayrılmamıştı. Fakat bolşevik iktidarını tanımak istemiyordu ve geçici bir hükümet kurmuştu. Ukrayna ve Güneydoğu Federasyonu'nun görüş açıları ve çıkarlarıyla uyumlu hareket etmek istiyordu. Diğer taraftan Türkler, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile birlikte Maveraya-yı Kafkas hükümetini bağımsızlığını ilan etmeye zorlamak için bu durumdan faydalanmak istiyorlardı.

16 Ocak'ta Vehib Paşa tarafından Kafkas Ordu Komutanı General Odişelidze'ye gönderilen ve 14 Şubat 1918 tarihinde Tiflis'teki hükümet tarafından alınan mektup bu bakımdan çok belirleyicidir.

Bu mektupta Vehib Paşa gerekli desteği veriyor, Maveraya-yı Kafkas hükümetini, Merkezi Avrupa Güçleri delegelerinin Maveraya-yı Kafkas hükümetinin bağımsızlığının tanınması için ellerinden gelen her şeyi yapacakları Brest-Litovsk'e davet ediyordu. § Bilindiği gibi bu, galip gelen merkezi güçlerin zorla kabul ettirmeye çalıştığı bir politikaydı.

Topraklarının büyük bir bölümünü Türkiye'ye bırakmaya hazır olan, bu ülkenin ve burada oturan insanların çıkarlarını hiç hesaba katmayan Sovyet İktidarını tanımayan Maveraya-yı Kafkas hükümeti, Güney Rusya'nın desteği ile savaşa devam etmeyi boşuna düşünmüştü.// Şartlar, Maveraya-yı Kafkas hükümetini, Türk önerilerini kabul etmeye ve bağımsız olarak barış hazırlıkları görüşmelerine başlamaya zorluyordu.Hükümet bu şekilde hareket ederek kendi topraklarını entegrasyondan kurtarabileceğini umuyordu. § Seym 1 Mart 1918 tarihli oturumunda barış görüşmelerinin şartlarını oy birliği ile kabul etti.

105

Özeti şöyleydi:

1. Maveraya-yı Kafkas Seym'i, bütün olarak mevcut şartlar içerisinde Türkiye ile barış yapılmasına yetki veriyordu. .
2. Maveraya-yı Kafkas Seym'i barış görüşmelerine başlayarak Türkiye ile kesin bir barış amacı güdüyordu.
3. 1914 yılında savaş ilan edildiği zamanki Türk-Rus sınırı barış görüşmelerinde esas teşkil etmeliydi.
4. Heyet, Türk egemenliği altında, Doğu Anadolu'nun kendi kaderini tayin etme hakkını savunmalı ve bütün olarak Türkiye Ermenistanı'nın(!) özerkliğini kabul ettirmeliydi.

Ertesi gün heyetin oluşum biçimi kabul edildi. Heyet beş Müslüman dört Gürcü ve iki Ermeniden oluşacaktı.

Cephede askeri hareket devam ederken Türk delegelerinin Tiflis'te bulunmasını istenmeyen bir durum olarak değerlendiren Maveraya-yı Kafkas Komiserliği 25 Şubat'ta Kafkas Cephesindeki Türk Ordu Komutanlığına çektiği telgrafta Trabzon'da bir toplantı yapılması isteğini belirtiyordu. § Fakat 3 Mart'ta Brest-Litovsk antlaşmasının imzalanması haberinin alınması üzerine heyetin Trabzon'a hareketi ertelendi.Bu antlaşmaya göre Batum, Kars ve Ardahan Türkiye'ye bırakılıyordu.//

106

Osmanlı hükümetinin gelecekte takip edeceği politika ile ilgili bütün verilerden habersiz olan heyet, bu noktayı açıklığa kavuşturmak için eş zamanlı olarak Trabzon ve Türk Genel Karargahına gönderdiği resmi yazıların cevabını Tiflis'te beklemeyi uygun gördü. Ama 7 Mart'ta, Türk delegelerin Trabzon'da beklendiğini öğrenebildi ve derhal buraya hareket ederek ve ertesi gün şehre ulaştı.

Fakat Türk delegeler şehre gelişlerini kasıtlı olarak ertelemişlerdi. Trabzon'a ancak 12 Mart'ta ulaştılar ve 14 Mart'ta konferans başladı. Daha önce yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi Erzurum, Bayburt ve Mamahatun tarafından güvenliği sağlamak için eksik bir tabur iki dağ topu ve 200 süvariden oluşan bir öncü birlik, Karabıyık köyü yakınında Erzurum-Bayburt ve Erzurum-Mamahatun yollarının kesişim noktasına yerleştirilmişti. § Bu öncü birliğin Aşkale ve Yeniköy geçidine yerleştirdiği devriyeler düşmanın baskısı altında 25 Şubat'ta Karabıyık köyü yönünde geri çekildi.

27 Şubat sabahı 400 piyade, iki dağ topu ve 300 Kürt süvarisinden oluşan düşman öncüsü Ermeni öncü birliklerine taarruz etti. Fakat üç saat süren bir çatışmadan sonra geri püskürtüldü. § 28 Şubat'ta, üstün düşman güçlerinin baskısı ve Yeniköy tarafından çevrilme tehlikesi altında olan Ermeni öncü birliği Alaca'ya çekilmek zorunda kaldı.⁴⁹ 2 Mart'ta kale istikametinde Ilıca'ya doğru çekilmesine devam etti.⁵⁰ //

Kale Komutanı General Antranik,⁵¹ Ilıca müfrezesini takviye etmek için 1 nci Ermeni Avcı Alayının bir kısmını (500 kişi) ileri harekete geçirirken Aras köyü ve

⁴⁹ Bu birliğin Alaca'da yaptığı katliam için bkz., Kazım Karabekir, a.g.e., s.81.[TY.N]

⁵⁰ Ermeni Çeteleri Ilıca'da iki bin kişiyi akla gelmeyecek şekillerde öldürmüştür. Bkz., **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**. Sayı: 83, Belge no: 1941.[TY.N]

⁵¹ Antranik, Bağımsız Ermeni Tümen Komutanı olarak görevlendirildi. 3 Mart'ta da takviye edilen Erzurum bölgesi komutanlığına getirildi. Rus Ordusu Genel Kurmayı 25 Şubat'ta Erzurum'u terk etmiş ve genel karargahını Sarıkamış'a taşımıştı. Antranik'in devrimin ortasında disiplin zafiyetinin yaşandığı, komitacıların moral güçlerinin azaldığı ve genel yorgunluk ile bezginliğin iyice belirginleştiği bir dönemde güçlendirilmiş bölge ve tümen komutanlığına atanmasında olağan dışı bir hal yoktu. Kafkasya Cephesi Kıtaları Başkomutanı'nın emri ile Antranik General rütbesine terfi ettirildi.[GNK.N] Bu eşkıya reisi 17 Şubat 1918'de Erzurum'a gelerek emir ve komutayı eline almıştır. Kurmay Başkanı Rus Albayı Zinkiyeviştir. [Bkz.,Gnl Kur. ATASE, a.g.e.II, s.459] Antranik, aynı zamanda dördüncü rütbeden St. Vladimir ve İkinci rütbeden St. George madalyaları taşıyordu. Albay Morel'in üzerinde bulunan Erzurum Merkez Komutanlığını devraldığında ilk olarak Rus subaylar ile bir toplantı yapıp şehirde asayışı sağlayacağını, burada bulunmalarının Rusya'nın menfaatine olduğunu söyledi. Daha sonra sokaklara astırdığı beyannamelerle halkın işine devam etmesini, kim olursa olsun suçluların hemen cezalandırılacağını duyurdu. Ermeni birlikleri firar etmek üzereydiler. Antranik bunları kılıçla, yumrukla cepheye göndermeye uğraşıyordu. Erzincan'ı kurtaran Türk birlikleri Erzurum'a yaklaştıkça Ermeniler katliamlarını artırdı. Antranik

müteakiben Ercik-Isavonu hattını işgal etti.Türk birliklerine katılma niyetiyle Erzurum'un kuzeybatısına yığılan silahlı Müslüman gruplar püskürtüldü ve dağıtıldı. Fakat Türkler, daha sonra taarruza geçecekleri Tekederesi ve Ilıca müfrezelerinin önünde yığınak yapmaya başladıklarında bölgenin tahkim edilmiş güneybatı bölümünde bu silahlı Müslüman gruplardan kurtulmak mümkün olmamıştı.

Zayıf Erzurum garnizonunun karşısında, Erzincan ve Bayburt tarafından gelen Türk birlikleriyle takviye edilmiş olan 36 ncı Türk Piyade Tümeni vardı. § 8 Mart günü öğleye doğru düşman Arinkara tarafından, Ilıca müfrezesinin sağ yanına doğru ilerlemeye başladı. Fakat, Ercik köyü yakınında geri püskürtüldü ve taarruzdan önce işgal ettiği mevzilere geri çekildi.

Alaca'da Türk birliklerinin yığınak yapması // 9 ve 10 Mart günleri devam etti ve Türkler 11 Mart günü şafak vakti Ilıca müfrezesi cephesine karşı taarruza geçti.⁵² 108

§ Daha sabah saat 9'da düşmanın sayıca üstünlüğü ve gücü hissedildi. Türklerin, açıkça yanlarını kuşatma niyetiyle manevra yaptığını gören Ilıca Müfrezesi Komutanı öğleye doğru kuşatmadan kurtulmak amacıyla derhal Gez köyüne doğru geri çekilmeye karar verdi ve sonra Han köyünü işgal etti.

Kale komutanı tarafından yardıma gönderilen bir taburla takviye edilmiş olan Müfrezeye Gez köyünün hakim tepelerini ele geçirmek amacıyla bir karşı taarruz başlattı ancak başarısız oldu.O gün Ilıca müfrezesi ölü ve yaralı olarak 130 kayıp verdi.

Mücadele eş zamanlı olarak Tekederesi'nde yoğunlaştı. 2000 kişiden oluşan bir düşman tugayı (buna Kürt atlılar da dahil) Kiği tarafından Tekederesi- Erzurum

sinirlenmişti. Ermeni çetelerinin kaçmalarına mani olamıyordu. Köprüköy'e firarilerin imhası için yerleştirdiği makineli tüfek bile işe yaramamıştı. Antranik ve Ermeni subaylar iki gün daha şehirde dayanarak mümkün olan tahripleri yaptıktan sonra şehrin boşaltılmasına karar verdiler. Ermeni eşkiyası, 11 Mart akşamı Erzurum'u terk etti. Arkalarında yanan, harap olmuş bir şehir, kadın, çocuk, ihtiyar 8.000 ölü bırakarak kaçmıştı. Şehirde bir tek ağaç bile bırakılmamıştı. Bkz., Halil Kemal Türközü, **Osmanlı ve Sovyet Belgeleri-Ermeni Mezalimi**, Ankara 1982, s. 78.[TY.N]

⁵²Kazım "Karabekir" Paşa, 10 Mart 1918 de II. Kafkas Kolordu birliklerinin yardımına gelmesini beklemeden Erzurum'a taarruza karar verdi. Kazım Paşa , neden Yakup Şevki Paşa'yı beklemeden taarruza geçme kararı verdiğini şöyle açıklamaktadır: Geçtiğim yerlerde hayat kalmadığını görüyordum. Karargahımın bulunduğu Ilıca Köyü'nde cenazeler, insanın aklını oynatacak bir halde idi. Bütün çocuklar süngülenmiş, ihtiyarlar, kadınlar samanlıklara doldurulup yakılmış, gençler baltalarla parçalanmıştı.Çivilere asılmış ciğer ve kalpler görülmüyordu. Bütün bu acıklı manzaralar Erzurum'a atılmaya ve oradaki birliklere imdada bizi mahkum etmişti." Bkz., S.Yel, a.g.e., s. 43.: Gnl. Kur. ATASE, a.g.e.II, s.465 [TY.N]

istikametine yöneldi.

25 Şubat'a doğru düşman Taşağıl'da yoğunlaşmaya başlamıştı ancak pasif bir durumda kalacağına benziyordu. Fakat düşman Tekederesi müfrezesini gözetlemek amacıyla 100 kadar Kürdü Şeytan dağı geçidinden Yağmurcuk köyüne göndermişti.

Tekederesi müfrezesi sadece 250 avcı eri, 4 makineli tüfek ve 50 süvariden oluşuyordu. Ilıca müfrezesi ile olan bağlantısı Süngenç köyündeki devriyelerle sağlanıyordu fakat 6 Mart'tan itibaren irtibat kesildi. 300 kişi civarında bir düşman gücü devriyelere saldırdı ve devriyeler kuşatılma korkusuyla iki saatlik bir çatışmanın ardından Tekederesi'ne çekildiler.

9, 10 ve 11 Mart'ta Ilıca müfrezesi cephesinde bu olaylar // cereyan ederken 110 Yağmurcuk ve Taşağıl köyleri bölgesine yığılmış olan düşman gurubu 9 Mart'ta Yağmurcuk tarafından Tekederesi istikametinde taarruzlarını başlattı. Önce püskürtülen bu saldırı 11 Mart günü şafakla beraber yinelenildi. Tekederesi Müfreme Komutanı mevcut durumunu muhafaza ediyordu fakat Ilıca müfrezesinin geri çekildiğini öğrenince kendisi de Erzurum'a doğru çekilmeye karar verdi.

Çekilmenin tam zamanıydı. Zira müfreme inatla cepheyi savunurken her iki yandan kuşatılmıştı. O yüzden Türk hatları arasından kendisine süngü ile yol açmak zorunda kaldı ve başarılı oldu. Bu parlak başarı, yaralanan ve bindiği iki at ölen komutan Albay Torkom'un⁵³ enerjisi ve askerlerinin yiğitliği sayesinde kazanılmıştı. Müfreme ancak akşama doğru tahkim edilmiş bölgeye ulaşabildi ve bu üç gün süren çatışmalarda 350 asker ve 40 atlık mevcuttan toplam 93 kayıp verdi. § 11 Mart günü akşama doğru keşif unsurları, bir tümen kadar düşman kuvvetinin Erzurum'un batı cephesi önüne ulaştığını ve Ilıca ile Göze köylerinin işgal edildiğini bildirdi. 1500 kadar Kürt, Çiftlik-Tutçu köyleri yakınında düzenli Türk birliklerinin kanatlarında tertiplenmişti. Erzurum garnizonunda bile Türklerle işbirliği içinde olan 4000 silahlı Müslüman olduğu hesap ediliyordu. § Bütün bu kuvvetlere karşı Erzurum'u savunacak Ermeni sayısı 3000 civarındaydı. Bu şartlar içinde ciddi bir savunma

⁵³ "Karabağlı Torkom, (Tuman Tumanyan) 1903'te yirmüç kişilik süvari grubuyla Sasun'a gelir. Kafkasya'dan bu bölgeye gelen ilk süvari grubudur. Sivaslı Murad, Keri ve Sebuğ'un bir kısım adamlarından oluşan Torkom'un süvari kuvvetleri Mırrig (Fırtına) grubu olarak anılırdı. Ermeni Alay Komutanı Torkom, Erzurum'un savunulmasında görev almıştır." Geniş bilgi için bkz., Gnl.

yapmayı düşünmek imkansızdı.Savunulacak alanın büyüklüğü garnizonun mevcudu ile kesin olarak orantısız iken // topçu ve istihkam birlikleri silah,araç ve gereçten yoksundu.Kıtalar birbirinden habersiz vaziyetteydi ve şehir her yandan gelen mültecilerle dolup taşıyordu. 111

11 Mart günü akşam saat 20.00 ye doğru Garnizon Komutanı General Antranik Erzurum'un tahliyesi ve geri çekilme kararı alacak olan olağanüstü savaş konseyini topladı.⁵⁴

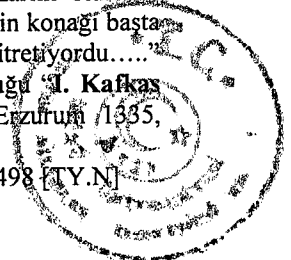
12 Mart sabahı saat 05.00'e doğru birlikler ve mülteciler Hasankale'ye doğru yöneldiler.⁵⁵Kalenin batı surları karşısında Harput ve Trabzon kapıları yanında mevzilenen artçı kuvvetlerle emniyeti alınan birlikler saat 07.00'de yürüyüşe koyuldu.

Sabah saat 09.00'a doğru Türkler neredeyse aynı zamanda her iki kapiya; Harput ve Trabzon kapılarına taarruz etti.Kısa fakat şiddetli bir mücadeleden sonra yanlardan kuşatılma tehdidi altına giren ve arkalarında silahlı düşman halk olan zayıf artçı kuvvetler geri çekilmek ve düşman hatları arasından süngüyle kendilerine yol açmak zorunda kaldılar.

Kur. ATASE, a.g.e.II, s.454: A. Çelebyan, a.g.e., s.20.:Kazım Karabekir, a.g.e., s.251.[TY.N], Rus ordusunda görevli Ermeni kökenli bir yarbay.[GNK.N]

⁵⁴Ermeniler, vahşet ve cinayetin büyüğünü Erzurum'da işlemiştir.Engizisyon işkencelerinden daha korkunç ve daha ağır işkenceleri burada yapmıştır. Şehirde yangınlar çıkararak depoları yakmışlardır. Yalnız şehir içinde 29 mahallede şehit ettikleri kadın, çocuk ve erkek olmak üzere toplam 1078 e ulaşmıştır. Muzaffer askerimiz karşısında her türlü ümidini tamamiyle yitiren Ermeniler, Erzurumdan kaçarken rastladıkları halkı pek alçakçasına öldürmüş, pek çoğunu da Kars kapısındaki mahzenlere doldurarak, feci bir surette şehit etmiştir. [Bkz., Gnl. Kur. ATASE, a.g.e.II, s.46]15.Kafkas Kolordusu Komutanı General Kazım "Karabekir", 25 Eylül 1919'da Erzurum'a gelen General Harbord, heyetine verdiği raporda Erzurum'daki durumu şöyle dile getirmektedir. "Ermenilerin geri çekilmesini sağlamak ve yangınların söndürülmesine engel olmak için bazı Ermeni çeteleri, şuraya buraya gizlenerek ansızın önüne çıkan hedeflere ateş ederek yine kan dökmekten geri kalmıyordu. Erzurum'da öyle acıklı olaylar gördük ki, insanı insanlığından iğrendiriyordu. Halk göz yaşlarıyla şuraya buraya koşuyor, kimi oğlunu, kimi babasını, kimi karısını süngülenmiş veya yakılmış buluyor, saçlarını yoluyordu. Sokaklarda hayat eseri görülüyordu. Yerlerde çocuk, kadın ve yaşlılar kanlar içinde yatıyordu. Ermeniler yalnız son gece (11/12 Mart 1918) 3000 Müslüman kestiklerini öğünerek Ruslara da anlatmışlardır. Bunu Rus Topçu Yarbayı Twerdo-Khlebof anılarında da yazmıştır. Demir yolu istasyonunda sanki bir mezarlık ölülerini dışarıya çıkarmıştı.Cenazeler arasından geçerek feci durumu gördük.Hele Resul Bey'in konağı baştan olmak üzere, içerisine insanları doldurup birlikte yaktıkları karşılıklı binalar,insanı titretiyordu..... 1, Kafkas Kolordusu'nun General Harbord Riyasetindeki Amerikan Heyetine sunduğu "1. Kafkas Kolordusu'nun 1334 senesindeki Harekatı Meşrudatı Hakkındaki Rapor" Erzurum /1335, 15 nci Kolordusu Matbaası, s.4vd. [TY.N]

⁵⁵ Ermenilerin Hasankale'de yaptıkları katliam için bkz., Gnl. Kur. ATASE, a.g.e.II, s.498 [TY.N]

Murad'ın gözü pek süvarileri aldıkları emre uygun olarak, kalenin kapılarını ele geçirmeyi deneyen şehir halkının birçok saldırısını püskürttüktan sonra şehri en son terk eden birlik oldular.

Erzurum'u terk etmeden önce birlikler halen kullanılabilir durumda olan topçu ve istihkam malzemeleri ile levazım depolarını mümkün olduğunca imha ettiler.⁵⁶

Düzenli Türk birliklerinin takibi kale surlarını aşmadı.Düşman kaleyi ele geçirmek ve düzeni sağlamakla yetindi.Zira şehir çoktan yağmacıların eline düşmüştü. //

112

Erzurum grubu başka saldırıya uğramadan Hasankale'den 1914 yılındaki sınırlara doğru hareket etti.12 Mart tarihli Erzurum savaşında grup, subay ve asker olarak toplam 136 ölü,95 yaralı ve 60 esir kadar kayıp verdi.

Şehirden zamanında çıkamayan 120 Ermeni mülteci şehir halkı tarafından katledildi.Erzurum'un kaybedilmesiyle Türkiye Ermenistan'ı(!) için mücadele bitmiş ve savaş Kafkasötesi sınırlara taşınmıştı.⁵⁷//

113

⁵⁶“Ermeniler'in katliamları Erzurum'a münhasır kalmadı. Çekiliş sırasında yol üzerindeki bütün köy ve kasabalar yakılmıştı. Kınalı Karaaç Köyü ve çevresinde 7.060 Müslüman yakılarak katledilmişti.” Bkz.,B.O.A.Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Evrakı (DH.KMS.) 53-1/24. [TY.N]

⁵⁷ Bu hususta Ermeni kaynakları “Zaptedilmez Erzurum şehri, Kafkas ötesine giden yolun köşe taşı ve kalesidir.Erzurum'un başarılı savunması Kafkasötesini Osmanlıların taarruzlarına karşı korumaktadır. Fakat Taşnakların, Menşevikler ve Musavvatlarla Tiflis'te imzaladığı müttefikliğin kötü etkisi Erzurum'da yankı bulacak ve Erzurum'un savunmasını zora sokacaktır.Batı Ermenisi Taşnakların organı olan Erivan'daki Aşkhadank-iş gazetesinin sayfalarında Erzurumdaki gelişmeler sıkça yer almaktaydı. H.G. Turşyan u gazetede ki şu makaleyi aktarmaktadır: Neden geri çekildik? Sorusuna muhabir Bogos Hüsyen şu cevabı verir. “ Düşman kuvvetliydi de bizimkiler geri çekilmek zorunda kaldılar denebilir mi? Hayır. Çünkü onların en çok 4000 mevcudu varken bizimkilerin mevcudu 10000 i buluyordu.Cephanemizin azlığı sözkonusu değildi. Hatta o kadar çok cephanemiz vardı ki saymak mümkün değildi. Bizim mevzilerimiz 500 den fazla topla güvenlikte ve surlarla çevriliyken düşman açık arazide bulunuyordu. Yaklaşık 15.000 ezici çoğunluktaki asker panik içerisinde şehirden bir an önce uzaklaşmak için birbirlerini itekliyorlardı.”demektedir. Bkz., A. Çelebyan, a.g.e., s.242 [TY.N]

SARIKAMIŞ (Kroki: 12)

Ermeni Milli Kolordusu Komutanı General Nazarbekof 13 Mart tarihinde Oltu'dan Hanat'a, Hanat'tan Makü'ye kadar bütün cephe hattının komutanı olarak atandı.

Ermeni kolordusunun kuzeyindeki Oltu-Batum hattı Gürcüler tarafından savunulmalıydı⁵⁸. Bu iki kolordunun komutanlığını genel karargahı Tiflis'te olan Cephe Komutanı General Lebedinski⁵⁹ yapacaktı. Yukarıda değindiğimiz gibi Lebedinski 18 Kasım 1917'de kurulmuş olan Maverayı Kafkas Komiserliğinin emrindeydi.

Erzurum grubu 14 Mart 1918'de bu bölgedeki mültecilerin göçünü örtterek eski Rus-Türk sınırına çekildi. Grubun emniyeti Mecingert ve Karaorgan'a bırakılan müfrezeler ile Karakurt ve Bardız'a bırakılan keşif unsurlarıyla sağlanıyordu.

Erzurum'un tahliye edilmesiyle, 2nci Ermeni Avcı Alayı ile 2nci Tugayın (Bölgedeki Ermeni halkı tarafından takviye edilmiş olan Hınıs ve Karakilise Alayları) birleşmesiyle oluşturularak Hınıskaleye bırakılan müfrezenin durumu kritik hale gelmişti.

Bu müfreze Türk taarruzlarına karşı Hınıs ve Van gölü arasında set oluşturulmalıydı. Fakat yukarıda değinilen olaylardan dolayı müfreze komutanına bulunduğu hatları bırakma ve geriye çekilme emri verildi. (12 Mart) // § Bu durumda 2 nci Ermeni Avcı Alayı Köprüköy'e kadar çekilip burada geri çekilmekte olan Erzurum grubu ile birleşirken, 2nci Tugay Kop(Bulanık)-Malazgirt'den Karakilise üzerine hareketle Eleşkirt vadisine yöneldi.

Çekilen Kafkas Rus ordusunun yerini tek başına doldurmak zorunda olan Ermeni kolordusu birlikleriyle aşağıdaki cepheleri işgal edecekti.

⁵⁸Bu bölgede Fransız subaylarının idaresindeki Gürcüler'in Türk-İslam ahaliye karşı yürüttükleri mezalim hakkında bkz., E. Şahin, a.g.e., s.180. [TY.N]

⁵⁹Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde, Kafkasya Ordusu Kurmay Başkanlığı görevini ifa eden Rus Generali. Bkz., E. Şahin, a.g.e., s.222. [TY.N]

SARIKAMIŞ-KARAURGAN-MECİNGERT BÖLGESİ

Hususi Subay Müfrezesi (Tamamen Rus subaylardan oluşmuştur)

1 nci Ermeni Tugayı(Erzincan ve Erzurum Alayları)

1 nci ve 2 nci Ermeni Avcı Alayları ve ayrıca 4ncü Alaydan bir tabur.

3 ncü ve 7 nci Alaylar Kars ve Gümrü'den ve 1nci Süvari Alayı ise Tiflis'ten Sarıkamış'a getirildi.

Sarıkamış grubu, Ermeni asıllı Rus generallerinden Areşef komutasında, zayıf mevcutlu onüç piyade taburu ile otuz sahra ve dağ topu ve dört bölük süvariden ibarettir.

ELEŞKİRT VADİSİ BÖLGESİ

Eleşkirt grubu Hınıs ve Karakilise (Karaköse) Alaylarından oluşan 2 nci Tugay (dört piyade taburu ve Hınıs'tan gelen sekiz top)

VAN BÖLGESİ

5 nci Ermeni Avcı Alayı ve topçusuyla birlikte 3 ncü Tugay (1 nci ve 2 nci Van Alayları. Toplam altı tabur ve sekiz top.)//

115

Kolordu Komutanı, Türklerle doğrudan temasta bulunan bu kıtaların geri bölgesine ikinci hatta seyyar ve manevra kabiliyeti olan olan şu birlikleri yerleştiriyordu:

ERİVAN GRUBU:

2nci Ermeni Avcı Tümeni Komutanı'nın komutasında 4ncü Ermeni Avcı Alayından bir tabur, 6ncı Ermeni Avcı Alayı, 2nci Süvari Alayı, 2nci Tümenin Topçu Tugayı.(Toplam üç piyade taburu dört süvari bölüğü ve yirmi toptan oluşan bir kuvvet.)

GÜMRÜ(ALEXANDROPOL) BÖLGESİNDE:

8nci Ermeni Avcı Alayı, Kale birlikleri, bir atlı dağ bataryası ve bir obüs bataryası.

Tiflis'te Erivan-Culfa demiryolunu korumak üzere görevlendirilen Makü Piyade Alayı ile Zeytun Süvari Alayı'nın teşekkülleri tamamlanmak üzeredir.

Kars garnizonunda tabyalar hizmetindeki birliklerden başka üç taburlu Garnizon Alayı ile Kars Süvari Alayı vardır

Harekat, Maveray-yı Kafkas hudutlarını aştığında komutanlık Lori , Kazak ve Ahılkelek bozkırında teşekkül halinde bulunan Lori, Kazak ve Ahılkelek Alaylarından istifade etmek imkanı üzerinde duruyor fakat harekat alanının geri bölgesinin emniyetini almak ve bölgedeki Ermeni mültecileri korumakla görevlendirilmiş olan ve Şusa, Nahcivan, Gence, Ahalsık ve Nukha'da bulunan birliklere dokunamıyordu.

Avrupa cephelerinden çekilen subay ve erlerden ibaret ve Baku'de toplanan Ermeni kıtaları. demir yolununun bağlantısının tamamıyla kesilmiş olması nedeni ile Ermenistan'dan ayrılmış bulunuyordu.. Bu kıtalar ileride Bakü'nün savunulması için yapılacak harekatta önemli rol oynayacaklardı.//

116

Gruplar ve müfrezeler, teknik birliklerle, ulaştırma hatlarının muhafazasına memur edilebilecek özel kıtalar ihtiva ediyordu.

Neticede Ermeni Kolordu Komutanlığı, Türklere karşı koyabilmek için, 250 km genişliğindeki cephe üzerinde sadece eksik mevcutlu otuzaltı tabura sahipti. (Toplamda 15.000 piyade eri)

Keşif unsurları Türk tarafında en az beş tümenin mevcudiyetini bildiriyordu. Bunlardan üç tümen (5, 11, 36.) birinci hatta Erzurum-Sarıkamış-Kars ana istikametinde, bir tümen Eleşkirt vadisinde ve bir tümen Van gölü havzasında yer alıyordu.

Mart ayının ortalarına doğru Bardız-Karaorgan-Mecingert ve Karakurt'ta Sarıkamış cephesinin ileri uçlarında Türk keşif birlikleri gittikçe daha aktif hale geliyorlardı. Aynı zamanda cephenin geri hattında, özellikle Selim bölgesinde silahlı Kürt ve Tatar çeteleri Kars-Sarıkamış demiryolu hattına baskınlar gerçekleştiriyor ve Ermeni nüfusu endişelendiriyordu.

23 Mart'ta gönüllülerden oluşan Karaorgan Öncü Müfrezesi, iki top ve bir süvari bölüğü ile takviye edilmiş iki Türk taburu tarafından basıldı.

Müfreme bu üstün güç karşısında Handereye çekildi ve orada Sarıkamış'tan acilen gönderilen Subay müfrezesi ile takviye edildi.

Türkler Sırbasan'ın hakim tepelerini işgal ettikten sonra durdular ve bütün bir hafta boyunca cephede umumiyetle sükunet hakim oldu. Ama, zaman zaman keşif unsurları arasında bazı müsademeler de yapıldı.

Türkler 30 Mart'ta Karakurt, 2 Nisan'da Bardız // bölgesindeki örtme kuvvetlerine karşı taarruza geçtiler ve Çermik, Kızılkilise köylerini işgal ettiler. 3 ve 4 Nisan'da Karaorgan ve Mecingert tarafından Handere üzerine doğru yürüyüşlerine devam ettiler.

Türk öncü birliklerinin toplam kuvveti altı taburdan aşağı değildi.

Aynı zamanda Tatarlar ve Kürtler Selim bölgesinde baskınlarına devam ediyordu.

4 Nisan tarihinde Sarıkamış gurubunun savunma hattı; Çermik, Kızılkilise Köyleri doğusundaki hakim tepelerden Sırbasan'ın hakim noktalarından Esnos boğazı ve Vank Dağı hattından geçen ve Mescitli köyünde son bulan hattı. Bu kuvvetlerin ağırlığı Sarıkamış'ta bulunuyordu. Bardız tarafından Varişan istikametine doğru gelişen Türk ilerleyişi Sarıkamış gurubunun geri bölgesini tehdit ediyordu.

4 Nisan'da bu istikamette gelişen bir Türk taarruzu geri püskürtüldü fakat bu başarıya rağmen gerisinden saldırıya uğrama ihtimali yüzünden grubun durumu gittikçe kritikleşiyordu. Ayrıca silahlı Kürt çeteleri Selim bölgesinde Başköy'ü ele geçirmişti.

Kuvvetlerinin yetersizliğine rağmen, Sarıkamış gurubuna 50 km.lik cephe üzerinde Türk taarruzlarını durdurmak ve bundan başka Müslüman gerillalar tarafından sürekli hırpalanan ulaşım hattının devamlılığını sağlamak görevi verilmişti.

Kolordu Komutanı General Nazarbekof, Sarıkamış grubunun içinde bulunduğu zor şartlara rağmen, bölge halkının ve özellikle Kars kalesindeki halkın çekilmesi için yeterli zamanı kazanmak maksadıyla, mümkün olduğu kadar uzun süre, bulunduğu hatlarda tutunmaya karar verdi.

5 Nisan'da Türkler Sarıkamış grubunun merkezine taarruz ettiler. Bu taarruzla özellikle Varişan köyü istikametinde grubun sağ kanadını tehdit ediyorlardı.//

Albay Morel komutasındaki 1nci Tugay tarafından savunulan bu köy çetin bir çarpışmadan sonra Türklerin hakimiyetine geçti. Bu önemli noktanın kaybı General Areşef'i birliklere geriye çekilme emrini vermeye mecbur etti. 5 Nisan'ı 6 Nisan'a bağlayan gece bütün mühimmat depoları ve tren yolu ile istasyonların imhasından sonra Selim istikametine ricat gerçekleşti.

Türklerin Varişan'ı ele geçirdikten sonra Kars-Sarıkamış demiryolu hattı istikametinde ilerlemeleri halinde Sarıkamış grubu Kars'ta kuşatılma tehdidi ile karşı karşıya gelecekti.

Bu tehlikeyi bertaraf etmek amacıyla Albay Morel, tugayının kalan kısmıyla (Erzincan ve Erzurum Alayları) Türklere karşı taarruza geçti ve Varişan köyünü ele geçirerek düşmanı bozgun halinde batıya doğru sürmek suretiyle büyük bir başarı elde etti. Bu sayede kazanılan sürede Sarıkamış grubunun esas kuvvetleri Selim istikametinde geri çekilmeyi başardı.

7 Nisan'da Sarıkamış Grup Komutanı düz bir arazide konuşlu bulunan Selim'i⁶⁰ bırakarak savunmaya daha elverişli bir hatta çekilmeye karar verdi.

Grubun tamamı Yenice-Bezirgan-Koykaç-Oluklu köyleri hattında mevzilendi. Eleşkirt vadisinden gelen ve Kağızman tarafından sol kanadı örtmekle görevlendirilen 2 nci Tugay da aynı hatta yerini aldı.

Yukarıda belirttiğimiz üzere Ordu Komutanlığı 12 Mart'ta Hınıs müfrezesine geriye çekilme emri vermişti. Sonuç olarak 2nci Ermeni Avcı Alayı Köprüköy'e ve 2 nci Tugay (Hınıs ve Karakilise Alayları), Kop(Bulanık)-Malazgirt üzerinden Eleşkirt'in Karakilise bölgesine çekilmeyi tamamlamıştı.

Harekatın Erzurum – Sarıkamış - Kars ana istikametinde gelişimi// Eleşkirt'teki 2 nci Tugayın Kars'a çağırılmasını zorunlu kıldı. Bu esnada 5 nci Ermeni Alayı ve 3 ncü Tugay (1 nci ve 2 nci Van Alayları) Bayezid bölgesiyle irtibatı tamamen kopmuş olan Van gölü bölgesine yönlendirilmişti.

120

⁶⁰ Ermeniler, 11 Nisan 1918 günü Selim'i yaktı. Kars'ın kuzey ve kuzeydoğusundaki mıntikalarda Ermenilerle Türk ahali arasında çarpışmalar olduğu gibi, Kars civarında Ermenistan Ermenileri ile Osmanlı Ermenileri arasında da çatışma çıkmıştır. Bkz., Gnl. Kur. ATASE, a.g.e.II, s.493.[TY.N]

Gerideki bu son birlikler Nisan ayının ortasına kadar Erivan hükümetinin güney sınırının örtme kuvveti olarak muhafaza edildi ve müteakiben sınırdaki boğazları boşaltmadan İğdir'da yığılmaya başladı.

Böylece Nisan ayı başında Ermeni kolordusu aşağıdaki şekilde bütün cephe hattında savunmada kalmak mecburiyetindeydi.

Sarıkamış grubu: Onyedı taburla Yenice-Koykaç-Oluklu-Berna cephesinde.

Erivan grubu: Dokuz taburla Aras nehri ile belirlenen hatta savunmada.

Kars ve Gümrü garnizonu ile diğer yerel birlikler düzeni sağlamak ve aynı zamanda ihtiyat kuvveti olarak görevlendirildi.

İhtiyat: Gümrü'deki dört tabur (10 Nisan'da Tiflis'ten gelen 8 nci Ermeni Avcı Alayı ve Makü Taburu.)//

KARS İÇİN VERİLEN MÜCADELE (Kroki:13)

14 Nisan'da, Ermenilere oranla üç tümen üstünlüğe sahip olan düşman öncü birlikleriyle Kars istikametinde Karakale-Kamışlı-Karahamza-Yalnızçam hattını işgal etti. Kürt çeteleri Ardahan'ı ele geçirmişti ve Merdenek, Cilasor, Grenaders köyü bölgesinde hareket icra ediyordu. Türkler yalnız şehir civarını elde tutmakla kalmıyor aynı zamanda Ahılkelek ve Gümrü'ye giden yolları yani, Kars'ta hareket icra eden Ermeni kuvvetlerinin geri bölgesini tehdit ediyorlardı.

Öncü birliklerden onbeş tabur (Eski Sarıkamış Grubu) Yenice-Bezirgan-Keçik- Selim-Akpınar-Tiknis hattını işgal ediyordu.

2 nci Tugay Kağızman istikametindeki Paslı köyünü işgal etti. Kars-Gümrü demiryolunu korumak için Prokladnaya köyü ve Mazra istasyonu kuvvetli bir şekilde işgal edildi.

Birliklerin yetersizliği sebebiyle savunma tedbirleri, Cilasor ve Merdenek istikametinde keşif unsurları çıkarmakla sınırlı kaldı.

Aynı dönemde Kars garnizonu, mevcudu yedi piyade taburu, bir topçu bölüğü ve bir istihkam bölüğünden ibaret olan 3 ncü Ermeni Avcı Alayı ile takviye edildi.//Yedi taburun toplam mevcudu 3000 piyade civarındaydı. Bu zayıf kuvvetle 25 km'lik bir savunma hattı tutulmak zorundaydı.

Sekiz topçu bölüğünün toplam mevcudu 80 Subay ve 1700 erden ibaretti. Bu mevcudun %60'ı piyadeden alınmış, acele ve üstünkörü bir eğitime tabi tutulmuştu.

Sahip olunan bütün silahlar 100 sahra topu ve 12 adet 15 cm.lik toptan ibaretti. Toplar açıkta ve tahkim edilmiş tabyaların üzerindeydi.

Kalenin içinde hala eski model 700 adet bronz sahra topu ve 100 adet 1877 model kale topu vardı. Fakat kullanacak uzman erat olmadığından bu toplardan faydalanılamıyordu.

Şehirde düzeni sağlamak maksadıyla yerel Ermeni halktan dört adet atlı milis bölüğü kuruldu.

İstihkam birlikleri iyi organize olmuştu. Bu bakımdan kalenin en iyi şekilde savunulması mümkündü. Sağlık ve levazım hizmetleri fazla sıkıntı yaşanmadan sürdürülüyordu.

İşte, Türk taarruzları başladığında, Kars'ı savunan Ermeni kolordusunun geniş savunma hattındaki vaziyeti böyleydi.

18 Nisanı 19 a bağlayan geceye kadar Kars cephesinde önemli bir olay meydana gelmemişti.Sadece her iki tarafın keşif unsurları arasında küçük çaplı müsademeler meydana geliyordu.Ermeni keşif unsurlarının dikkat ve uyanıklığı sayesinde Kars istikametinde hareket icra eden Türk kuvvetlerinin üç tûmenden az olmadıkları tespit edildi.

Yukarıda belirtildiği gibi, 19 Nisan günü şafak vakti // Yenice-Bezirgan-Keçik-Selim-Akpınar-Tiknis-Ağdeve hattını savunan Ermeni birliklerine karşı Türklerin taarruzu başladı.⁶¹

Toplam uzunluğu 30 km olan bu mevzileri tutmak için Ermeniler sadece eksik mevcutlu onbeş tabura sahipti.

Düşman taarruzu Ağdeve dağının hakim noktalarını ele geçirmek maksadıyla Ağdeve köyü istikametinde grubun sol kanadına karşı ve Selim-Tûlbentli istikametinde grubun merkezine karşı gelişti.

Bu hareket esnasında Türkler Ağdeve istikametinde Kazıkkaya'nın hakim noktalarını ele geçirmeyi ve Selim-Tûlbentli hattının merkezini vurmaya başardı. Böylece sol kanat tehdit altında kalmıştı.Eğer bu istikametteki Türk taarruzu durdurulamazsa Müfreze Kars'tan kopma ve aynı zamanda Gümrü ile muhabere irtibatını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktı.

Grup Komutanı bu tehlikeyi bertaraf etmek için bir piyade taburu ile grubu takviye etmeye karar verdi. Bu esnada Özel Subay Müfrezesi, Ağdeve garnizonuna ulaşmıştı. Süvari Alayı ise Ağdeve dağı doğusundan düşmanın sağ kanadına taarruz edecekti.

Sol kanadı güçlendirilen grup başarılı bir taarruzla düşmanı Kazıkkaya dağından attı ve durumunu sağlama aldı. Yine mevzilerin merkezinde düşman önce durduruldu ve sonra güçlü bir taarruzla Oluklu-Yalnızçam hattına doğru püskürtüldü.

Türklerin, grubun sol kanadı ve merkezini kuşatma tehdidi sürüyor ve bu manevrayla Ermenilerin ihtiyatlarını da cepheye sürmesi amaçlanıyordu.Aynı

⁶¹ Taarruz hareketinin seyri hakkında detaylı bilgi için bkz., Gnl. Kur. ATASE, a.g.e.II, s.496.[TY.N]

zamanda Türkler bir piyade alayından fazla kuvvetlerini Bezirgan-Keçik'de bulunan 1 nci Tugayın Erzurum Alayına taarruz için hazırlıyordu.//

124

Sonuç olarak Ermeni birliklerinin mukavemeti kırıldı.Ermeniler Yenice-Bezirgan-Keçik-Koykaç hattını terk edip Girmalı-Başkaya dağı hattına geri çekildiler.

Saat 18:00'e doğru Türk ilerleyişinin durdurulmasına rağmen Grup Komutanı;(General Areşef hastalandığından yerini alan General Ter-Akopof) Selim istikametinde merkezin sağ kanadını örten kuvvetin geri çekilmesinden sonra merkezin Benliahmet-Supanazad hattına çekilmesi emrini vermek zorunda kaldı. Bu emri verirken sağ kolda durumu dengeleyebilecek ihtiyat kuvvetlerine sahip değildi.

Müfreze bu çatışmada 3 subay ve 99 asker ölü 11 subay ve 153 asker yaralı verdi. 70 asker de kayıptı.

Bütün kuvvetleri üzerinden 14 subay ve 325 asker kayıp vermek müfreze için çok kritik bir durum oluşturdu. Çünkü toplamda onbeş tabur yani 6.000 askere sahipti ve takviye birliklerin gelmesi şüpheliydi.

Çok geniş bir cephe üzerinde ilerleyen düşmanın sayıca üstünlüğü Ermeni grubunu kuvvetleriyle orantısız bir hattı savunmaya zorluyordu. İhtiyat kuvvetlerinin olmayışı yerel halktan teşkil edilen yetersiz ve aceleyle yetiştirilen birliklerin manevra yapamayışları doğal sonuç olarak grubu pasif bir duruma sokup Kars kalesine doğru çekilmeye mecbur ediyordu.

Fakat genel durum kritik olsa da son çarpışmalar göstermişti ki; birlikler, sayıca azlıklarına, cephe gerisindeki düzensizliğe ve ülkenin politik durumundaki sıkıntıya rağmen savaşı kabiliyetlerini koruyorlardı.// İtilaf Devletlerinin kesin zaferine kadar savaşı sürdürme umudunu korumak gerekiyordu.

126

19 Nisan günü Maveray-ı Kafkas Orduları Başkomutanı General Lebedinski çatışma bölgesinde mevzileri denetlerken bu düşüncesini Ermeni Kolordu Komutanı General Nazarbekof ,Cephe Kurmay Başkanı General Korganoff'un karargah subayı General Kvinitadze ve Kafkasya'daki Fransız Askeri Misyonu'nun Başkanı Albay Chardigny huzurunda dile getirmişti.

Aynı gün akşam cepheden dönen General Lebedinski Gümrü'deki M.Aharonian'ın başkanlık ettiği Ermeni Ulusal Meclisini ziyaret etti ve orada savaşın sürdürülmesi konusundaki görüşlerini dile getirdi.General Lebedisky'nin

düşüncesi meclisin büyük bir bölümünün silah bırakmama konusundaki kararını pekiştirdi.

22 Nisan günü şafakla birlikte düşman taarruzu bütün cephe hattı boyunca yeniden başladı. Ağdeve dağı ve Supanasad köyü arasında sol alanda şiddetli bir çatışma meydana gelirken sabah saat 06.00'ya doğru diğer Türk kuvvetleri Eksikazi ve Bayburt'tan Başkaya dağı istikametinde ilerliyordular.

Türkler sabah saat 08.00'e doğru sol cemahta Ağdeve dağının hakim noktalarını ve saat 10.00'a doğru sağ cemahta Başkaya dağının hakim noktalarını ele geçirdiler.

Bu iki kritik arazinin kaybı Grup Komutanı'nı yeni bir savunma hattı tesis etmek ve Garam-Vartan köyünden hareketle Büyüktepe-Kunsi dağı ve Akbaba dağının hakim tepelerinden ve Kaniköy'den geçen hatta çekilme emrini vermek zorunda bıraktı ve birlikler düşman baskısı altında ardarda bu hatta çekildiler.//

127

Kürtler, Kars'ın kuzeyinden Malaya-Vorontzovka, Prokladnaya ve Romanovo isimli Rus köylerini işgal etti. Bu arada Başgedikler'in geri bölgesinde Kürt çeteleri belirlemeye başlamıştı. Akşama doğru alınan haberlere göre Türk birlikleri Kars'ı kuzeyden kuşatmak amacıyla Blagodarnoe üzerine yürüyüş halindeydi.

Grup Komutanı 7 nci Alayın bir taburuna derhal ,iki top ve bir süvari birliği ile Samavat Köyü'nü işgal etme emri verdi. Bu tabur cephe merkezindeki birliklerin geri çekilmesini örtmekteydi.

Fakat bu birlik belirtilen bölgeye 22 Nisan günü saat 22.00'de hareket edebildi ve Köyü 23 Nisan günü saat 10.00'a doğru işgal etti.

25 Nisan'da Kars şehrinin tahliyesiyle sonuçlanan hareketin özetine geçmeden önce politik durumu geniş hatlarıyla göz önüne sermek gerekir.//

128

TRABZON KONFERANSI VE MAVERA-YI KAFKAS HÜKÜMETİNİN BAĞIMSIZLIĞININ İLANI

Yukarıda belirttiğimiz gibi Türkiye ile barış görüşmeleri yapmak için görevlendirilen delegeler 8 Mart'ta Trabzon'a varmıştı. Alınan bilgiye göre Türk delegeler onlardan bir gün önce Trabzon'da olacaklardı. Ancak Türkler, 12 Mart'ta şehre geldiler. Bu kasıtlı ve önceden İstanbul'da tasarlanan gecikmenin bir nedeni vardı. Kazanılan bu birkaç gün Türk Hükümeti'ne önemli bir imkan sağlıyordu. Zira bu süre içerisinde Brest-Litovsk Antlaşmasına göre Batum, Ardahan ve Kars bölgeleri Maveraya-yı Kafkas'ın bir parçası olmaktan çıkmıştı⁶² ve Trabzon'da tasarlanan konferansı sadece bu konuya hasretme imkanı doğmuştu.

10 Mart'ta Türk Kuvvetleri Komutanı Vehib Paşa Kafkas Cephesi Umum Komutanı General Lebedinski'ye telgrafla ulaşarak en kısa zamanda Batum, Kars ve Ardahan bölgelerinin tahliyesini istedi.

Vehib Paşa, aynı gün Ordu Komutanı General Odişelitze'ye de telgraf çekerek Müslüman halkın yaşadığı bölgeleri özgürleştirmek için // ileri doğru hareketine devam etmek zorunda olduğunu, kendisinin (General Odişelitze) Erzurum'dan çekilmesinden sonra Ermenilerin Müslüman halkı katletmeye başladığını bildiriyordu.

129

Heyet başkanları arasında ilk görüşme 12 Mart günü gerçekleşti⁶³ ve Maveraya-yı Kafkas Heyeti tarafından Batum, Kars ve Ardahan'ın tahliye edilmesi konusunda Vehib Paşa'nın verdiği ihtar hakkında açıklama istendi. Hangi şartların yerine getirilmemesinin görüşmelerin devamına son vermek için yeterli sebep olabileceği soruldu. Türk Heyeti Başkanı sözlü olarak verdiği cevapta Trabzon'a gelişlerinin Maveraya-yı Kafkas Hükümeti ile barış görüşmelerini ele almak için istekli olduklarının göstergesi olduğunu belirtti. Vehib Paşa'nın belirtilen bölgelerin tahliyesi konusunda verdiği ihtar gelince bu konuda bilgi sahibi olunmadığını ve bir şey söylenemeyeceğini bildirdi. Konferansın açılışı 14 Mart'ta gerçekleşti.

⁶²Brest Litovsk Antlaşmasının tam metni için bkz., Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara 2000, s.139 vd. [TY.N]

⁶³Trabzon'da, 12 Mart 1918 de Türk Heyeti Başkanı Rauf Bey ile Maveraya-yı Kafkas Hükümeti Başkanı Çenkeli arasında geçen ilk görüşmenin metni için bkz., E. Şahin, a.g.e., s.295 vd. [TY. N]

Bu ilk resmi görüşmede Osmanlı Heyeti , Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti'nin şekil , politik örgütlenme , yönetim özellikleri bakımından nasıl bir yapıya sahip olacağı konusunda kesin bilgiler istedi.

Maveraya-yı Kafkas Heyeti verdiği cevapta Bolşevik ihtilalinden sonra meclis karşısında fiilen sorumlu, bağımsız yeni bir hükümet oluştuğunu ve böylece Maveraya-yı Kafkas'ın şimdiden uluslararası ilişkilere girmiş bir devlet olduğunu ve haberleri olmadan yapılan Brest-Litowsk antlaşmasını protesto ettiklerini belirtti.Fakat bağımsızlık bildirgesi henüz yayınlanmamıştı.

Bu açıklamadan pek memnun olmuş görünmeyen Osmanlı Heyeti cevaben, iki devlet arasında yapılan antlaşmaların üçüncü bir devlet üzerinde etkisi olamayacağını ve uluslar arası hukukun bu aksiyomundan // faydalanabilmek için 130 Maveraya-yı Kafkas Hükümeti'nin uluslar arası hukuka uygun olarak oluşması gerektiğini belirtti.Maveraya-yı Kafkas Hükümeti diğer devletlerden kendisini tanımalarını istemeliydi.Fakat tanınma geriye yürümemeliydi.Maveraya-yı Kafkas Hükümeti, 28 Şubat tarihli telgrafında belirttiği gibi iş ve eylemlerini Panrus Cumhuriyetinin diğer özerk hükümetlerinin iş ve eylemleriyle uyum içinde ayarlamalıydı.Oysa Brest-Litowsk konferansına temsilcilerini göndermeyerek bu eylemle bağımsız bir devlet gibi değil Rus Federe Cumhuriyetinin bir üyesiymiş gibi davranmıştı. Sonuç olarak Osmanlı heyeti Brest-Litowsk antlaşmasının geçersizliği konusunda Maveraya-yı Kafkas heyetinin açıklamalarını kabul edemeyeceğini belirtiyordu.

Maveraya-yı Kafkas Heyeti, her iki heyetin Trabzon Konferansında hazır olmasının iki tarafın da Brest-Litowsk antlaşmasını tanımadığının bir delili olduğu yönünde cevap verdi.

Türk Heyeti yapılacak müzakerelerin gelecekteki ekonomik ve ticari ilişkilere zemin hazırlamak Brest-Litowsk antlaşmasında belirtilmeyen teknik ve pratik detayları belirlemekten başka bir amaç taşımadığını dile getirdi.

Maveraya-yı Kafkas Heyeti görüşünü muhafaza etti ve 22 Mart'ta Türk Heyetinden 1 Mart Meclisi'nin hazırladığı prensipleri kabul etmesini istedi ve açıklamasını tekrarlayarak bağımsız Maveraya-yı Kafkas Hükümeti'nin, barış antlaşmasının onay tarihinden önce uluslar arası hukuk tarafından istenen bütün formaliteleri yerine getirmiş olacağını bildirdi.//

Osmanlı Heyeti “Anadolu’daki halkların kendi kaderlerini tayin etmeleri” konusundaki maddeyi içişlerine müdahale edildiği gerekçesiyle reddetti ve Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti’nin kesin ve resmi olarak tanınmasının yapılacak olan antlaşmaya özel bir madde konulması şartıyla mümkün olabileceğini ve müzakerelerin ancak Kafkas Hükümeti’nin Batum, Kars ve Ardahan sancakları üzerindeki bütün hak ve iddialarından vazgeçtiğini bildirmesinden sonra başlayabileceğini belirtti. § Aynı gün, yani 22 Mart günü heyetin bir kısmı meclise rapor vermek için Tiflis’e hareket etti.Meclis, Heyet Başkanı’na çok geniş yetkiler verecekti.

Mavera-yı Kafkas Heyeti 5 Nisan’da konferansın son oturumunda özel yetkilerle donanmış olarak Oltu’nun tamamını Kars’ın güneydoğusunu Ardahan’ın güneyini ve Kağızman’ın batı bölümünü Türkiye’ye devredeceğini bildirdi.

6 Nisan günü akşam saat 19.00 da Osmanlı Hükümeti’nin 48 saat içinde net bir cevap istediğini belirten ultimatomu geldi.

Bu süre 10 Nisan günü saat 21:00 de dolmuştu ancak Heyet, Hükümetinden herhangi bir cevap alamadığından 48 saatlik ek süre istedi.Bu istek kabul edildi fakat Hükümetten hala bir cevap gelmiyordu.Bunun üzerine üyelerin oybirliği ile Heyet Başkanı Brest-Litowsk antlaşmasını kabul ettiklerini bildirdi.

Mavera-yı Kafkas Heyeti, Meclisin ilan ettiği karara aykırı olmasına rağmen bu boyun eğişi şartların zorunlu kıldığı bir gereklilik olarak değerlendiriliyordu.// § Şimdi bu müddet içinde Tiflis’te neler olup bittiğine bakalım.Daha önce gördüğümüz gibi Türk Hükümeti 6 Nisan’da verdiği ultimatomla Brest-Litowsk antlaşmasının tanınması konusunda 48 saat içinde kesin bir cevap verilmesini istemişti.

Mavera-yı Kafkas Heyeti Başkanı bu ultimatomu Tiflis’e ancak ertesi gün gönderebildi. Buna ek olarak kendi düşüncesine göre verilebilecek maksimum taviz kuzey ve doğu sınırlarında düzeltmeler yapmak kaydıyla Kars ve Batum bölgesi ve Artvin’in tamamıyla sınırlı kalmalıydı.Bu şartlar altında Batum’da kalmak neredeyse imkansızdı.Heyet Başkanı 8 Nisan’a kadar hükümet ve meclisten direktif almadığı takdirde bu önerilerin hükümet tarafından kabul edilmiş olduğunu varsayacaktı.

Hükümet, Meclis Başkanlığı ve siyasi partilerle aynı vatansever duyguları paylaşmasına rağmen Heyet Başkanı’nın önerilerini kabul etti.Eğer verilen son tavizler de Türkler tarafından kabul edilmezse Heyet Başkanı’nın 8 Nisan’da

telgrafla yaptığı, bütün ayrıntılarıyla Brest-Litowsk antlaşmasının tanındığını imzalamak için gerekli yetki isteği kabul edilmiş olacaktı. § Bu telgraf Hükümet tarafından ancak 10 Nisan saat 15.00'te alınabildi. Fakat cevap zamanında ulaşmadı ve Heyet Başkanı Brest-Litowsk antlaşmasını kendi inisiyatifiyle kabul ettiğini açıklamak zorunluluğunu duydu.

Trabzon'daki bu diplomatik görüşmeler askeri hareketi hiç bir yerde kesintiye uğratmadı. § Türk komutan 12 Nisan'da, Maveraya-yı Kafkas Heyeti'nin Brest-Litowsk Antlaşmasını tanıdığını belirten 10 Nisan tarihli açıklamasına dayanarak Batum Kale Komutanı'na bir ultiatom verdi ve 13 Nisan saat 16.00'ya kadar kalenin teslim edilmesini istedi.⁶⁴

Hükümet, Meclisin 13 Nisan'daki oturumunda durumu bütün ayrıntılarıyla inceledikten sonra, Brest-Litowsk // Antlaşması'nın kabulünün Maveraya-yı Kafkas halklarının çıkarlarına ihanet etmek olacağı, bu antlaşmanın Bolşevikler tarafından kabulünün Rusya'yı bir Alman kolonisi haline sokacağı sonucuna vardı ve Meclis'e olan güven devam ettiği sürece Osmanlı Hükümeti'nin isteklerine bütün güçlerini kullanarak karşı koyma kararını açıkladı.

"Musavat" isimli Müslüman parti haricinde meclisin bütün partileri hükümeti desteklediler ve Brest-Litowsk Antlaşmasının kabulünü mümkün gören bütün düşünceleri reddettiler. "Musavat" Partisi, temsilcisi aracılığı ile Maveraya-yı Kafkas'ın Müslüman halkının Türkiye'ye karşı aktif bir rol oynamaya razı olmayacağını çünkü Türkiye'ye din bağı ile bağlı olduklarını ayrıca düşmanlıkların yeniden canlanması durumunda Maveraya-yı Kafkas halklarının bir birlik oluşturma güçlerinden şüphe ettiğini açıkladı. Maveraya-yı Kafkas Müslümanları temsilcilerinden biri benzer bir açıklamasında, üç milyondan fazla Müslüman halkın Türkiye'ye karşı savaşa yönlendirilmesinin imkansız olduğunu ve savaşa devam etme teşebbüslerinin şimdiden başarısız olacağını gördüğünü belirtiyordu.⁶⁵

⁶⁴Vehib Paşa tarafından 12 Nisan 1918 tarihinde Batum Kale Komutanı'na verilen ultiatomun metni için bkz., E. Şahin, a.g.e., s.425 vd.[TY.N]

⁶⁵Gerçekten de Trabzonda bulunan Maveraya-yı Kafkas heyetinin Müslüman üyelerinden dördü, 8 Nisan 1918 Pazartesi günü saat 17.00 de Babıali'ye sunulmak üzere Türk heyetine bir muhtıra takdim etmişlerdi. Mehmet Hasan Hacinski, Halil Has Mehmedov, Ahmed Pepinov ve Mehmet Emin Resulzade adlı Müslüman murahhasların bu muhtirasını önemine binaen aşağıda aynen veriyoruz.:

1-Müslümanların gaye-i emelleri Türkiye ile birleşmektir. Atide bu emele kavuşmak için halen ilk kademe , müstakil bir Kafkasya hükümetinin teşekkülüdür.

Buna rağmen meclis, hükümetin fikrinde birleşti ve 14 Nisan'da Meclis Başkanı, Trabzon'a gönderdiği telgrafla Maveraya-yı Kafkas Heyetine derhal Tiflis'e dönme emri verdi. § Böylece Türkiye ile barış görüşmeleri kesildi ve savaş devam etti.//

134

Ülkede sıkıyönetim ilan edildi.Savaşa devam etmek için Hükümetin içinden üç kişilik komisyon oluşturuldu ve bu komisyon olağanüstü yetkilerle donatıldı. 14 Nisan'da Türkler Gürcüler tarafından savunulan Batum'u ele geçirdi.

Trabzon'daki heyet Tiflis'e dönerek hükümet ve meclisle doğrudan temasa geçti.Daha önce gördüğümüz gibi Maveraya-yı Kafkas Komiserliği'nin oluşumu, Bolşevik iktidarının tanınmasının reddedilmesi sonucu gerçekleşmişti. Rusya'dan ayrılmak önderlere göre geçici bir süre içindi.Çünkü onlar gelecekte Rusya'nın politik rejiminin değişeceğine inanıyorlardı.Fakat bolşevik ihtilalinin başarısız olacağı umudu gerçekleşmedi.Yavaş yavaş Maveraya-yı Kafkas'ın bağımsızlığı düşüncesi halkın büyük bir kesiminin,siyasi parti ve organizasyonların kulüplerin v.s desteğini kazanmaya başlamıştı.Bu destek özellikle utanç verici Brest-Litowsk antlaşmasının Bolşevik Rusya tarafından imzalanmasından sonra güçlenmişti.

-
- 2-Ebedi Müslüman düşmanı ve daimi Rus dostu olan Ermeniler, bu istiklalın birinci ve en mühlik mani'idir.
 - 3-Rus terbiyesi ile ve hassaten demokrasisi ile sıkı bir münasebette olan Gürcüler, hal-i hazırda Bolşevik tehlikesine karşı ancak amal ve izzet-i nefsi millilerinin kırılmaması şartıyla Türkiye'ye mütemayil bulunuyorlar.
 - 4- Bu iki millet arasında Müslümanlar teşkilat ve techizatça en zayıfıdır. Vaziyet-i coğrafyeleri de bunları en evvel Bolşevik nüfuzuna hedef kılmaktadır. Bakü'deki Müslümanların katledilmesi buna iyi bir misal teşkil eder.
 - 5- Batum, Osmanlı-Gürcü dostluğunun lazım-ı gayri müfarekatidir. Gürcüler Batum şehrine maddi ve manevi alakalarla merbuttur. Rusya elinde olmadıkça, Batum'un Gürcüler elinde kalması, Osmanlı hükümeti için bir tehlike teşkil etmez.
 - 6-Batum'un cebren alınması, Gürcülerin kalbini kıracaktır.Bugünkü vaziyet, Gürcülerin kalbini kazanmayı, Batum'u almaya terviç eder. Biz, Müslümanların uğrayacağı elim vaziyetten sarf-ı nazar, istikbali Kafkasya'da olan Osmanlı Hükümeti'nin, Ermeni ve Ruslardan başka düşmanlarına, bir de Gürcüleri ilave eylesinini doğru görmüyoruz.
 - 7-Ahval-i hazırda, Batum meselesinin Gürcüleri memnun edecek surette hallini müstelzimdir.
 - 8-Vaziyet-i ahire, hükümet-i seniyyenin üç sancak hududunu kuvve-i askeriye ile tecavüz ederek, Kafkas Müslümanlarını Bolşevik ve Ermeni taaruzatından tahlisini emreder. Vekayi suratile ilerliyor. Muavenet-i askeriye bir iki hafta içinde ulaşmazsa, Şak-i Kafkas Müslümanları katli ama mahkum olacaktır. Devlet-i Aliyye'ce bu seri muavenete imkan-ı askeri mevcut mudur? Değilse hiç olmazsa biz Müslümanların vaziyet-i tedatüfiyelerini temin ve ıslah icap eder.
 - 9-Bugün Bakü'yü Bolşeviklere karşı müdafa için vesait-i fenniye ve askeriye tamamen ellerinde olan Gürcüler İslamlara yardım ediyor.Halbuki Osmanlılarla Gürcüler arasında hal-i harbin resmen tahaddüsü, Gürcülerle yalnız bi- taraf kalmak değil, Ermenilerle fiilen iştirakini ve biz Müslümanların mahv ve perişaniyetini ve kat'iyen felaketini mucib olacaktır."Bkz.,E. Şahin, a.g.e., s.415 vd.[TY.N]

Türk Hükümeti'nin ve müttefiklerinin, Maveray-ı Kafkas Hükümeti'nin bu umutsuz durumdan kurtulmasının tek yolunun bağımsızlığını ilan etmesi olduğu yolundaki baskı ve ısrarları yanıtıcı bir etki yarattı ve partizanların bağımsızlık fikirleri pekişti.22 Nisan'da meclis olağanüstü bir toplantı yaptı. Konuşmacıların büyük bir çoğunluğu ve meclisin büyük partilerinin temsilcileri özgürlük taraftarı olduklarını açıkladılar. Sadece Rus Sosyalist Devrimci Partisi ile Maveray-ı Kafkas'daki Rus halkı temsilcileri bu eyleme açıkça karşı çıktılar.

Yapılan görüşmeler neticesinde Federatif Demokratik Cumhuriyetin ilanı kabul edildi. // § Aynı gün Guegueçkori başkanlığındaki hükümet istifasını sundu ve meclis başkanı partilerle görüştüktan sonra Trabzon heyeti başkanı Çenkeli'ye kabineyi kurma görevini önerdi. § Aynı zamanda barış heyetinin raporunu okuyan Seym Hükümeti (O an için henüz kurulmamıştı) barış görüşmelerine devam etmek ve en kısa zamanda çözüme ulaşmak için elinden geleni yapmakla görevlendirildi. § Bundan dokuz gün sonra aniden tutum değiştiren Seym 13 Nisan'da ısrarla hükümetin savaşa devam etmesini istiyordu.//

135

136

KARS'IN DÜŞMESİ (Kroki: 13-14)

23 Nisan sabaha doğru Kars istikametinde ilerleyen Ermeni Kolordusu'nun birlikleri Samavat ve Garam-Vartan Köyleri sınırlarında ve Büyüktepe, Kunsidağ, Akbabadağ zirveleri ile Kaniköy de yığınak yapmaya son verdi. Bu bölgeler kalenin savunma mevzilerinin hemen yakınında yer alıyorlardı. Aynı gün birlikler düşmanla temasa girdi ve kısa zamanda bütün cephe hattında şiddetli bir çatışma başladı. Saat 13.30'da Ermeni Kolordu Komutanı General Nazarbekof üç adet telgraf aldı. 1nci Telgraf:

NO:1

Ermeni Kolordu Komutanı General Nazarbekof'a , Gürcü Kolordu Komutanı General Gabayef'e:

23 Telgraf no:1503

23 Nisan 1918

"Size, bütün telgraf istasyonları vasıtasıyla ve elinizde bulunan bütün imkanları kullanarak Maverayı Kafkas Hükümeti'nin bağımsızlığını ilan ettiğini belirten şu haberi iletmenizi emrediyorum:"Petrograd, Berlin, Londra, İstanbul, Paris, Viyana, Roma, Washington, Tokyo, Sofya, Madrid, Kiev, Stockholm, Tahran, Kristiania, Kopenhag dışişleri bakanlarına: Diyet Meclisi 22 Nisan tarihli oturumunda Maverayı Kafkas Federatif Demokratik Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etme kararı almıştır. Ekselanslarından hükümetlerini bu konuda bilgilendirmelerini rica ederim."

ÇENKELİ, DIŞİŞLERİ BAKANI //

137

NO:2

NO:9

23 Nisan 1918

Meclisin 22 Nisan tarihli oturumunda Maverayı Kafkas Hükümeti'nin tam bağımsızlığını ilan ettiğini bilgilerinize sunarım. Çenkeli'nin başkanlık ettiği ve Türklerle barış müzakerelerini takip etmekle görevlendirilmiş olan yeni bir bakanlık kuruldu. Hükümet size derhal cephenizdeki Türk askeri yetkilileriyle anlaşma sağlamanızı ve bugün saat 17.00'den itibaren bütün cephe hattında mütarekenin sağlanmış olmasını emreder. Bu emrin yerine getirildiği ve mütareke yapılması konusunda bana direkt olarak telgraf çekiniz ve telgrafın bir nüshasını da başkomutana gönderiniz. Bu telgraftan hemen sonra size Vehib Paşa adına bir telgraf göndereceğim. General Nazarbekof bu telgrafı yerine iletin ve General Gabayef'te Batum'daki bir delege vasıtasıyla telefonla bu telgrafın Trabzon'a iletilmesini sağlasın.

SAVAŞ BAKANI GENERAL ODİŞELİTZE.⁶⁶

NO:3

Ermeni Kolordu Komutanı General Nazarbekof ve Gürcü Kolordu Komutanı General Gabayef'e:

Tiflis, 23 Nisan 1918

Derhal benim şu telgrafımı Vehib Paşa'ya iletiniz!

Kafkas Cephesi Türk Orduları Umum Komutanı Ferik Mehmed Vehib Paşaya: "Muhtemelen şu sıralar elinize geçmiş olması gereken Bakan Çenkeli'nin 23 Nisan 1918 tarihinde size Batum ve Poti'den göndermiş olduğu telgrafa uygun olarak ekselanslarına bilgi vermekten şeref duyarım. Yeni Maveraya-yı Kafkas Hükümeti'nin cephedeki bütün birliklerine Türk askeri yetkilileriyle uyum içinde 23 Nisan saat 17.00'den itibaren bütün cephe hattında mütareke yapılması emrini vermekten mutluluk duydum. Umarım ekselansları da kendi tarafında halklarımızın gelecekteki kardeşliği adına mütareke emri verecektir.

Saygılarımı sunarım.

SAVAŞ BAKANI GENERAL ODİŞELİTZE

Aynı anda General Odişelitze Cephe Umum Komutanı General Lebedinski'ye şu telefon mesajını gönderiyordu: //

138

No:8

23 Nisan 1918

Cephedeki birliklere Maveraya-yı Kafkas Hükümeti'nin bütün cephe hattı boyunca Türklere karşı askeri hareketi durdurarak, Türk askeri yetkilileriyle anlaşma sağlamaları konusunda ki emrini iletiyorum. Bu emrin derhal uygulanabilmesi için acilen emrinizdeki birliklere iletmenizi rica ederim.

SAVAŞ BAKANI GENERAL ODİŞELİTZE

Bu telgraflar büyük tarihi değerlerinin dışında askeri bakış açısından ülkenin o an için içinde bulunduğu karışık durumu bir ayna gibi yansıtması bakımından önemlidir.

Yukarıda belirtildiği üzere Çenkeli, 22 Nisan'da barış görüşmelerini yürütmek maksadı ile bakanlık kurmakla görevlendirilmişti. 26 Nisan'da kurulan bakanlık meclise sunuldu ve güven oyu aldı. ⁶⁷§ Yine yukarıda değinilen 23 Nisan tarihli telgraflardan şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür: Her ne kadar bu

⁶⁶Maveraya-yı Kafkas Hükümeti, 22 Nisan'da bağımsızlığını ilan ettikten sonra asıl hükümetin kurulabilmesi için geçici bir hükümet teşkil edilmiş ve General Odişelidze de Harbiye Komiserliği'ne getirilmişti. Bkz., Kazım Karabekir, a.g.e., s.305 [TY.N]

⁶⁷Çenkeli Hükümeti ile ilgili geniş bilgi için bkz., E. Şahin, a.g.e., s.506.[TY.N]

telgraflar hükümet adına yazılmış görünüyorsa da gerçekte bunlar kişisel eylemlerdi.Çünkü o tarihte Çenkeli hükümeti henüz kurulmamıştı.⁶⁸//

139

Mütareke görüşmelerinin Umum Komutanına bırakılması gerekirken, kendisine danışılmadan, askeri hareketin durdurulması emri, 23 Nisan saat 17.00 de, düşmanın o saatte silah bırakmaya razı olacağına dair bir teminat dahi alınmadan ast birliklere gönderilmişti.

General Odişelitze, Vehib Paşa'ya gönderdiği telgrafında halkların gelecekteki kardeşliği adına barış görüşmelerinin başarılı olması için umudunu dile getirmiş ve mütareke emri vereceğini bildirmişti.

Maalesef yakında, alınan bu yanlış karar yüzünden beslenen bütün ümitler, tüm Ermeni cephesinde yok olup gidecekti. Mütareke emri ordunun bütün birimlerine ulaşip kıtaların maneviyatını olumsuz yönde etkilerken Türkler taarruzlarına devam ediyorlardı. § Daha önce belirtildiği üzere General Odişelitze, 23 Nisan da Vehib Paşa'ya gönderdiği telgrafında Vehib Paşa'nın, Çenkeli'nin Poti ve Batum'dan gönderdiği telgrafları almış olduğunu varsayıyordu.//

140

23 Nisan'da Çenkeli tarafından Türk komutanına gönderilen telgraf ne anlam ifade ediyordu ve bu telgraf askeri hareketin durdurulması emri kıtalara ulaşmadan önce Türk komutanı tarafından alınmış mıydı. Başkomutan ve Ermeni Kolordu Komutanı bu konuda bir şey bilmiyorlar mıydı?

⁶⁸Bu konuda, 24 Nisan saat 21.00 da Maveray-yı Kafkas Hükümeti eski Maliye Bakanı Karçıkyan [Kars'ı Türklere terk eden hükümette yer aldığı için bir Ermeni tarafından öldürülmesi hususunda bkz., A.Çelebiyan, a.g.e., s.245] ile General Nazarbekof arasında geçen telgraf görüşmesi çok ilginçtir.

KARÇIKYAN:Kars'ın kaderinin daha önceden belirlendiğine mi inanıyorsunuz? Vaziyeti kurtarmak için genel olarak ne yapmak gerekmektedir? Size söylemeliyim ki, hükümetin olmayışından dolayı bu son üç gündür kararlar yetkisiz kişiler tarafından alınmaktadır.Bu durum çok tehlikelidir. Mevcut durumu düzeltmek için bir şeyler yapılamaz mı ve özel olarak ne yapmak gerekir?

GENERAL NAZARBEKOF: Maalesef düşüncelerinizi bana biraz geç iletmiş bulunuyorsunuz. Hükümet adına Savaş Bakanı Odişelitze'den Kars'ta askeri hareketin durdurulması ve Türklere Kars kalesi tabyalarına 2 km. mesafeye kadar yaklaşma izni verme emrini almış bulunuyorum. Şu anda Kars'ın tahliyesi hususunda müzakereler devam etmektedir ve bize yardım etmek için yapabileceğiniz tek şey Kars'ın tahliyesi için Vehib Paşa'dan alınacak sürenin bir aydan az olmamasını sağlamaktır. Korkarım bize razı olmak zorunda kalacağımız ağır şartlar sunacaklar. Zira mütareke, cephedeki birliklerimizin dağılmasına sebep oldu.Tiflis'te neler olup bittiğinden haberimiz yoktu. Bütün bildiğimiz yeni bir hükümetin kurulduğu idi.Maalesef bu son günlerde kimse bizi durum hakkında aydınlatmadı.”[GNK.N]

Bu telgrafta Çenkeli, hükümetinin Brest-Litowsk antlaşmasını tanıdığını ve kesintiye uğrayan görüşmelerin yeniden başlaması için heyet göndermeye hazır olduğunu açıkladıktan sonra şöyle diyordu:

“Bugün Kars kalesinin tahliyesi konusunda Kars hattına elçilerin gönderilmesine ilişkin emirlerimi vereceğim ve en geç yarın Osmanlı kuvvetlerinin cephe hattı önüne ulaşmış olacaklar. Bununla birlikte sizden tahliyenin gerçekleşmesi için yeteri kadar süre tanumanızı rica ediyorum. Ekselanslarından bütün cephe hattında derhal askeri hareketin durdurulması emrini vermesini bekliyorum. Aynı emir benim tarafımdan verilmiş ve 23 Nisan saat 05.00 ten itibaren uygulanmaya konulmuş olacaktır.”

Mücadele devam ederken birlik komutanlarına hareketi durdurma ve sebebini açıklamadan mütareke yapılması emrini veren ve bunu neleri göz önüne alarak yaptığını söylemeyen, aynı zamanda düşmanın en yetkili komutanını cephenin en önemli kalesini şartsız olarak boşaltmaya razı olduğu konusunda bilgilendiren, henüz mevcut olmayan hükümetin başkanı hakkında ne düşünmemiz icap eder?⁶⁹

Gerçekten meclis Brest-Litowsk antlaşmasını tanımış ve hükümeti barış görüşmelerini ele almakla görevlendirmişti.// Ermeni kolordusunun ve Kars kalesinin durumu çok zayıftı ve savaş devam ediyordu. Şartların gereği olarak Kars'ın verilmesi kararı alınmıştı ve bunun karşılığı Türk tarafından istenmeliydi. Aksi takdirde böyle kapsamlı bir geri hareketin bütün risklerine rağmen cephedeki güçleri geri çekmekten başka bir alternatif kalmayacaktı.

Güçlerin dengesizliği ve Ermenilerin manevi durumu göz önüne alındığında Kars kalesinin uzun süre elde bulundurulamayacağı açıktı. Fakat Türkler ciddi kayıplar vermeden kaleyi ele geçiremezlerdi. Bu durum Türkleri Kars'ın tahliyesini ve ordunun savaşmadan Brest-Litowsk antlaşmasıyla belirlenen sınırlara çekilmesini sağlamak adına ödün vermeye zorlayacaktı.⁷⁰//

⁶⁹Ermeniler, 13 Nisan 1918 tarihinde Başbakanlığa seçilmiş olan Çenkeli'nin daha Seyim'den güven oyu almadan harekete geçerek Kars'ı Osmanlı'ya teslim etmesini kendilerine ihanet olarak niteler. Bkz., A. Çelebyan, a.g.e., s.248.[TY.N]

⁷⁰ Hükümet Başkanı Çenkeli adına Genelkurmay Karargahı Başkanı Albay Şatılof ile General Nazarbekof adına Ermeni Kolordusu Kurmay Başkanı General Vişinski arasında geçen doğrudan telgraf görüşmesi şöyleydi:

ALBAY ŞATILOF:*Hükümet Başkanı Çenkeli Ermeni Kolordusu Komutanı'ndan şu soruya cevap vermesini rica eder. Kars'ın tahliyesi konusunda verdiği emir duruma uygun mudur? Yani Kars'ın tahliyesini içeren Türklerin şartlarının reddedilmesi durumunda Türklerin yine de birkaç gün içinde Kars'ı işgal edecekleri ciddi tedbirler alacakları ve önemli taktik noktaları ele geçirecekleri ve bu gelişmelerin Kars'ın kaderini belirleyeceği konusunda ikna olundu mu?*

23 Nisan saat 13.30 da General Nazarbekof hükümetten aldığı emri 2 nci Ermeni Tümen Komutanı General Silikof'a ⁷¹iletti. Kars istikametindeki savunma hattı Kars Müstahkem Mevki Komutanı ile 1nci Ermeni Avcı Tümen Komutanı arasında uyum içinde tesis edilmeliydi. 1nci Ermeni Avcı Tümen Komutanı geri çekilmesini hemen kale yakınındaki hatta kadar gerçekleştirmişti.

Kars Müstahkem Mevki Komutanı, bu emri saat 14.00 de aldı ve saat 17.00 den sonra garnizona, ileri harekatı durdurma emrini verdi ve elçilerinden birini Çalgor hattına, diğerini Prokladnaya köylerine gönderdikten sonra Petrovka Köyü'ne geldi. 1nci Ermeni Avcı Tümeni Kurmay Başkanı Korganof'da sınır çizgisini belirlemek amacıyla orada bulunmaktaydı.//

143

Türlere kale'nin güneybatısında Çalgor, batıda Garam-Vartan ve güneyde Akbaba zirve hattına uzanan çizginin geçilmemesi şartının koşulmasına karar verildi.

Saat 17.00 ye doğru 1 nci Özel Ermeni Tugay Komutanı Albay Morel (Eskiden Tokyo'da görev yapmış olan Rus Askeri Ataşesi) elçi olarak elinde 1nci Ermeni Tümen Komutanı'nın Türk Kuvvetleri Komutanına yazdığı mektup olduğu halde Sarıkamış yolundan Kars'a gönderildi. Kendisine, Türk Kuvvetleri Komutanı'nın askeri harekatı durdurması durumunda 23 Nisan saat 17.00 den itibaren birliklerine ateşkes emri vermesi bildirilmişti. Ayrıca, General Odişelitze'nin 23 Nisan'da General Nazarbekof ve Vehib Paşa'ya askeri harekatın durdurulması konusunda çektiği telgrafların kopyalarını da yanına almıştı.

Diğer soru: Bugünkü imzasız bildirimlerinde açıkladıkları üzere, Türklerin şartlarının hükümet tarafından reddedilmesi durumunda birliklerimiz Garam-Vartan Köyü-Akbaba Dağı hattını inat ve başarı ile savunabilecekler mi? Üçüncü soru: Birliklerimiz bu sabah üst komutanlıktan gelen emirle mi yoksa bir Türk taarruzu tehdidi altında mı geri çekildiler?

GENERAL VİŞİNSKİ: Sorularınızı Kolordu Komutanına ilettikten sonra cevaplayacağım. Benliahmet müfrezesi tarafından, işgal edilen ileri mevzilerin durumu General Odişelitze'nin askeri harekatın durdurulması ve elçilerin gönderilmesi emri akabinde dün belirlendi. Bu emir kotaların maneviyatını olumsuz yönde etkiledi. Emir Kars'taki birliklerle ilgili olmamalıydı, Kars daha on beş gün belki bir ay daha tutulabilirdi. Türklerin bu sabah yine açıkça belirttikleri önerilerinin reddedilmesi durumunda, Kars kalesi kurtarılabilir ve Türklere karşı konulabilirdi: Bugün Başkan Çenkeli ve General Odişelitze'den kalenin tahliye şartlarını belirlemek amacıyla elçilerin gönderilmesi konusunda emir gelinceye kadar kale yiğitçe savunuldu. Emir kale komutanına ulaştıktan sonra çatışmalar durdu. Birlikler Ağaç-Akbaba-Garam-Vartan ileri hattından emirle geri çekildiler. Fakat bazı unsurlar maalesef emir beklemeden cepheden kaçtı.[GNK.N]

⁷¹ Ermeni kökenli Rus generali .[GNK.N]

Türk Tümeninin Kurmay Başkanı askeri hareketin durdurulması ile ilgili olarak bilgisinin olmadığını ve Tümen Komutanı da olmadığından Albay Morel'in getirdiği mektubu derhal telgrafla Sarıkamış'a iletteceğini açıkladı.

Saat 22.00'ye doğru Türk Tümeni Kurmay Başkanı Kars istikametinde harekate devam eden Türk birlikleri komutanının İnci Ermeni Avcı Tümen Komutanına verdiği cevabı ilettiler. Tümen Komutanı, Türk Orduları Umum Komutanı'ndan hareketin durdurulması konusunda bir emir almadığını söylüyordu. Bu konuyu telgrafla Kafkas Cephesindeki Türk Birlikleri Komutanı Vehib Paşa'ya iletmişti ve bir cevap gelinceye kadar Vehib Paşa'nın dana önce vermiş olduğu emir yürürlükte kalacaktı. Bu emre göre // Türk birlikleri 24 Nisan'da da taarruzlarına devam edecekti.⁷² Bu taarruz başlamadan önce ve genel hareketin sona ermesinin çok yakın olduğu bu dönemde Ermeni kıtalarının geri çekilmesi ve Türk birlikleri ile temasa girmemeleri Türkler için istenen bir durum olacaktı.

145

24 Nisan günü sabah saat 08.00'e doğru Petrovka Köyü'nde bulunan Ermeni Avcı Tümeni Kurmay Başkanı (Korganof) Kars önlerindeki Türk kuvvetleri komutanından yeni bir mektup aldı:

Benliahmed İstasyonu

24 Nisan 1918

Kafkas Hükümeti'nin önerisi Türk Hükümeti tarafından kabul edildi. Tarafımızdan daha önce bir elçi tayin edildi ve ulaşmak üzere. Kars üzerine çekilmeli ve tabyaların 2 km kadar önünde durmalısınız. (Mektup Ermeni Tümen Komutanına hitaben yazılmıştı.) Birlikleriniz bizim birliklerimize yaklaşmamalıdır. Aksi takdirde kuvvete başvurmak zorunda kalabiliriz. Bugün birliklerimiz yukarıda belirtilen mevzileri işgal edecekler. Sizin geri çekilmeniz ve bizim ilerleyişimiz süresince ateş edilmeyecektir. Barış görüşmelerine başlamak için elçilerinizi bekliyoruz.

Mektup Türkçe yazılmıştı ve imzasızdı. Askeri bakış açısından mektubun tercümesinin anlaşılabilir, kusurlu ve eksik olması muhtemeldi. Çünkü Türk Komutanlığı'nın, Ermeni birliklerinin tabyaların 2 km kadar önüne çekilmelerini istemeleri ve sonra Türk kuvvetlerinin bu hattı işgal edeceklerini bildirmelerini

⁷² Korganoff'un bu tespiti doğrudur. Zira, 3 ncü Ordu kumandanlığı , Mavera-yı Kafkas Hükümeti'ne siyasi baskı yapabilmek için, hareketin çabuklaştırılmasını ve Kars müstahkem mevkiinin pek kısa bir zamanda düşürülmesinin mümkün olduğunu göstermek istiyordu. [Bkz., Gnl.Kur.ATASE, a.g.e.II, s.498] Bunun için özellikle Kars'ın Tiflis'le bağlantısının esaslı bir surette kesilmesi ve kuzeydoğudan gelen demiryollunun elde bulundurulması gerekiyordu. Bkz., E. Şahin, a.g.e., s.467 [TY.N]

anlamak zordu. § Ayrıca aydınlatıcı bilgi elde etmek için zaman yoktu.Zira Türkler taarruzlarına çoktan başlamıştı.Esas taarruz Kars istikametinde hareket icra eden birliklerin sağ kanadına yöneltilmişti ve Mazra Köyü'nün 8 km batı ve güney batısına keşif unsurları yerleştirilmişti.

Bu istikametteki taarruzun başarılı olması durumunda // Türkler Kars-Gümrü demir yolu hattına ulaşabilirler böylece, Kars yakınlarında hareket icra eden birlikleri geriden kuşatıp onların Gümrü ile irtibatlarını kesebilirlerdi.⁷³ § Bu sebeple İnci Ermeni Tümen Komutanı 24 Nisan günü saat 08.00 de, sağ kanattaki birliklere Vezinköy yakınlarındaki mevzilere çekilme emrini verdi. 24 Nisan günü öğleye doğru Ermeni birlikleri tarafından işgal edilen mevziler düşmana göre Mazra'dan Kars'a kadar dışbükey bir yay şeklindeydi ve doğuya doğru Vezinköy'e daha uzaktı.

Türklerin tam kale topçusunun atış mevzilerini ele geçireceği sırada kuzeydoğu cephesindekilerin dışındaki bütün bataryalar ateş açarak düşman taarruzunu durdurdu.

Aynı zamanda Ermeni Kolordusu Kurmay Başkanı General Vişinski Tiflis'te bulunan Savaş Bakanı Vekili General Odişelitze'ye Türk komutanlığının yukarıda bahsi geçen metnini ilettili ve sabah saat 08.00 de İnci Ermeni Avcı Tümen Komutanına Albay Morel'in Türklerle yaptığı görüşmenin özet metnini verdi.

Başkomutan cevap olarak şu emri aldı:

24 Nisan 1918

Mavera-yı Kafkas Hükümeti Başkanı ve ben 24 Nisan saat 11.00 de General Odişelitze ve General Vişinski'nin telgraf görüşmeleri hakkında bilgi sahibi olduktan sonra Türklerin şartlarını ve bu şartlara uygun olarak askeri hareketin durdurulmasını kabul etmeye karar verdik. Sonuç olarak hükümet size derhal General Nazarbekof'a gerekli bilgileri vermenizi emreder.

SAVAŞ BAKANI GEORGADZE⁷⁴

Bu karar ile Türkler garnizonu nihai felakete uğratıp şartsız olarak bütün kaleyi kuşatma imkanını elde ediyorlardı.//

⁷³ Böyle bir gelişmenin sebep ve doğurabileceği sonuçlar için bkz.,E. Şahin, a.g.e., s. 467.[TY.N]

⁷⁴ 26 nisan 1918'de kurulan Çenkeli Hükümeti'nde Harbiye Komiseri. Bkz., E. Şahin, a.g.e., s.506.

Albay Morel, bir önceki gün akşamı Vehib Paşa'nın bilgi sahibi olmamasından dolayı kesilen görüşmeleri takip etmek için saat 11.00 de yeniden gönderildi.

Albay Morel, Petrovka ve Viladikars Köyleri arasında Kars istikametinde hareket icra eden İnci Kafkas Kolordusu Komutanı Kazım Bey'le buluştu. Kazım Bey, Kars istikametinde ilerleyen birliklerinin üst komutanlıktan alınan emre uygun olarak kale tabyalarının iki kilometre önünde duracağını açıkladı. Sınır çizgisi konusuna gelince bu konunun şartların yerine getirilmesinden sonra yani Kars ve çevresinin Maveraya-yı Kafkas Hükümeti birlikleri tarafından tahliye edilmesinden sonra tespit edileceğini, Brest-Litovsk antlaşmasını kabul etmiş olan Hükümetin, Kars yöresinin tamamının gecikmeksizin tahliye edilmesi için gerekli tedbirleri almakla Türkiye'ye karşı yükümlü olduğunu söyledi. Tezini daha da genişleten Kazım Bey kalenin etkinlik alanı içerisinde ve kale istikametinde özel bir sınır çizgisi tesis etmenin gereksiz olduğunu, Türk ve Maveraya-yı Kafkas Hükümetleri arasında yapılan anlaşmaya göre bu hattın Ermeni birlikleri için kale tabyaları hattı, Türk birlikleri için ise bu tabyalara 2 km mesafeden geçen hat olduğunu belirtti.

Bu görüşmeler devam ederken savaş da devam ediyor ve özellikle Mazra Köyü yakınlarında sürekli ve şiddetli bir hal alıyordu. Türkler demiryolunu ele geçirmek ve böylece kaleyi tamamen kuşatmak istiyorlardı. Fakat Türk taarruzları her yerde kale topçusunun yoğun ateşi sayesinde durduruldu.

Albay Morel, Türklerle yaptığı ikinci görüşmeden de bir antlaşma yapamadan saat 18.00 de döndü ve raporunu sözlü olarak sundu.//

148

Hükümetten Türklerin kale tabyalarına 2 km mesafeye kadar yaklaşmasına müsaade etme emri alan Kars Müstahkem Mevki Komutanı, Albay Morel'i yeniden Türklerden kalenin kuzey-doğu cephesini yani Gümrü'ye giden demiryolu güzergahını açık bırakmalarını rica için gönderdi.

Albay Morel, 24 Nisan saat 20.00 de üçüncü kez Türklerle görüşmek için gitti. Aynı zamanda Başkan Çenkeli Vehib Paşa'ya şu telgrafi çekti:

No:12255

24 Nisan 1918 Saat 02. 55

Bütün şartlarınız Maveraya-yı Kafkas Hükümeti tarafından kabul edilmiştir. Askeri hareketin durdurulması için bütün emirler verildi ve elçiler gönderildi. Kars bölgesindeki Türk birlik komutanları ateşkes şartlarını net olarak anlamış olmasa gerek. Antlaşmaya göre; birlikler

tabyaların 2 km önüne kadar çekilecekti. Bu sebeple Türk birlikleri kendiliklerinden bu hatta yaklaşmaya başladıkları zaman Kale komutanı bu manevrayı anlaşmanın ihlali olarak yorumladı ve çatışmalar meydana geldi. Bugün itibariyle bütün çatışmalara son vermek için tüm tedbirler alındı. Bundan başka Türk Komutanlığı Kars'ı kuzeydoğudan kuşattığını bildirdi. Bu durum şüphesiz daha önce üzerinde anlaşılan Kars'ın tahliyesi esnasında güçlüklerle yol açacaktır ki bu gibi durumlar daha önce cereyan etmiştir.

Bu durumu göz önüne alarak sizden ısrarla Kars istikametinde hareket icra eden birliklerinize güçlük çıkartmamaları, gereksiz ve yersiz karışıklık yaratmamaları hususunda emir vermenizi rica ediyorum. Aksi takdirde gereksiz yere kan dökülecektir. Kars'ın tahliye edilebilmesi için bir aylık süre tanınmasını gerekli görüyorum ve buna rıza gösterdiğinizizi acele bildirmenizi diliyorum.

ÇENKELİ

Bu koşullarda Ermeni Komutanlığının Türklerle yaptığı görüşmelerin başarılı olma şansı pek yoktu.// Tiflis, Türklerin isteklerini hareket özgürlüğünden tamamen yoksun olan Başkomutanlığa danışmadan hemen kabul etmişti.

149

Albay Morel'in Türk elçiler ile müteakip görüşmesi Benliahmet'te oldu. Türk elçisi, (Miralay Kazım "Karabekir") Vehib Paşa adına aşağıdaki ana şartları ileri sürdü:

1. Kars çayının akış istikametine göre sol kıyılarında bulunan kuvvetlerin 25 Nisan saat 12.00 de diğer kuvvetlerin ise aynı gün akşam teslim olması,
2. 25 Nisan günü Kars kalesinin hükümet birlikleri tarafından tahliye edilmesi,
3. Kaleden çıktıktan sonra kıtaların üç gün içerisinde Arpaçay'ın öte yanına çekilmeleri,

Albay Morel bu sürenin uzatılması konusunda ısrar ediyordu. Kıtalar dağınık olduğundan geri çekilmeyi zamanında gerçekleştirmek çok güç olacaktı ve ayrıca Kars'ı terk edecek olan 20.000 mültecinin tahliyesini iyi düzenlemek gerekiyordu.

Bu sorunları çözmek için gerekli yetkiye sahip olmadığını söyleyen Türk elçisi Vehib Paşa'dan gerekli bilgileri isteyeceğini ve eğer 25 Nisan günü şafak vaktine kadar cevap alamazsa ve Kale Komutanlığı kendilerine bildirilen şartları yerine getirmese Türk birliklerinin aldıkları emre uygun olarak ileri hareketlerine devam edeceklerini söyledi.

Saat gecenin 02.00 sine doğru Albay Morel'in görevinden döndüğü saatlerde Kars Müstahkem Mevki Komutanı, Ermeni Kolordu Komutanı'ndan aşağıdaki telgrafi aldı:

No:12256

25 Nisan 1918 saat 23.55

Başkomutandan aldığım telgrafi size aktarıyorum."Kars'ın tamamen kuşatılması söz konusu olduğundan ve hükümet tarafından kesin olarak karara bağlanan ve kabul edilmesi gereken Kars'ın tahliyesi şartlarının mutlak olarak belirginleştirilmesinin // imkansızlığını da göz önüne alarak size, Kale Komutanına birliklerinin Gümrü istikametinde çekilmesini sağlaması için tam yetki vermenizi emrediyorum; onlar bir ara pozisyonda duracaklar ve orada mevzilenenlerdir.

150

LEBEDİNSKİ

No:829

25 Nisan 1998 saat 01.30

O halde ben sorunun çözümünün gerekliliği ve Garnizonu ile birlikte Kars'ın tahliyesi ile ilgili durumu sizin muhakemenize bırakıyorum.

NAZARBEKOF

Genel durumu değerlendiren komutan, bu telgrafi da göz önüne alarak Kazım Bey'in şartlarını kabul etmeye karar verdi.Fakat Kars çayının sol kıyısındaki kuvvetlerin 25 Nisan akşamına, diğerlerinin 26 Nisan akşamına kadar tahliyeyi gerçekleştirmesi için ek süre talep etmek amacıyla Albay Morel'i sabah saat 05.00 te dördüncü kez Türklerle görüşmeye gönderdi.

Ermeni Kolordu Komutanı, Kars Müstahkem Mevki Komutanı'nın tabyaları teslim etme kararını destekledi. Ayrıca kalenin tahliye edilmesinden sonra Kars garnizonunun bütün faal birliklerinin 1nci Ermeni Avcı Tümen Komutanı'nın emrine verilmesini emretti. Tümen Komutanı aksi bir durum olmazsa Mazra-Vezinköy hattında beklemek durumundaydı. Kars Müstahkem Mevki Komutanı malzemelerin tahliyesini gözetmek maksadıyla Kars'ta kalacaktı.

Hükümet Türklerin kaledeki malzemelerin tahliye edilmesine razı olacağından o kadar emindi ki Kolordu Komutanı bu duruma uygun hareket ederek, bu doğrultuda emirler verdi. Türkler kaledeki malzemelerin tahliye edilmesine rıza göstererek Maveray Kafkas Hükümetinin savaşa devam etmesini kolaylaştıracak mıydı?

Hem zaten Türklerin bu duruma rıza gösterecek kadar deli olduklarını farz etsek bile // kaledeki malzemelerin tahliye edilmesi pratik olarak imkansızdı. Çünkü Kars'ın Türkler tarafından işgalinden sonra malzemeleri taşıyacak yeterli iş gücü ve ulaşım aracı bulmak mümkün değildi.

151

Kars Müstahkem Mevki Komutanı sabah saat 09.00 da aldığı cevapta Türklerin kalenin tahliyesi için tanıdıkları süreyi uzatmayı kabul etmediklerini öğrendi. Böyle olmakla beraber daha önceden bütün tedbirler alınmıştı ve kalenin tahliyesi 25 Nisan günü saat 16.00 ya doğru tamamlandı.⁷⁵

Birlikler Kars'ı tahliye etmişti. Fakat Kars Müstahkem Mevki Komutanı General Diyef, Kurmay Başkanı ve Kale idaresiyle birlikte Kars'taydı.

25 Nisan akşamı saat 21.00 de ilk Türk askeri birliği, 11nci Piyade Tümeni'nin Avcı Taburu Kars'a girdi.⁷⁶

Kars düşmüştü. Kars'ın düşüşüyle bölgenin elde bulundurulması için verilen mücadele sona erdi. Tahliye devam ederken Kolordu Komutanı şu telgrafi aldı:

Birliklerimizin Arpaçay nehri uzanım hattından sınıra kadar hareket etmesi suretiyle Kars bölgesinin tahliye edilmiş olmasının ve Arpaçay nehrinin sağ kıyıları üzerinde bulunan tabyaların imha edilmiş olmasının gerekliliğini bilgilerinize sunarım. Hükümet Kars kalesindeki bütün malzemelerin tahliyesi için bir ay ve birliklerin Kars bölgesini tahliye edebilmesi için bir haftalık süre tanınması için Türkiye ile görüşmelere başladı.

**MAVERA-YI KAFKAS HÜKÜMETİ BAŞKANI
ÇENKELİ**

Mütarekenin şartlarını önceden belirlemeden düşmanın kabul ettirmek istediği bütün şartlara boyun eğmiş olan hükümet. kendini avutuyor, // savaşın acımasız kurallarına göre düşman tarafından işgal edilen bir kaleden askeri

152

⁷⁵ Ermeniler Kars'ta katliam ve yağmalarda bulunmuştu. Sadece Sarıkamış, Kars ve Gümrü şosesi boyunca elliiki köy ile Kağızman'da 16.500 Türk'ü çoluk çocuk ayırmadan vahşice katletmişlerdi. Bkz., S. Yel, a.g.e., s.63 [TY.N]

⁷⁶ Geniş bilgi için bkz., Kazım Karabekir, a.g.e., s.84.; E. Şahin, a.g.e., s.468. : Fevzi Çakmak, *Şark Cephesi Hareketleri*, İstanbul 2000, s.269 : Kars'ı terkeden Ermeni kuvvetlerinin komutanı Nazarbekyan telgraflarına cevap verilmeyince birliklerine geri çekilme emri verdi. Ermeni kaynaklarına göre Kars, dağ gibi cephaneliği ve erzakıyla birlikte Osmanlıların eline geçer. Kars Ermenileri, 12 Nisan 1918 tarihinde saat beşte şehri terk ederek göç yolunu tutarken. şehri de ateşe vermişlerdir. Bkz., A. Çelebyan, a.g.e., s. 248. [TY.N]

malzemelerin çıkartılmasına düşmanın rıza göstereceğini düşünerek boş ümitler besliyordu!

Türkler tarafından ortaya konan bütün şartların samimi olarak uygulanmasına rağmen askeri hareket ancak ihtiyattaki Ermeni kıtalarınca durdurulabildi.

Daha önce değindiğimiz gibi 24 Haziran da Ermeni kıtalarınca işgal edilen Mazra-Kars-Vezinköy hattının düşmana dönük tarafı dışbükey yay konumundaydı.

Güneş batıncaya kadar gün boyunca çatışmalar devam etti. Benliahmet müfrezesinin birçok birliği 25 Haziran günü sabah saat 03.00 ten önce bir araya gelemediği gibi diğer kuvvetler de şafaktan önce toparlanamadı.

Kıtaların maneviyatı ciddi anlamda bozuktu. Türklerin bir baskın yapması ihtimali herkesi tasalandırıyordu. Zayıf olanlar firar etmeye başlamışlardı bile. Mazra-Kaleköy hattındaki geri çekilme çok yavaş gerçekleşiyordu.

25 Nisan sabah saat 04.00 te, mültecilerle birlikte Kars'tan çıkan konvoyların geri çekilmesini sağlamak için, düşmanın güçlü baskısına rağmen bu hatta tutunmak çok önemliydi.

1nci Süvari Alayı ve 4ncü Piyade Alayı'nın bir kısmı, müfrezenin gerisinde hareket icra eden Kürtlerin muhtemel bir saldırısına karşı konvoyu korumak zorundaydı

Gerçekten Kol Prokladnaya Köyü yakınlarında düşmanın saldırısına uğradı. Fakat 4ncü Piyade Alayı'nın karşı taarruzu ile düşman püskürtüldü.//

25 Nisan akşamı Kürtler Romanova Köyü'ne yerleşirken Türkler Mazra Köyü'nü ve kuzeydoğusundaki hakim sırtları işgal etti. Bunun neticesinde Benliahmet müfrezesinin sağ kanadı Mazra istasyonu istikametinde geriye çekilmek zorunda kaldı. Öyle ki, Müfreme'nin savunma hattı bu noktadan Kaleköyü'ne kadar uzanmaktaydı. Bu hat, sağ kanattan hareket eden Rus Subayları Özel Taburu, 2nci Ermeni Piyade Tümeninin 7 ve 8nci Alayları, Erzincan ve Erzurum Alaylarından arta kalan birlikler ve 1nci Ermeni Piyade Tümeni kuvvetleri ile Kaleköyü yakınlarındaki 2nci Ermeni Süvari Alayı tarafından tutulmaktaydı.

Kolordu Komutanı'nın emirlerine göre Kars garnizonunun bütün üniteleri kalenin tahliyesi devam ettikçe Benliahmet müfrezesine katılmak durumundaydı. Fakat bu emrin gerçekleştirilmesi irtibat kopukluğu ve organizasyon bozukluğu sebebiyle gecikmekteydi.

26 Nisan sabahı Türkler, müfrezenin sağ kanadını Mazra Köyü tarafından çeviren ve Gümrü ile irtibatını ciddi şekilde tehdit eden bir saldırı başlattılar. Bu saldırının geri püskürtülmesi ve 26 Nisan akşamı Türk birliklerinin taarruzlarının Başgedikler istikametinde yoğunlaşması, General Ter-Akopof'u geri çekilmeye mecbur bıraktı. §27 Nisan günü de Gümrü'ye doğru çekilmeye devam eden bu kuvvetler yanlarını süvariyle örterek Kızılçakçak, Uzunkilise ve Tiknis köyü civarını işgal etti.

Bu birlikler, 28 Nisan günü ilk iş olarak Arpaçay nehrinin akış istikametine göre sağ kıyıda eski tabyayı imha ettikten sonra mütareke şartlarına uygun olarak Arpaçay nehrini geçti.// § Müteakiben Benliahmet müfrezesi çözüldü ve birlikler şu 154 mevkileri işgal ettiler: 1nci Piyade Tümeni General Areşef'in komutasında topçusuyla beraber Gümrü'nün doğusundaki Tatarlı, Konakkıran, Düzkent, Tepedolak, Karakilise Köylerini işgal ederken 7 ve 8nci Piyade Alayları ile Erzurum ve Erzincan Alaylarının kalıntıları ve Süvari Tugayı Gümrü'de kaldı. Güneydeki Arpaçay boyu ise 2 nci Özel Tugay (Hınıs ve Karakilise Alayları) tarafından kontrol ediliyordu.

Yukarıda değindiğimiz üzere, Kars Müstahkem Mevki Komutanı General Diyef ve karargahından birkaç subay kaleyi Türklere teslim etmek ve halkın korunmasını sağlamak maksadıyla Kars'ta kalmışlardı. Ayrıca Türkler rıza gösterdiği takdirde malzemelerin tahliyesini gerçekleştireceklerdi.

26 Nisan günü saat 13.00 te Kars kalesine hareket icra eden Türk birliklerinin komutanı Albay Kazım Bey Kars'a ulaştı ve aynı gün General Diyef ile görüştü.⁷⁷ § Bu görüşmede, milliyet ayrımı yapılmaksızın halen Kars'ta bulunan bütün subay ve eratın Kars'ta kalmak yada Gümrü'ye gitmek konusunda serbest olduğuna dair karar alındı. Fakat, 27 Nisan akşamı Kazım Bey aniden bu anlaşmayı bozdu. Ermenileri diğerlerinden ayırarak, onların her rütbedeki askerinin Türk yetkilileri tarafından kendilerine gösterilen yerlerde kalmak zorunda oldukları konusunda General Diyef'i uyardı. Kazım Bey bu emri, Ermenileri "dengiyle karşılamak, ne yapmışsa aynıını yapmak" ilkesiyle açıklıyordu. Çünkü Ermeni kıtaları geri çekilmeleri esnasında

⁷⁷Bu görüşmenin mahiyeti hakkında geniş bilgi için bkz.,Gnl. Kur. ATASE, a.g.e.II, s.505vd.[TY.N]

barışçı Müslüman halka karşı zulüm ve kıyım yaptıklarından dolayı suçlu bulunuyorlardı.//

155

Bununla birlikte General Diyef'in teslim olma sözleşmesinin özel bir maddesinin ihlal edildiğine dair yaptığı güçlü itiraz sonucu 190 subay 500 er (150 si silahlı) ve Kars'ta oturan 450 Ermeni sivilden oluşan bir kol 30 Nisan günü 11nci Tümenin bir bölüğü nezaretinde Gümrü'ye gitmek üzere Kars'ı terk etti. Kol 1 Mayıs'ta Odintzovo'ya, 2 Mayıs'ta ise 5nci Tümenin bir taburu nezaretinde Tiknis'e ve 3 Mayıs'ta Gümrü'ye ulaştı.

General Nazarbekof'un emriyle Kars kalesinin bütün topçu, istihkam ve muhabere personeli bölgedeki garnizonu kuvvetlendirmek maksadıyla Gümrü'de tutuldu. General Diyef karargahıyla birlikte Tiflis'e gitti.//

156

GÜMRÜ

3 Mayıs 1918 de Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti Heyeti delegeleri ile Türk Heyeti barış antlaşmasının şartları üzerinde müzakerelerde bulunmak maksadıyla Batum da buluştu.⁷⁸ Maveraya-yı Kafkas Hükümeti Heyeti, Gürcistan'ı temsilen M.A.Çenkeli başkanlığında, üye olarak Ermenistan'ı temsilen M.H. Kaçaznuni ve Azerbeycan'ı temsilen M. Resulzade'den oluşuyordu.

Türk heyetine önce Bahriye Nazırı Cemal Paşa başkanlık etti. Sonra Adalet Bakanı Halil Bey onun yerini aldı. Alman Genelkurmayı da General Bavarois Von Lossow'u delege olarak göndermişti.

Müzakereler sürüncemede kalıyordu. Bu kitabın konusu ve boyutu bu konferansın görüşmelerini detaylı olarak incelememize kafi gelmez. Yine de konferansın açılışından itibaren Türklerin kıtalarını Tebriz'e taşımak amacıyla Gümrü-Culfa demiryolunu kullanma hakkı konusunda ısrarlı olduklarını işaret etmek önemlidir.⁷⁹

Daha sonra bu taleplerini bütün savaş süresince Kafkasya demiryollarının tamamı için genişlettiler. O esnada Musul'da İngilizlere karşı bir taarruz planlayan Türk Genelkurmayı için bu hakkı talep etmek çok büyük önem arz ediyordu. Bu talep Kafkas Cephesinde hareket icra eden Türk Ordusu Komutanı Vehib Paşa tarafından koşulsuz ve şartsız olarak dile getirildi.// Askeri uzmanlar, Tümen Komutanı General Odişelitze ve Tugay Komutanı General Korganof bu şartları kabul etmeye yetkili olmadıklarını düşünerek konuyu heyetlerine taşıdılar. Heyetler de hükümetlerinden kesin bir talimat istediler.

157

⁷⁸ Korganoff, Maveraya-yı Kafkas Heyeti'nin Batum'a geliş tarihi konusunda yanılmaktadır. Söz konusu heyet, 5 Mayıs 1918 gece yarısı Tiflis'ten ayrılarak 6 Mayıs'ta Batum'a varmıştır. Bkz., E. Şahin, a.g.e., s.522.[TY.N]

⁷⁹ Başkomutanlık, 6 Mayıs 1918 de Kuzey İran'da Tebriz civarındaki İngiliz Ermeni işbirliği nedeni ile, tarafımızdan mümkün olduğu kadar süratle Tebriz'e kuvvet gönderilmesi gerektiğini bunun için de Gümrü-Culfa demir yolunun bir an evvel ele geçirilmesinin şart olduğu; demir yolu ile Tebriz'e bir tümen gönderebilmemiz için müsaade olunması hakkında Kafkas hükümetine tesir yapılması ve Grup'tan, her halde şimdiden bir tümenin Erivan istikametinde harekete geçirilmesini 3. Ordu Komutanlığı'na emretti. Çünkü Ermenilerin zulmü altında yok olmaya mahkum olan İslamlara yardım etmek, her gün çeşitli nedenlerle yok olmakta bulunan esirlerimizi kurtarmak ve ordunun disiplini ile çok alakalı bulunan yanı başımızdaki anarşiye son vermek gerekiyordu. Bkz., E. Şahin, a.g.e., s.508 – 549.[TY.N]

14 Mayıs'ı 15 e bağlayan gece Türk Heyeti Ermeni birliklerinin Gümrü şehrini tahliye etmesini ve şehrin 25 km doğusuna çekilmesini isteyen bir ultiatom verdi. § Bu ultiatom 15 Mayıs günü sabah saat 04.00 teki sürenin bitiminden 3 saat önce verildi. Zaten heyetin belgeyi okumaya zamanı olmadan Türk taarruzu başlamıştı.

M.A. Çenkeli müzakereler devam ederken gerçekleşen bu olayı şiddetle protesto etti. Buna karşılık Halil Bey, ultiatomun usulüne uygun olarak 14 Mayıs akşamı gönderildiğini fakat maalesef sekreterinin, Heyet Başkanı'nın adresini bilmediğinden bu üzücü gecikmenin yaşandığını söyledi.

Gümrü komutanı, Türk birlikleri komutanı tarafından gönderilen ve Türkçe yazılmış olan belgeyi 15 Mayıs sabahı saat 02.00 de aldı. Belgenin tercüme edilmesi 06.30 a doğru tamamlandı.

Türkler Gümrü'nün tahliyesinin, Ermeni birlikleri şehrin 25 km doğusuna çekilmiş olduğu halde, sabah saat 06.00 itibariyle tamamlanmasını istiyorlardı. Fakat bir cevap beklemeden ansızın Gümrü'nün kuzeyinde bulunan Arhavalı Köyü tarafından Ermeni kıtalarını çevirerek taarruza geçtiler.

Genel karargahı, 13 Mayıs'ta Karakilise istasyonuna taşınmış olan General Nazarbekof halen Gümrü'de bulunuyordu. //Kısa bir mukavemetten sonra yer değiştirildi ve hazırlıksız yakalanan Ermeni birlikleri Ortakilise, Düzkent, Tepedalok Köyleri hattına geri çekilmek zorunda kaldı. Fakat Türkler avantajlarını kullanarak Düzkent, Tepedalok ve İmirhan Köylerini ele geçirdiler. Bu durum Ermeni birliklerini Tatarlı-Direkler-Kapanak Köyleri hattına kadar geri çekilmeye mecbur etti.

Gümrü'nün düşmesi Türklere Erivan grubuna karşı harekete geçme imkanı veriyordu.⁸⁰ Bu yüzden General Nazarbekof şu emri verdi: İnci Ermeni Avcı

⁸⁰ Gümrü'nün ele geçirilmesi ile Gürcülerin Ermenilere yaklaştıkları gözlemlendi. Nitekim, 37 nci Kafkas Fırkası'nın 11 nci Alayı'na bağlı 6 ncı Bölük Kumandanı olan Yüzbaşı İbrahim Bey, daha önce Türkiye'ye hayırhah oldukları halde, Gümrü'nün alınmasından sonra Gürcülerde hissettiği değişiklikleri 19 Mayıs tarihli raporunda şu şekilde ifade etmektedir: "Bu gece ve bugün Gürcülerde başka türlü hal hissettim. Gümrü'ye Türkler taarruz etmeyecekti. Bu, Brest Litovsk Muahdesi'ne mugayirdir. Madem ki oraya taarruz etti, bizi de mahv edecektir diyorlar. Tavırlarında başka bir şey vardır. Ermeniler bizim kardeşimizdir. Ermenilerin mahv edilmelerine biz sabr edemeyeceğiz. Biz eskisi gibi değiliz... Batum bizimdir diyorlar. Aynı zamanda Gürcü gazeteleri de bugünkü nüshalarında, Bugün Ermenilerin başına gelen, yarın bizim de başımıza gelecektir diyorlar ve halkı fedakarlığa davet ediyorlar." [Bkz., E. Şahin, a.g.e., s.557.] Gümrü'nün işgaline karşı olan Ordu

Tümeni 2nci Tümenin 7nci ve 8nci Alayları ile beraber Göklegüç-Bekand-Avdibey-Pemb köyleri hattına geri çekilecekti. Süvari Tugayı Çıracı (Çanakçı) Köyü yakınlarında geri emniyette kalacaktı. 1nci ve 2nci Özel Tugaylar Serdarabad' da Erivan grubu ile birleşmelerini gerçekleştireceklerdi. Daha sonra Süvari Tugayının 2nci Alayı aynı istikamete gönderildi. 1 Mayıs'tan beri gönüllü askerleriyle Soğukbulak'ı işgal eden General Antranik, Ahılkelek ve Vorontzovka'nın (Sadahlı) güvenliğini sağlayarak Türklerin sol kanadına taarruz edecekti.

General Nazarbekof eş zamanlı olarak Ahılkelek, Lori ve Kazak Alaylarının savaş için hazırlanmaları emrini verdi. İlk iki alay General Antranik'in emrine verilirken üçüncüsü 1nci Tümenine katıldı. § Bu düzenleme ile Ermeni Kolordusu bütün cephe üzerinde pasif bir savunma yapmaya mahkum edilmişti. Şimdi Türk istilası önünde dört bir taraftan mültecilerin akın ettiği Ermenistan'dan geriye kalan toprakların savunulması söz konusuydu. § Vorontzovka (Sadahlı) bölgesini işgal eden General Antranik, Ermeni Kolordusu'nun sağ kanadını örtüyordu.//

159

Tertibi itibariyle Kolordunun büyük bir bölümü Erivan, Kakilise ve Delican yollarının kesişme noktasını koruyordu. Ermenistan'ın başkenti ve güney bölgelerini savunan Erivan Grubu daha önce gördüğümüz üzere 1 ve 2nci Özel Tugaylarla güçlendirilmişti. § Dolayısıyla General Nazarbekof'un düşmanın sayıca üstünlüğünü ve kıtalarının moral durumunu göz önüne alarak verdiği karar genel duruma uygundu.

General Antranik, 5 nci Tümenleriyle tamamen kendisi üzerine odaklanmış olan Türk kuvvetlerinin sol kanadına karşı harekate başlamak için engellendiğini düşünmekteydi. Antranik 19 Mayıs'ta Karahaç Geçidi'ndeki şiddetli çarpışmadan sonra Gümrü-Tiflis yolu üzerinden Celaloğlu üzerine geri çekilmek zorunda kaldı ve Türkler Lori bozkırlarına açıldılar.

Düşman aynı anda 1nci Ermeni Tümenine karşı yığınak yapmaya başladı ve 21 Mayıs günü saat 10'a doğru Göklegüç-Avdibey hattına taarruz etti. 1nci Ermeni Tümeni 7 ve 8nci Alaylarla birlikte Gogoran-Tapanlı-Vartnav hattına geri çekildi

komutanı Vehip Paşa'da 3 Nisan 1918 tarihli raporunda: "Gürcülerle harp yapılma ihtimali doğacaktır. Aynı zamanda buradaki Müslümanların can güvenliği tehlikeye düşecektir. Eldeki askeri birliklerle bölge Müslümanlarını koruma imkanı olmadığı gibi, Müslüman halkta kendilerine zarar verecek teşebbüslerden kaçınılmasını istemiştir. Ayrıca Gürcüler'in, Ermenilerle anlaşarak, Kafkasya Müslümanlarını yok etme ihtimali ortaya çıkacaktır." demekteydi. Bkz., S. Yel, a.g.e., s. 52 [TY.N]

fakat burada Türk taarruzlarını durdurmakta yetersiz kalacağını düşünerek 22 Mayıs'ta Karakilis istikametinde geri hareketına devam etti. § Bu geri hareket, düşmana Erivan yolunu açan, Hamamlı istasyonunu ele geçirme imkanı verdi.

2nci Ermeni Tümen Komutanı General Silikof(Ermeni) Erivan bölgesine yığınak yaptı. Başkenti kuzeyden örtmek amacıyla Dro'nun komutanlığında bir müfrezeyle Başabaran'a gönderdi.

General Nazarbekof gücünün sonuna kadar Karakilise'de tutunmaya kararlıydı. Ne pahasına olursa olsun istilacıların ilerlemesini durdurmak, mülteciler ve halkıyla birlikte tamamen yok olma tehdidi altında olan Ermenistan'dan geriye kalan kısmı korumak söz konusuydu.

Bu trajik durum içerisinde kıtaların maneviyatı çok bozulmuştu.// Gümrü'nün düşmesinden sonra sonu gelmeyen geri hareket ve herkes için ortak tehlikenin açıkça görülmesi sonucu, çok sayıda asker kaçağı birliklerine geri katılmak üzere her yandan akın ettiler. § Bu ruh halinden faydalanan general Nazarbekof 24 Mayıs'ta taarruza geçti. Bu defa Ermeni birliklerinin coşkusu öyle şiddetliydi ki zorlu bir çatışmadan sonra düşman tutunamadı ve aceleyle Hamamlı'ya doğru çekildi. § Bu başarıya rağmen Besovdal Sıra Dağları'nın geçitlerini tutmuş olan 5nci Türk Tümeni tarafından sağ kanadı tehdit edilen General Nazarbekof'un durumu hala çok nazikti. 160

Bu kanadı örtme görevi kendisine verilen General Antranik yeterli kuvvete sahip değildi ve 5nci Türk Tümenine karşı iki gün süren bir çatışmadan sonra Celaloğlu'dan Disih'e (Karakilise'nin 40 km kuzey doğusu) çekilmek zorunda kaldı.

Taarruz olumlu bir şekilde gelişti ve 26 Mayıs akşamına doğru Ermeni kıtaları her iki kanatları üzerindeki Bezovdal ve Hancıgara köylerini işgal ettiler ve düşmanı Gödememek Dağı'ndan söküp attılar.Maalesef bu başarılar uzun süreli olmayacaktı. Sayıca üstünlüklerinden faydalanan Türkler, 27 Mayıs'ta güçlü bir taarruz başlattılar ve zorlu bir çarpışmadan sonra Gödememek Dağı'nı yeniden ele geçirdiler. Aynı zamanda iki Türk kolundan, 3000 asker ve 6 top kuvvetinde olanı Gölakorak Köyü'nden General Nazarbekof'un sağ kanadında konuşlu olan Bezovdal köyüne ilerliyordu. Yaklaşık 1500 asker gücünde olanı ise Hamamlı köyünden harekete geçmişti.//

Türkler 27 Mayıs akşamına doğru Bezovdal Köyü'nü ele geçirdiler. Bu durum General Nazarbekof'u sağ kanadı ile birlikte Ahmet Ağa Dağı

yüksekliklerine ve sonra merkeziyle birlikte Kışlag Köyü'ne doğru geri çekilmeye mecbur etti.

Ermeni kitaları bu mevzilerde uzun süre tutunamadı. Türkler, 28 Mayıs'ta Ermenilerin sol kanadını kuşatan bir manevra ile Karakilis mevzilerinin geri bölgesinde yer alan Vartanlı Köyü'nü ele geçirdiler. General Nazarbekof'un birlikleri Çağalı istasyonuna doğru geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu bölgeden hareketle dik ve sarp dağ patika yollarını kullanarak 28 Mayıs'ta Voskressenska'nın doğusundaki Busikend-Nikitino hattı üzerinde yığınak yapmayı başardılar ve Karakilis-Erivan yolu üzerinde tıkama mevzii işgal ettiler. Antranik'in Müfrezesi 30 Mayıs'ta Delican'a ulaştığı sırada Kolordu Kurmay Başkanı Basahtı Köyü'ndeydi.

Türkiye ile Ermenistan arasında mütareke imzalanıncaya kadar birlikler bu hatlarda kaldılar. Fakat barış şartlarını haysiyet kırıcı ve yüz kızartıcı bulan Antranik 6 Haziran'da Müfrezesiyle birlikte Delican'dan Bayezid ve Nahcivan istikametinde hareket etti.⁸¹ //

162

⁸¹ General Nazarbekof'un İnci Türk Kolordu Komutanlığına ulaştırılmak üzere, Ermeni Komisyonu başkanlığına gönderdiği şu mektubu, meşhur Antranik çetesinin Nahcivan çevresinde yaptığı katliamları anlatmaktadır:

Gümrü'de Müstakil Ermeni Komisyonu Başkanlığına

Numara: 10008
1918

27 Haziran

(.....Aldığım bilgilere göre emrime itaat etmediğinden dolayı komutam altındaki kolordudan bütün müfrezesiyle 5 Haziran 1918 tarihinde tadt edilen Antranik'in Nahcivan çevresinde hakikaten birçok mezalim ve facialar yapmakta olduğunu Türk Komutanlığı'na bildirmenizi rica ederim. Osmanlı Komutanlığı da tabii biliyor ki Kamerli güneyindeki Çulha demiryolu bölgesi uzun bir zaman İslam çeteleri elindeydi. Ben bunları dağıtmak istedim; muvaffak olamadım. İtaatli halka zulmeden Ermeni ve İslam çetelerini dağıtmak üzere ben ve Erivan hükümeti bütün çarelere başvuruyoruz. Bunu türk Kolordusu komutanı Kazım "Karabekir" Paşa'ya haber verdim. Sınır bölgesinde aynı tedbirlerin onlar tarafından alınmasını ben de istiyorum. Koblasara ve Eymenşabo köyleri yanmakta, belki yanlışlık eseri olarak 25 Haziran 1918de yerli Ermeni, Türk ve Tatar müfrezeleri arasında çarpışmalar olduğunu Türk Komutanlığına haber vermenizi rica ederim Bu gibi olayların olmaması için her zaman hangi yoldan, ne kadar birliğin ne maksatla geçeceğini vaktiyle bana bildirmesi meseleninmeselenin komisyonda halledilmesini rica ederim Adı geçen olaylara benzer vakıpların bir daha olmayacağını muhakkak bilebilirler.

**Kolordu Komutanı
Nazarbekof**

Bkz., Cemal Anadol, **Tarihin Işığında Ermeni Dosyası**, İstanbul 2001, s.186 vd.: E. Şahin, a.g.e., s.612 [TY.N]

ERİVAN İSTİKAMETİNDEKİ ASKERİ HAREKAT (Kroki :15)

Daha önce değindiğimiz gibi, Ruslar ve Ermenilerin eski Türk-Rus sınırına doğru çekilmesinden sonra birkaç Ermeni kuvveti Türkiye’de değişik noktaları işgal etmeye devam ediyordu.

2nci Özel Tugay (Hınıs ve Karakilise Alayları) sekiz topla takviyeli olarak Eleşkirt Vadisi’nde bulunuyordu. 5nci Ermeni Avcı Alayı (iki tabur) ve 3ncü Özel Tugay (1 ve 2nci Van Alayları) sekiz topla birlikte Van bölgesindeydi

4ncü Ermeni Avcı Alayının bir taburunun yığınak yaptığı Erivan bölgesinde 6 ncı Alay (üç tabur) ve yirmi top bu iki müfrezenin temelini oluşturuyordu.

Türklerin esas kuvvetlerini Sarıkamış-Kars yönünden hareket ettirecekleri kesinleşince General Nazarbekof’un emriyle 2nci Özel Tugay Eleşkirt’in Karakilise’sini(Bugünkü Ağrı, Karaköse) terk etmişti. § Bu Tugay 16 Nisan’dan itibaren Kars çevresinde meydana gelen bütün çatışmalara katıldı. Özellikle Kağızman yönünden gelen Türk ilerleyişine karşı koymada çok etkili oldu.

Mart ayının sonundan itibaren dışarıyla irtibatı kesilmiş ve tamamen tecrit edilmiş olan Van Garnizonu Erivan Grubuna katılma emri aldı ve Bayezid’den geçerek 12 Nisan’da Iğdır’a ulaştı.// § Böylece Nisan ayının ortasına doğru Erivan Grubu şu birliklerden oluşuyordu: 4ncü Alayın bir taburu, 3ncü Özel Tugayın (1 ve 2nci Van Alayları) 5 ve 6ncı Alayları ve yirmisekiz top.

Bu grup Ermenistan’ın güney kesimlerini korumak maksadıyla Ağrı Dağı, dağ zincirinin geçit ve boğazlarını kontrol etmek, Aras nehri hattını savunmak görevi ile 2nci Ermeni Avcı Tümeni Komutanı General Silikof’un emrine verilmişti. Grup aynı zamanda Alagöz-Nahcivan güzergahındaki demiryolu hattını korumakla görevliydi. § Gerçekte bu son görev, kuvvetlerin yetersizliğinden dolayı kısmen ifa edilebildi. Demiryolu Arazdayan istasyonu yanındaki “Volçi Vorota” (Kurtlar Kapısı) ya kadar kapalıydı.

Mart ayının sonuna doğru birçok emare Türklerin kırılık alanda harekate başlayacağını gösteriyordu. Ülkeyi talan eden Tatar çeteleri gittikçe daha faal bir hale geldiler. Öyle ki, dört bir taraftan yaptıkları eylemlerle ilgili bilgiler geliyordu. Elenovka, Markara, Iğdır, Kulpi köylerine ve hatta Bayezid şehrine saldırmışlar telgraf ve demiryolu hatlarını harap etmişlerdi. § Maalesef komutanlar düzeni ve

bu çetelerin karşısında bulunan kıtaların geri bölge emniyetlerini sağlayamamanın çaresizliği içindeydi.

15 Nisan da, Tiflis Hükümeti'nin açık bir emri üzerine Kafkas Cephesi Umum Komutanı, General Nazarbekof, Ermeni halkına karşı Müslüman çeteler tarafından yapılan şiddet eylemlerini ortadan kaldırmak için gerekli olan askeri tedbirlere başvurmayı yasaklamak zorunda kaldı.// Bu emre göre sadece birliklere karşı yapılan silahlı saldırılar cezalandırılmalıydı.

164

Genel durum, mevcudu terk edilen bölgelerin insanlarıyla tamamlanan kıtaların maneviyatını çok olumsuz etkiliyordu ve bu insanların kaderi orduya katılmadan önce bu yağmacı ve soyguncu çetelerinin elindeydi. Herkes sadece evine dönmek ve bölgesini savunmak istiyordu. Çünkü itibarı olmayan bir hükümet ve güçsüz bir yönetim bu bölgelerin emniyetini sağlamayı garanti edemezdi.

Hükümet bu emri, birkaç üyesinin ısrarlı baskısı sonucu vermişti. Israrıcı davranan üyeler bu tedbirin isyan halindeki Müslüman halk ile Ermeni birlikleri arasındaki çatışmalara son vereceğini böylece hızla bir dinginliğe ulaşılacağını sanarak aldanıyorlardı.

Gerçekte bu emir hiçbir şekilde ülkenin barışa kavuşmasına katkı sağlamadığı gibi Türklerin hareketini kolaylaştırdı. Asıl şimdi rahatça Ermeni halkını kargaşa ortamına sokup soyabilirlerdi. Tatar çetelerinin küstahlığı günden güne artıyordu ve sonunda düzenli birliklere dahi saldırmaya cesaret edeceklerdi. Öyle ki, yerel Müslüman halk, birlikleri desteklemek için Erivan'dan gönderilen zırhlı trene 18 ve 19 Nisan da art arda Şahtahtı ve Nahcivan istasyonları civarında saldırdı.

Hükümetin 23 Nisan tarihli, çatışmaların durdurulmasını bildiren emri kıtaların maneviyatına yeni bir darbe indirdi. Kendi hükümetlerinin düzenli bir şekilde ihanetine uğrayan askerler arasında huzursuzluk ve kaygı hızla yayılmaktaydı. Bu şartlarda düşmana karşı verilen bütün mücadele etkisiz hale gelmişti. Bu durumda komutanlık, manen çökmüş, güvensiz asker kitlelerinin birliklerini terk etmemeleri için // olağanüstü bir çaba harcamak zorunda kaldı.

165

Türkler, 27 Nisan da mütarekenin şartlarını ihlal ederek beklenmedik bir anda Ağrı Dağı zinciri üzerinde bulunan Kudjah ve Şengül geçitlerini işgal eden 3ncü Özel Tugaya (1 ve 2nci Van alayları) saldırdı.

Kudjah boğazını koruyan 2nci Van Alayı zorunlu olarak Orgov ve Argadji köylerine doğru geri çekildi fakat ertesini gün bir karşı taarruzla boğazı tekrar ele geçirdi. Ancak Türkler sürekli yeni takviye kuvvetler alıyorlardı ve sonuç olarak Ermeni Tugayı onlarca ölü ve seksen yaralı verdikten sonra mağlup olarak Halfeli Sultanabad hattına çekildi. Ölenler içinde 2nci Van Alay Komutanı Albay Çarukçef te(Ermeni) bulunuyordu. § Bununla birlikte Mavra-yı Kafkas Hükümetinin güçlü protestosu üzerine Vehib Paşa, 1 Mayıs'ta Erivan bölgesine girmiş olan birliklerine eski Rus-Türk sınırına çekilmeleri konusunda emir verdi.

Türklerin geri çekilmesinden sonra müfreze General Silikof'un emri üzerine kendisine bağlı birliklerle işgal ettiği Iğdır civarına yerleşti.

Mayıs ayının ortalarında Erivan istikametindeki Ermeni birliklerinin tertiplenmesi şu şekildeydi: Öncü birlikleri Kulpi ve Iğdır'da olan büyük kısım Serdarabad istasyonu civarında yoğunlaşmıştı. Bir müfreze Gümrü'deki gruplarla irtibatı sağlamak amacıyla Aras İstasyonu'na gönderildi. § Türkler Gümrü'nün ele geçirilmesiyle eş zamanlı olarak 15 Mayıs'ta Erivan'ın güneyinden harekate başladı.//

166

18 Mayıs 19'a bağlayan gece Türkler, Aras Müfrezesi'ne taarruz etti. Ancak Karaburun istasyonuna doğru geri püskürtüldüler. Müteakiben Ağrı Dağı zincirini aştılar ve Iğdır ili yakınlarında bulunan Halfeli ve Koçkabor köylerini işgal ettiler. Aynı gün Kulpi Müfrezesi Aras nehri üzerindeki Karakale Köprüsüne doğru geri çekildi. § Durum öyle bir hal almıştı ki General Silikof sadece Ermenistan'ın güney bölgelerini savunmakla yetinemezdi. Şimdi kuzeyi de savunmak zorundaydı.

Gerçekte Hamamlı İstasyonu'nun Türkler tarafından ele geçirilmesi ve Gümrü Grubu'nun Karakilis'e çekilmesi neticesinde Hamamlı'dan Erivan'a giden yol düşmana açık kalmıştı. Bu tehlikeyi bertaraf etmek amacıyla General Silikof birliklerin büyük kısmından alınan bir müfrezeyi Dro'nun emir komutasında Başabaran istikametinde görevlendirdi.

Ermenistan dört bir yandan düşman tarafından kuşatılmış bulunuyordu. Türkler güney, batı ve kuzeyden ilerlerken doğu taraf dindaşları olan Azarbaycan Tatarlarının tehdidi altındaydı.

Kürtler ve Tatarlar tarafından takviye edilen Türkler, 20 Mayıs'ta Iğdır istikametinde taarruza geçtiler. Bu şehri işgal eden müfreze Aras nehri üzerindeki

Markara köprüsüne doğru çekildi ve nehrin kuzeyinde tertiplendi. Süvari birliği düşmanın hareketlerini takip etmek maksadıyla Iğdır'ın güneyinde kaldı.

Iğdır hareketi devam ederken bir Türk tugayı demiryolu hattı boyunca Serdarabad istikametinde ilerledi ve 21 Mayıs Saat 17.00 da taarruza geçti. Türklerin baskısı altında Ermeni birlikleri Karakoyunlu-Körpeli-Ermeni Zeve köyleri hattına çekildiler. Böylece Eçmiyadzin'i (Vagarşapat) korumuş oluyorlardı.//

168

23 Mayıs'ta elindeki son ihtiyat kuvvetleriyle Serdarabad Müfrezesini takviye eden General Silikof karşı taarruza geçti ve 24 Mayıs'ta mukavemeti kırılan düşman her noktada geri çekildi. General Silikof, Ermeni birliklerinin 29 Mayıs'ta Karaburun ve Alagöz istasyonlarını ele geçirmelerine rağmen Gümrü istikametinde ilerleyip Türk birliklerinin geri bölgesini tehdit edemedi.

Daha 23 Mayıs'ta, Hamamlı İstasyonu'ndan harekete geçen 3ncü Türk Tümeni Başabaran bölgesinde görüldü. Eğer Başabaran Müfrezesi bu tümenin ilerleyişini durduramazsa General Silikof Erivan ile irtibatını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktı. Bu durumda Silikof Gümrü üzerine yürüyüşünü askıya almak ve Dro'nun müfrezesini kendi birliğinden aldığı kuvvetle takviye etmek mecburiyetinde kaldı.

Dro, 24 Mayıs'ta Aliköçek Köyü önlerine ulaştı ve ileri yürüyüşüne devam ederek 25 Mayıs'ta Başabaran Köyü kuzeyinde 3ncü Türk Tümeni'nin öncü birliklerine taarruz etti. Bu temas esnasında Kundaksız Köyü bölgesinde düşmana taarruz eden 2nci Süvari Alayı bir subay ve otuz askerini kaybetti.

26 Mayıs'ta her iki kanattan kuşatılma tehdidi altında kalan Dro, Kazanfar-Karakilise köyleri hattına geri çekilmek zorunda kaldı. Fakat yukarıda anlatıldığı üzere takviye alarak 29 Mayıs'ta tekrar taarruza geçti ve çetin bir çarpışmadan sonra Türkleri Başabaran'ın batısındaki Düzkent Köyü'ne doğru püskürttü.

Bu başarılarla rağmen Erivan grubunun durumu hala kritikti. Ayrıca General Silikof, Delican'ı işgal etmiş olan Gümrü Grubunu takviye etmek maksadıyla 3ncü Özel Tugayı (1 ve 2nci Van Alayları) Semenovka'ya göndermek zorundaydı.

Öte yandan General Nazarbekof, Semenovka Köyü yakınındaki boğazı tutmak kararlılığında. Çünkü düşman baskısı altında Delican'ı tahliye etmek mecburiyetinde kalırsa, bu boğaz büyük önem arz edecekti.

169

4 Haziran'da Ermenistan Türkiye ile barış antlaşması imzaladı. Antlaşma onaylanıncaya kadar Türk Komutanlığının önerisi ile geçici bir mütareke yapıldı.⁸² § Bunun üzerine Dro, Başabaran Köyü'nü, Şengül Dağları'nın kuzey yamaçlarını ve Maymah ve Devetaş Dağları'nın hakim noktalarını işgal ederken Serdarabad Müfrezesi Aşniyak Köyü - Karaburun istasyonu hattını işgal etmeliydi.

Türkler birliklerini, Dro'nun müfrezesi karşısında Düzkent, Güzeldere, Akkale ve Muncuklu hattında yoğunlaştırdılar fakat birliklerini taşımak maksadıyla Serdarabad-Culfa demiryolunu ele geçirmeye karar vermişlerdi ve böylece ateşkes koşullarını yine ihlal ediyorlardı.

7 Temmuz sabahı saat 09.00 da Serdarabad Müfrezesi ani bir saldırıya uğradı ve ilerideki birliklerini geri çekmek zorunda kaldı. General Silikof Türklerin üstünlüğünü göz önünde bulundurup , Aras hattını dahi bırakarak uygun durumda olan bütün birliklerini Eçmiyedzin bölgesine yığmaya karar verdi.

Düşman 8 Temmuz sabahı saat 09.00 da Körpeli-Zeve (Tatar) Köyleri hattına karşı taarruza geçti. Fakat birçok gönüllünün saflarında yer aldığı 5nci Ermeni Avcı Alayı tarafından püskürtüldü. § Bu hat önünde üç tabur bırakan düşman, doğuya doğru yayılmaya başladı. Böylece General Silikof'un birliklerinin sol kanadını kuşatma amacı güdüyordu.

Türkler, 8 Temmuz akşamı iki taburla Eçmiyedzin'in 10 km güneyindeki Hatunark Köyü'nü ele geçirdi // ve § ileri hareketlerine devam ederek 9 Temmuz'da 11 nci Tümenleriyle Çobankara, Necili, Taşkent ve Agamsulu köylerini işgal etti. § Böylece Erivan'ın demiryolu hattı kesildi ve Ermenistan doğusundan tecrit edilmiş oldu. § Bu durum her iki tarafça 11 Kasım 1918 deki genel ateşkese kadar muhafaza edildi. Ta ki Türkler Ermenistan'ı tahliye etmeye başlayıncaya kadar

Tamamen gerçeklere dayanan bu açıklamanın sonunda ve Bakü'nün savunulması konusuna başlamadan önce 24-26 Mayıs tarihleri arasında Ermeni Kolordusu'nun verdiği mücadelenin önemini, özellikle General Nazarbekof komutasında Karakilis, General Silikof emrinde Serdarabad ve Şef Dro ile Başabaran da bu birliklerin düşman üzerinde elde ettiği kısmi taktik üstünlükleri belirtmek yerinde olur. § Bu taktik üstünlükler Türk taarruzlarının geçici olarak durmasına ve

⁸² Bu mütareke hakkında geniş bilgi için bkz., S. Yel, a.g.e., s. 57 [TY.N]

Türklerin zaman kaybetmelerine neden oldu. § Hiç abartmadan söylenebilir ki bu başarıların siyasi sonuçları Ermeni halkının yazgısı bakımından çok büyük bir öneme sahipti.

Burada betimlenen süreç içinde, yani 1918 yazında, Türk komutanlığının planları ve Alman Genelkurmay Başkanlığının direktifleriyle uyumlu olarak Türk Ordusu'nun Kafkas cephesindeki hareketinin esas hedefi Musul'daki İngilizlerin sağ yanı ve Bakü bölgesiydi.//

171

Bakü ve İran Azarbaycanı istikametindeki askeri hareketin yolu üzerinde bulunan Ermenistan'ı ele geçirmek ve mukavemet gücünü yok etmek çok önemliydi. Bu güç Ermeni Kolordusuydu. Türkler savaşı zaten kaybetmişlerdi.Çünkü cephenin Ruslar tarafından terk edilmesinden itibaren, Karakilis, Başabaran ve Serdarabad çatışmaları yüzünden çok önemli beş ay kadar bir zaman kaybetmişlerdi.

Bu çatışmalar Türklere, Ermeni Kolordusu'nun direncinin kırılmadığını ispatladı ve Ermenileri silah bırakmaya zorlamak için daha çok zamana ve kuvvete ihtiyaç olduğunu gösterdi.

Türk Komutanlığı şöyle bir ikilem içindeydi. Ya esas hedefin (İran Azerbeycanı ve Bakü) ele geçirilmesinin belirsiz bir tarihe ertelenmesine sebep olacak olan Ermeni kuvvetlerine karşı askeri harekate devam etmek. Bu durum savaş alanında birliklerin tasarruflu kullanılması prensibine aykırı olurdu. Ya da Ermeni Kolordusu cephesini zayıf bir perde ile örterek ana hedefin peşinden gitmek. Böyle bir durumda Ermeni Kolordusu Bakü ve Culfa hattı üzerinde olacaktı ki bu Türk ordusu için en tehlikeli seçenek olabilirdi. Bu ikilemden bir çıkış yolu bulundu. Söz konusu çarpışmalardan sadece birkaç gün sonra Ermenistan'ın en küçük bir bağımsızlık bildirisi olmadan Türkiye aniden Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıdı ve 4 Haziran da bir barış antlaşması imzalandı.

Böylece Türkler bütün savaş alanı üzerinde rahatça hareket edebilecek, aynı zamanda bu antlaşmayı ihlal ederek uygun bir zamanda silahlarını yeniden Ermenistan'a çevirme imkanına sahip olabileceklerdi.Fakat Avusturya, Macaristan ve Almanya'nın mağlubiyeti bu plana engel oldu.

Daha önce olduğu gibi dış dünyadan tecrit edilmiş olan Ermenistan kendi öz güçlerine // Karakilis, Başabaran ve Serdarabad'daki savaşçılara teşekkür borçludur.

172

Elde edilen zaferin gerçek kıymetini değerlendirebilmek için her iki tarafın askeri harekate katılan kuvvetlerini mukayese etmek gerekir.

1918 Mayıs ayının sonuna doğru Ermeni Kolordusu otuz tabur gücündeyken aynı dönemde Türklerin sadece birinci hattında beş tümen yani elli tabur vardı ve bu kuvvet gerektiğinde Sarıkamış ve Gümrü arasında tertiplenmiş olan birliklerle takviye edilebilirdi. Böylece Türkler sadece birinci hatta tabur sayısı olarak neredeyse iki kat daha üstün bir güce sahiptiler. Fakat gerçekte her iki tarafın birliklerinin mevcutlarını göz önüne aldığımızda Türkler üç kat üstün görünüyordu. Gerçekte Ermeni taburları ortalama olarak 400 kişiden daha fazla değilken Türk taburları en az 700 kişiden oluşmaktaydı. Bu otuz Ermeni taburunun toplam gücü 12000 kişiyi geçmezken elli taburdan oluşan Türk kuvvetlerinin mevcudu 35000 idi.

Geleceğin tarafsız tarihçisi Ermeni Kolordusu'nun verdiği mücadelenin hakkını mutlaka verecektir ve muhakeme yapacaktır: Ermenistan bütün silahlı gücüyle hiç tereddüt etmeden savaşa girmekte haklı mıydı? Ya da tam tersine Rus Cephesinin çökmesinden sonra tek bir kurşun atmadan Türklerin ülkeyi işgal etmesine izin vermeli miydi?

Yedi ayda ülkeyi işgal eden Türklerin Ermeni sorununu çözme metotları karşısında Ermenistan'ın ve halkının yazgısı ne olacaktı?//

BAKÜ İÇİN VERİLEN MÜCADELE (Kroki :16-17-18-19)

Daha önce değindiğimiz üzere, 1917 Kasım ayı sonlarına doğru Sovyet iktidarını tanımayı reddeden, bölgedeki bütün milliyetlerden ve partilerden temsilciler ihtiva eden Maveraya-yı Kafkas Komiserliği adı altında özerk bir yönetim organı oluşturulmuştu. Fakat bu siyasi teşekkül ülkenin her yerinde aynı yaptırım gücüne sahip değildi. Özellikle Bakü bölgesinde gücü hiç yok gibiydi.

Bakü'de petrol endüstrisinde ve ona bağlı şirketlerde çalışan on binlerce kişi bolşevik iktidarı tarafından başıboş bırakılmıştı.

Bolşevik ihtilali yapıncaya kadar geçici Petrograd hükümetini tanımış olan işçi ve asker temsilcilerinin yürütme komitesi, Bakü'de Maveraya-yı Kafkas iktidarına boyun eğmeyi reddetti ve sonra Bakü'nün Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyetine girmesine engel oldu.

1918 yılı Ocak ayı başında Türk ajanları tarafından kışkırtılan Azarbaycan Tatar çeteleri Bakü-Tiflis demiryolu irtibatını keserek Bakü'nün bütün Kafkasya ile irtibatını kopardı. // § Artık, bu büyük merkeze sahip olmak için yapılacak savaş gecikmemeliydi. § Nitekim Moskova ve Petrograd'da iktidarlarını sağlamlaştırmış olan bolşevikler bunu taşraya yaymaya başladı. § Dış dünyadan ve pazarlarından tecrit edilmiş olan Bakü, petrol rezervi ve endüstriyel gelişimi ile Rusya için hayati bir öneme sahipti. § Diğer yandan bölge nüfusunun çok büyük bir kesimini oluşturan Müslümanlar devrim esnasında çok önem kazanmış olan kimlik haklarını iktidardan talep etti.

Özel Türk görevlileri Müslümanları aktif tedbirler almaya yönlendiriyordu. Bu arada Kafkasya'daki Rus cephesinin çökmesinden istifade eden Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları, Türklerin yardımıyla Bakü'yü ele geçirmeyi tasarlıyorlardı. Savaşın devamı için mutlaka gerekli olan petrol ürünlerini temin edebilme imkanından başka, bu bölgeye sahip olmak, Hazar Denizinden İran'a, Hazar ötesine ve Türkistan'a giden yolları açıyordu. Buradan Afganistan'ı ayaklandırmak ve böylece Hindistan'daki İngiliz nüfuzunu tehdit etmek mümkün olabilecekti.

Bakü'deki Ermeni çıkarlarını savunmak amacıyla, bölgedeki az sayıdaki Ermeni teşekkülüne dayanan bir Ermeni Ulusal Konseyi kuruldu.

Bakü-Tiflis demiryolu ulaşımının kesildiği sırada Bakü'de 2nci Ermeni Alayı (700 kişi) Hamasaspe tarafından kurulmuş olan düzensiz gönüllüler taburu (800 kişi) ve beş makineli tüfek bulunuyordu. Bu teşkilatlı elemanlardan başka Bakü'de Ermeni Kolordusu'nu tamamlamak amacıyla Rusların batı cephesinden gönderdiği birkaç bin Ermeni askeri vardı.//

175

Bu birliklerden başka Bakü'de bolşevik tehdidine karşı oluşturulmuş uluslar arası bir alay vardı. § Şehir çok sıkıntılı bir dönemden geçiyordu. § Ermeni halkın Müslümanların hınç ve öfkesinden korkmak için pek çok sebebi vardı. Verilen milli mücadele bölge halkını kaçınılmaz bir kıyıma sürükleyebilirdi. Bu ihtimali ortadan kaldırmak için Ermeni birliklerini şehre, Ermeni mahallelerini Tatarlarınkinden ayıran sınır hatlarına gönderildiler. Ermenikent, Kişli, Beyaz Şehir gibi şehrin bilinen noktalarını tuttular. § Politik durum çok karışıktı. Öyle ki en küçük bir olay içte tutulan kin ve nefretin patlamasına sebep olabilirdi. § Kendisini takip edecek kanlı olayları işaret eden fakat kendisi önemsiz olan bir olay 17 Mart 1918'de meydana geldi.

Batı cephesinden Kafkasya'ya dönen Kafkasya yerli tümeninden küçük bir süvari grubu Üsteğmen Asadulayef komutasında, Tagiyef isminde bir milyonerin oğlu olan gönüllü askerin cenaze törenine katılmak üzere Bakü'ye gelmişti. Cenaze töreni bitti, Hazar denizi üzerinden Lenkiran'a gitmek üzere gemiye bindiler. Fakat kendilerini silahsızlandırmak isteyen bolşeviklerin saldırısına uğradılar. Bolşeviklerin Bakü'deki şefleri Şahumiyan (Lenin tarafından Maverayı Kafkas Komiseri olarak adlandırılmıştır.) ve Djaparidze Ermeni Ulusal Konseyine başvurarak yardım istediler. Fakat Ermeni Ulusal Konseyi barışçı halk için üzücü sonuçlar doğurabilecek bir eyleme katılmayı reddetti ve süvarilerin silahları bolşeviklerce alındı. § 18 Mart sabahı "Musavat" (Müslüman Federal Parti) bolşeviklere // Kafkasya yerli süvarilerinden alınan silahların akşam saat 06.00 ya kadar geri verilmesini isteyen bir ultimatoma verdi ve reddi halinde güce başvuracağını söyleyip, tehdit etti. § Bu olaydan haberi olan ve müslümanlar ile bolşevikler arasında meydana gelebilecek bir çatışmanın Ermenilere zarar verebileceğini çok iyi hesap eden Ermeni Ulusal Konseyi tehditlerine devam ettikleri takdirde, Musavatçıların Ermeni mahallelerine girmelerini yasaklamayı kararlaştırdı. 18 Mart günü akşam saat 06.30'a doğru silahlı bir Müslüman grup

176

şehirdeki Ermeni mahallesine ateş ederek saldırdı.Saldırı püskürtüldü.Fakat 18 Martı 19 a bağlayan gece boyunca, 19 unda gün boyu ve hatta kısmen 20, 21 Mart günü kargaşa devam etti. Sokaklarda çatışmalar devam ederken her iki tarafın milli kını hat safhaya gelmişti ve barışçı kentli halk çok acı çekecekti. Bununla birlikte halkı korumak için tedbir alındı ve14.000 kadar Müslüman Maylof Kardeşler Tiyatrosu ile Ermeni mahallesindeki diğer resmi binalara sığınmak zorunda kaldı. § Ermeni birlikleri ölü ve yaralı olarak toplam 6 subay ve 60 asker zayiatı verdi.

Ermeni Ulusal Konseyi Bakü bölgesinin ve Ermeni halkının savunmasını daha etkin bir şekilde yapmak için kendi bünyesinde yetkili bir askeri organ oluşturmaya karar verdi. Bu askeri organın başına eski Petrograd bölgesi komutanı General J. Bagratuni getirildi. § Musavatçıların şefleri // saldırılarının başarısız olması üzerine Bakü'yü ele geçirmek için mücadeleyi teşkilatlandırmak amacıyla Gence'ye gitti.

177

Mart ayı sonlarına doğru Müslümanlar, Dağıstan ve Gence yönlerinden Bakü'ye karşı taarruza geçtiler.§Dağıstan yönünden, Rus Ordusu eski generallerinden Talişinski komutasındaki bir grup hareket icra ediyordu.Bu grup 27 Mayıs'ta Hırdalan demiryolu istasyonu önlerine geldi.Fakat Albay Kazarof'un (Ermeni) zayıf bir müfrezesiyle (700 kişi) püskürtüldü. Bu müfreze ileri hareketine devam etti ve Vladikafkas demiryolu üzerindeki Gödermes istasyonunu işgal etti.

1 Nisan da Gence tarafında savaş başladı.§Rus ordusu eski albaylarından Prens Magalof emrindeki düzenli bir alay ve Tatar süvarilerinden (batı cephesinden gelmiş olan) oluşan ve silahlı çetelerle takviye edilen bir müfreze, demiryolu istasyonu Hacıkabul'a yaklaşmıştı.

Bakü'yü hedef alan bu tehlide karşı koymak için, bir zırhlı treni, bir top ve iki mitralyözünü olan Hamasaspe'nin gönüllülerinden (500 kişi) başka güç yoktu. Douvany istasyonunda inen gönüllüler ileri hareketlerine devam ettiler ve sekiz saat süren bir çarpışmadan sonra Hacıkabul'daki düşman mevzilerini ele geçirdiler. Tatarlar Gence üzerine çekildi.Fakat Hacıkabul'u ele geçirmek amacıyla yeni bir saldırı düzenledilerse de geri püskürtüldüler. Ermeni gönüllüleri Hacıkabul'a kesin olarak yerleşerek Bakü'yü bu yandan örttiler.

Gönüllüler bu çarpışmalar süresinde yedi ölü ve yirmiiki yaralı olmak üzere toplam yirmidokuz kayıp vermiş fakat birkaç düzine lokomotif ve yüz kadar vagon

ele geçirmişlerdi.// § Bakü'den 100 ve 160 km uzaklıkta Kaçmaz ve Hacıkabul istikametinde yapılan bu taarruzların her biri Bakü'yü bütün ani tehlikelerden korumuştur. Bu durum Bakü Bolşevik Yürütme Komitesi'nin itibarını büyük ölçüde yükseltti. 178

Askeri birlikler, malzeme, teçhizat ve parasal konularda tamamen Yürütme Komitesine bağlıydı. Bolşevikler, Ermeni Ulusal Konseyi'nin istifasını ve Ermeni askeri birliklerinin feshedilerek, kurulmasına karar verilmiş olan bolşevik kıtalarına katılmalarını istiyorlardı.

Ermeni yöneticilerinin bakış açıları bolşeviklerden farklı olsa da, bolşevikler doktrinlerini uygulama denemelerinde ılımlı oldukça, Bakü'nün savunulması hususunda Ermeni idareciler, bolşeviklerle aynı düşüncüyü paylaştıklarını görüyorlardı.

Bu konuda M.P.G.La Chenais "Savaş Boyunca Barışın Önündeki Kafkasya Halkları" isimli kitabının 80. sayfasında "Sovyet rejimi kaçınılmaz ve tuhaf bir anlaşma doğrultusunda kuruldu. Ermenilerin bağlı olduğu ılımlı Rus hakimiyeti istenmiyordu ve o sırada kurulmakta olan Maveray-yı Kafkas Cumhuriyetine Bakü'nün dahil olmasını isteyen Tatarların hakimiyeti de kabul edilemezdi. Bolşevik Ermeni, Şahumiyan Sovyet Başkanı oldu. Prensibi, iktidar organlarının oluşumu konusunda hiçbir uzlaşma kabul etmemek olan bolşevik politikasına, özünde bu kadar zıt bir kurumu tahayyül etmek oldukça zordur. Bakü Sovyeti sadece ismen bolşevikti. Gerçekte bütün düşünce eğilimlerinin temsilcisiydi.// Bolşevik eğilim 180 muhakkak güçlendirilmişti fakat mutlak bir iktidar tesis edemezdi."

Ermeniler, toprak kazanma amacı gütmüyor, sadece Bakü bölgesinin savunulması ile yetiniyorlardı. Zira, Bakü'nün Tatar Türkleri tarafından ele geçirilmesi durumunda Ermeni halkı kaçınılmaz bir yıkıma uğrayacaktı.Öte yandan Bakü'yü savunan birlikler, düşman kuvvetlerinin bir kısmını üzerine çekerek, verdiği mücadele sonucu bitkin düşen Ermenistan'ın⁸³ genel askeri durumunu bir nebze rahatlatıyordu.Üsleri Astrakan'da bulunan ve Hazar Denizinde gemileri olan bolşevikler, kurulma aşamasında olan Ermeni birlikleri için gerekli silah, teçhizat ve malzemeyi temin ederek savaşın uzamasını sağlayabilirlerdi. § Onun için Ermeni

Ulusal Konseyi 26 Nisan 1918 tarihinde Şahumyan'ın başkanlık ettiği Devrimci Savunma Komitesi'nin ultiimatomunu kabul etti.

Askeri birliklerin kurulmasına başlandı. Birliklerin kuruluşu kızıl bayrak altında gerçekleştirildi. Fakat gerçekte bu insanlar Ermeniydi. Zira birlik mevcutlarının %95'i Ermeni milliyetindendi. Son Rus askeri birlikleri Şubat ayında Rusya'dan dönerken Bakü'ye geçmişlerdi.

Başlangıçta her biri dört tabur mevcutlu, bağımsız dört tugay oluşturmaya karar verildi fakat olaylar daha fazla askerin silah altına alınmasını gerektirdi ve kısa bir süre sonra taburların sayısı yirmidokuza çıkartıldı.

Topçu, değişik tipte sürgülü top, üç parmaklık top, dağ topu ve obüs olmak üzere ellidört top mevcutlu dokuz bataryadan oluşmaktaydı. Bunlardan altısı sahra bataryası ikisi obus bataryası biri de dağ bataryasıydı. Makineli tüfeklerin sayısı çok yetersizdi. Süvariye gelince, // düşünülen süvari alayı yerine sadece iki süvari bölüğü kurulabildi ve teknik birlik olarak bir istihkam taburu ve bir zırhlı araç birliği kuruldu. **Ş**Ağustos ayında tugayların birleştirilerek tümen seviyesine çıkartılmasına karar verildi. Fakat gelişen olaylar bu yeni yapılanmanın sonuca ulaşmasına izin vermedi.

Aceleyle kurulan bu birliklerin düzenli birlikler kadar kıymeti yoktu. Kuruluşları devrim coşkusunun gücüyle gerçekleşmişti. Batı cephesinden gelen Ermeni askerleri devrim propagandasından etkilenmişti ve bu durum disiplinin devamını imkansız kılıyordu. Meslekten subay olanların yokluğundan dolayı onların yerine birçok konuda bilgi ve teknik hazırlıktan tamamen yoksun gönüllüleri atamak mecburiyeti hasıl olmuştu.

Silah teçhizat ve giysiler çeşit çeşitti. Elde bulunanlar ve bolşeviklerin Astrahan'dan getirdikleriyle yetinmek gerekiyordu. Yakında üç Türk tümenine karşı savaştacak olan kuvvetlerin durumu bu şekildeydi.

Albay Kazarof (Ermeni) Bakü bölgesi birliklerinin komutanı olarak atandı. **Ş** Daha önce belirtildiği üzere üzere bir müfreze Bakü bölgesini Dağıstan tarafından örtmek için Gödermes istasyonunu işgal etmişti.

⁸³ "1820 yıllarında şimdiki Ermenistan toprakları üzerinde yalnızca 17.000 Ermeni yaşıyordu. Geriye kalan 150.000 e yakın insan Türk idi." Bkz., A. Çelebyan, a.g.e., s. 20. [TY.N]

8 Mayıs'ta hiç beklenmeyen bir haber alındı. Kuba şehrinin // yerel Ermeni garnizonu basılmış ve yok edilmişti. Diğer yandan Kaçmaz istasyonu civarında düşman kuvvetlerinin varlığı tespit edilmişti. § Kuba'nın kaybedilmesi üzerine Bakü ile irtibatı kesilen Gödermes Grubunu kurtarmak maksadıyla derhal Kaçmaz'a bir müfreze gönderilmesine karar verildi. § Bu birlik, iki piyade taburu, süvari taburu ve iki toptan oluşmaktaydı. 182

Düşmanla ilk temas 9 Mayıs'ta Kaçmaz İstasyonu'nun 3 km batısında sağlandı. Düşman Kuba'ya doğru çekildi fakat sekiz saat süren bir çarpışmadan sonra şehir ele geçirildi. Ölenlerin arasında üniformalarından tanınan iki Türk subayı da vardı.

13 Mayıs'ta Dağıstanlı gruplar Kusari Köyü tarafından yeniden saldırıya geçtiler fakat püskürtülerek bozgun halinde geri çekildiler. Süratli bir şekilde takip hareketi yapan Ermeniler Kusari Köyü'nü işgal etti ve bir top ile iki makineli tüfek ele geçirdiler. § Bu çetelerin dağıtılmasından sonra Bakü şehri ve bölgesi Dağıstan tarafından tedirgin edilmedi. § Görevini tamamlanmış olan müfreze tekrar Bakü'ye döndü.

Haziran ayı başına doğru Maveray-ı Kafkastaki her üç cumhuriyet Türkiye ile barış yapmaya zorlanmıştı. Barış antlaşmasının özel koşullarına göre, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarıyla müttefikler arasında savaş devam ettiği sürece Türkler Azarbaycan bölgesine serbest geçiş yapma hakkını kazanmış oluyordu.⁸⁴ § Daha önce işaret edildiği üzere Türkler, 1 Temmuz'da iki tümenle Celaloğlu, // Karakilis bölgesini işgal etmiş, Gümrü etrafında kümelenmiş olan kuvvetlerinin kalan bölümü ile de Kars ve Erivan'ın güney bölgesini ele geçirmiş ve § Barış antlaşmasının imzalanmasıyla da tümenlerini, Karakilis ile Celaloğlu'ndan hareketle Delican ile Akstafa istasyonuna oradan da demiryoluyla Gence'ye taşıma imkanına kavuşmuştu. § Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa komutanlığında yakınlarda kurulmuş olan "İslam Ordusu" nun karargahı da Gence'de bulunuyordu. 183

Kars'ta bulunan ve ihtiyaç duyulduğunda 9ncü Ordu'dan çekilecek birliklerle takviye edilmesi mümkün olan bu tümenlerden başka, Azarbaycan Cumhuriyeti kıtaları da bu orduya katılmış olmalıydı. § Bu ordunun amacı Bakü bölgesini işgal

⁸⁴ Bu hususta geniş bilgi için bkz., E. Şahin, a.g.e., s.627 vd. [TY.N]

etmek ve müteakiben Hazar Denizi batı kıyıları boyunca ilerlemesine devam ederek Petrovsk (Mohaçkale)'a ulaşmaktı. § Neredeyse tamamı Müslüman olan bir ülkede halkın özgürlük ve kurtuluşunu Türklerde görmesi İslam Ordusu'nun bu operasyonu yapmasını gerekli kılmıştı.

Bakü'nün savunulması için Devrim Komitesi sadece Azarbaycan Tatarlarının düzensiz çeteleriyle mücadele etmeyecek, aynı zamanda Türk Ordusu'nun disiplinli birliklerine karşı koyacaktı.

Halen yığınak yapmakta olan "İslam Ordusu'nun" ilerlemiş müfrezelerine karşı kısmi başarılar elde etmeyi hedef alan manevralara serbestlik kazandırmak için Bakü'nün savunma bölgesini genişletmek gerekiyordu. § Bu plana uygun olarak derhal Hacıkabul'a doğru ilerleyen Türk birliklerine karşı taarruza geçmeye ve onları püskürttükten sonra Aksu Köyü, // Kürtemir İstasyonu ve Petropavlsk Köyü hattını işgal etmeye karar verildi. Aksu Köyü ve Kürtemir İstasyonu'nun işgali Şemahi istikametini örtüyordu. Şemahi'den gelen ve bu merkezi bölgenin sağ kanadını çeviren bir yol Bakü'ye giderken Petropavlosk'ta bulunan kuvvetler Hacıkabul mevzilerinin sol kanadını örtüyorlardı. § Bu hattın işgal edilmesiyle Bakü bölgesinin savunma alanı 160 km yi geçiyordu.

184

5 Haziran'da birliklerin Hacıkabul'a hareketi başladı. Zayıf bir mukavemetten sonra Türk öncüleri Kürtemir üzerine geri çekildi.

Kürtemir taarruzu, demiryolu hattı boyunca ilerleyen dokuz tabur tarafından gerçekleştirilmiş olmalıydı.

Dört tabur ve iki toptan oluşan bir başka kol Nefre-Provodnaya İstasyonuna çıkmak ve Aksu üzerine yürümek zorundaydı. Böylece düşmanın gerilerini tehdit etmiş ve merkezdeki kolun görevini hafifletmiş olacaktı.

Son olarak dört taburdan oluşan ve bir nehir gemisiyle desteklenen üçüncü bir kol (soldaki) Kura Nehri'nin kıyılarını ve kıyıları ile demiryolu arasındaki araziye temizlemekle görevliydi. § Düşman hiçbir ciddi mukavemet gösteremedi ve 12 Haziran'da batıya doğru Karaburçak üzerine geri çekildi.

Sonuç olarak kollar yeni talimat aldılar. Buna göre; sağdaki kol 13 Haziran'da Kürtemir'den Aksu üzerine ilerleyecek ve bu köyü ele geçirdikten sonra batıya doğru yönelecek, Gökçay'ı işgal edecek ve merkezdeki kolun, aynı anda

cepheden taarruz edeceği Müstüslü'deki düşmanın geri bölgelerine doğru harekete geçecekti.

Soldaki kol Petropavlosk ve Salyani köylerini işgal edecekti.

Sağdaki kolun kuzeyinde Amirof'un (Ermeni) // partizanları Gökçay'a kuzeyden taarruz etmek için Kafkas dağ zincirinin güney yamaçları boyunca hareket icra edecekti.

186

Merkezdeki kol, sağdaki kolun Gökçay üzerine ileri yürüyüşünü bekledi ve hareket bütün kolların sağda birleşip ilerlemesi şeklinde gelişti.

Bu sebeple anlatımımıza sağdaki kolun hareketini açıklayarak başlayacağız.

13 Haziran'da Aksu-Karameryem-Gökçay hattı üzerine yürüyüşe geçen kol ilerleyen düşman birliklerinin mukavemeti ile karşılaştı ve bir taburdan oluşan öncü birliği ancak 16 Haziran'da Karameryem Köyü'nü ele geçirebildi. Düşman iki makineli tüfek bırakarak Gökçay istikametinde geri çekildi. Bu çatışmada dört ölü ve oniki yaralı olmak üzere toplam onaltı zayıat verildi.

Kol, keşif birliklerinin de daha önceden tespit ettiği gibi Gökçay istikametinde yoğunlaşan ve sayıca üstün olan düşman öncü birliklerine karşı zorlu bir mücadele verdi.

17 Haziran sabah saat 07.00 de düşman karşı taarruza geçti fakat bütün gün süren çetin bir çatışmadan sonra sağdaki kol, sadece mevcut mevzilerini muhafaza etmekle kalmadı aynı zamanda Karameryem'in batısı istikametinde 2 km kadar bir ilerleme kaydederek iki adet 75 mm.lik top, üç adet makineli tüfek ve bol miktarda mühimmat ele geçirdi. Düşmanın kaybı çok ciddi boyutlardaydı. Bu çatışmalarda oniki ölü ve kırkaltı yaralı verildi.

Kol başarılarını devam ettiremedi çünkü düşman sürekli takviye alıyordu ve 26 Hazirana kadar bulunduğu mevzilerde durumunu muhafaza etti. **§**Daha önce sağ kol Gökçay üzerine açılırken merkezdeki kolun // Kürtemir'de kaldığını belirtmiştik. **§**Böylece, Bakü'yü savunan birlikler 26 Haziran'da Karameryem-Kürtemir-Zubovka hattını işgal ettiler.

187

Soldaki kol, Türk subayları tarafından komuta edilen güçlü Azerbeycan Tatar kuvvetleriyle karşılaştı ve Zubovka Köyü'nün ilerisine geçmedi. Dolayısıyla hareket planında öngörülen Petropavlosk ve Salyani köylerini ele geçiremedi.

Daha sonra gelişen olayların doğrulayacağı gibi, dirençli bir mukavemet için, ele geçirilen mevzileri güçlendirmek ve elde edilen sonuçla yetinmek en mantıklı hareket tarzı olacaktı. Fakat 25 Haziran'da bir Türk tümenin Gence'den Gökçay üzerine bir diğerinin Evlak üzerine yürüdüğünü ve "İslam Ordusu" nun karargahının Uçar istasyonu'na geçmek zorunda olduğunu öğrenen Ordu Komutanlığı, buraya kadar başarmış olduğu manevraları tekrarlamaya yani Türkler yığınaklarını tamamlamaya vakit buladan Müsüslü İstasyonu ve Gökçay'da bulunan düşman birliklerine saldırmaya karar verdi.

Yukarıda gerçek güçlerini belirttiğimiz birliklerle böylesi büyük çaplı bir hareket gerçekleştirmek çok tehlikeliydi. Ayrıca düşman güçlerimizi on gün boyunca hareketsiz kalmaya mecbur etmişti.

Sonuçta kollar taarruz etme emri aldılar. Merkezdeki kol Müsüslü İstasyonu'nu ele geçirirken sağdaki kol Gökçay'ı işgal edecekti.

27 Haziran'da sağdaki kol taarruzla Gökçay'ın doğusundaki hakim noktaları ele geçirdi. Düşmanın sayıca üstün olmasına rağmen taarruz başarılı oldu ve 27 ve 28 Haziran çatışmaları, Türklerin başlangıçtaki mevzilerden 6 km geri çekilmelerine neden oldu.//

188

29 Haziran'da düşman karşı taarruza geçti. §Ard arda on bir saldırıyı püskürten kol 29, 30 Haziran ve 1 Temmuz günleri boyunca savunmada kaldı. Fakat 1 Temmuz akşamına doğru her iki kanattan kuşatıldığını farkedince Karameryem'a doğru geri çekilmek zorunda kaldı ve burada da tutunmanın imkansızlığından dolayı 2 Temmuz'da Aksu Köyü yakınlarındaki mevzilere kadar çekildi ve buraya yerleşti. Yerel Ermeni halkının göçünü örtmek için ne pahasına olursa olsun Aksu'da tutunmak gerekiyordu.

Maruz kalınan kayıplardan sonra Aksu'yu tutan birliklerin savaşma kabiliyeti önemli ölçüde azalmıştı. Öyle ki, 10 Haziran'dan beri kayıp miktarı 7 subay ve 265 asker ölü ve 16 subay 534 asker yaralı olmak üzere toplam 822 kişiye yükselmişti ve temiz içme suyu yokluğundan, yetersiz beslenme ve sıcaktan kolera salgını başlamıştı. §Erat içerisinde yaklaşık 1000 kişi hastaydı ve hareketin başlangıcında 4400 olan savaşçı sayısı 2400 e düşmüştü. §Bu şartlar altında artık Türk taarruzlarına karşı koyma kabiliyeti ortadan kalkmıştı. Bu sırada Türkler de, cephede bir tümen gücünde yığınak yapmayı başarmıştı.

Aksu'daki birlikler daha önce dağlarda gerilla savaşı yapmış olan Amirof'un partizanlarıyla takviye edildi. §Türklerin tekrarlanan taarruzlarına karşı koyduktan ve Ermeni halkının göçünü örttüğten sonra, sol kanadının kuşatıldığını ve düşmanın Aksu-Kürtemir hattını tehdit ettiğini gören kol, 4 Temmuz'da Şemahi üzerine geri çekilmeye başladı ve 6 Temmuz'da geri hareketini tamamladı.⁸⁵ § Bu süreçte merkezdeki kol, kuşatılmış olan sağ kanadını kurtarmak niyetiyle 27 Haziran'da Müsüslü istasyonuna yerleşmiş olan düşmana karşı taarruza geçti.//

189

Taarruz başarısız oldu çünkü başlangıçtan itibaren kuvvetin tamamının kullanılması gerekirken sadece bir kısmı kullanılmıştı ve düşmanın sağ kanadı önündeki arazi bataklıktı ve aşılması çok zordu. Yine düşmanın sol kanadını kuşatmak amacıyla yapılan taarruzda başarılı olamadı. Diğer taraftan Türkler başarılarından faydalanamıyorlardı ve merkezdeki kol taciz edilmeden Kürtemir istasyonunda tutunabildi. Fakat sağdaki kolun Aksu Köyü'nden geri çekilmesi merkezdeki kolun sağ kanadını açıkta bırakıyordu ve bu tehlikeyi bertaraf etmek için 4 Temmuz'da birkaç birliğini bu istikamette görevlendirdi. Bu birlikler Karasakal Köyü'nü işgal etti. § Böylece 6 Temmuz itibariyle Bakü birlikleri Şemahi - Karasakal Köyü-Kürtemir İstasyonu hattını işgal etmiş oluyorlardı.

Bu tarihte müfrezesiyle birlikte İran'dan gelen Albay Biçerahof Maverayı Kafkas demiryolunun Alyat istasyonuna ayak bastı ve Bakü Savunması Devrim Komitesi tarafından bütün bölgenin başkomutanı olarak atandı. § Gelişen olaylarla ilgili anlatımımıza başlaman önce Albay Biçerahof'un kişiliği ve müfrezesinin orijini hakkında birkaç cümle söylemek gerekir.

Kafkasya Kozakları birinci tümeninde görev yapan Albay Biçerahof (Terek Kazağı) savaşa devam etmek için halen kolorduda kalan etrafındaki sağlam adamları bir araya getirmek // gibi kahramanca bir girişimde bulundu. Propagandadan etkilenmemiş olan bir grup Kozak çağrıya cevap verdi ve onun etrafında toplandı. Albay kısa zamanda 1200 ila 1500 kişilik bir kuvvete sahip oldu.

190

Kişisel bir savaş için yetersizliğini gören ve müttefiklerin çıkar dayanışması bilinciyle hareket eden Biçerahof, İran'da İngiliz Komutanlığına hizmet etti. § Zira,

⁸⁵ Bu hareketin teferruatı için bkz., S. Yel, a.g.e., s.65 [TY.N]

seferdeki Rus Kolordusu'nun İran'dan geri çekildiği sırada İngilizler Mezopotamya'ya sağlam bir şekilde yerleşmiş ve Kermansah'ı bırakmış olan Rus birliklerinin yerini almışlardı.

Kafkas cephesinin çöküşünden sonra İngilizler, İran'ın kuzeyinden gelecek Türk tehdidi altında kalmışlardı. Bu nedenle o esnada taraftarlarıyla birlikte Kazvin şehrini işgal etmiş olan Biçerahof'un hizmet teklifini hemen kabul ettiler ve Kozak partizanlarının tamamının bütün ihtiyaçlarını üstlendiler.

Kuzey İran'ı elde bulundurmanın öneminin farkında olan İngiliz Komutanlığı doğudaki çok büyük ve tehlikeli görev için bütün birliklerdeki subay, astsubay ve gönüllülere çağrı yapılması emrini verdi.

Kuzey İran'ın işgali görevini almış olan General Dunsterville Ocak ayında Basra'ya çıktı. Albay Biçerahof'un müfrezesini Kazvin'de bırakarak özel Türk görevlileri tarafından çalıştırılmış, halk savaşı hilelerine alışık olan bölge halkını ve araziyi iyi tanıyan Kozak öncülerini alarak Enzeli'ye hareket etmeye karar verdi.

Kozaklar Mendjil Geçidi'ni zorladıktan sonra yolun kalan kısmını rahatça düşmandan temizlediler // ve 17 Şubat'ta Dunsterville'nin zayıf mevcutlu tugayı Enzeli'deki Hazar denizi limanına ulaştı. 191

Dunsterville'nin müfrezesi Enzeli'yi ve Kazvine ile irtibat hattını sağlayacak birkaç noktayı işgal ettikten sonra bu bölgede mevcut durumu sürdürmek ve olayları takip etmekle yetindi. 1918 yılı Ağustos ayına kadar bu konumunu muhafaza etti.

Enzeli'nin İngilizler tarafından işgalinden sonra Biçerahof'un İran'daki görevi sona ermişti. Türkler Bakü'ye karşı taarruza geçmişlerdi. Bu durumda Biçerahof Bakü'nün imdadına koşmaya karar verdi. §Fazla güçlük çekmeden amacına ulaştı. Önce bir topçeker hücumbot daha sonra zaten reddetmeleri halinde üzerlerine ateş açılmasından çekinen Hazar Denizi'nin bütün gemileri Albay Biçerahof'un emrine girdi. § Albay, adamlarını Bakü'ye küçük gruplar halinde göndermeyi reddetti ve müfrezesinin tamamını bir defada taşıyabilmek için yeterli sayıda tekneyi Enzeli'de toplamayı başardı. §Müfrezesini bolşevik propagandasının zararlı etkilerinden korumak için Bakü'yü geçti ve Alyat istasyonuna çıktı. §Bakü Sovyeti buna tepki vermedi. Fakat Biçerahof'un niyetinden çekinerek Astrahan'dan Komiser Petrof'un Alayı'nı getirtti.

Böylece Bakü'nün müdafasında, Albay Biçerahof'un Kozak müfrezesi ve Komiser Petrof'un bolşevik müfrezesi Ermenilerle omuz omuza mücadele etti. Oysa Biçerahof aynı Bolşeviklerle İran'da savaşmıştı.// **§**Açıkça görülyordu ki, Bakü'nün savunulması amacıyla dünkü düşmanlar, Türkler ve müttefiklerine karşı el ele vermişlerdi. **§** Dolayısıyla, Bakü'yü savunan birliklerin komutanlığına henüz atanmış olan Albay Biçerahof derhal cepheye gitti. İlk fırsatta karşı taarruza geçmek için her şeyden önce Türklerin ilerleyişini durdurmak istiyordu. 192

Mevcut şartlardan yararlanan ve Kürtemir İstasyonu'nun halen merkezdeki kolun elinde bulunmasının yarattığı imkanı değerlendiren Biçerahof 8 Temmuz'da kendi Kozak müfrezesiyle Karasakal ve Aksu'yu ele geçirip Şemahi istikametinde hareket icra eden Türk kolunun geri bölgelerine sızarken, merkezdeki kola, istasyonu elde bulundurma, sağdaki kola ise Şemahi'yi savunma emri verdi. Fakat Türklere takviye kuvvetler ulaşmaya devam ediyordu ve Kozakların Karasakal-Aksu istikametinde yaptığı taarruz başarısız oldu. Bu kez düşman merkezdeki kolun sağ kanadını çevirip geri bölgelerini tehdit ederek Karasakal'dan Kürtemir'e taarruza geçti.

10 Temmuz'da merkezdeki kol ve Kozaklar çepeçevre kuşatılma tehdidi altında Kürtemir'den Kerar'a çekildi. **§**Türkler 13 Temmuz'da gün boyunca Kerar mevzilerini yoğun bir şekilde topa tuttu ve 14 Temmuz günü taarruza geçtiler. 14 ve 15 Temmuz günleri boyunca 800-1000 metreden daha fazla yaklaşmayı başaramadılar. Fakat kol çok yıpranmıştı. Bütün mühimmat stokları tüketilmiş ve üç gündür aralıksız devam eden çatışmadan ve kavurucu sıcaktan dolayı savaşçılar bitkin düşmüştü.// 193

16 Temmuz akşamı Türklerin, mevzilerin sağ kanadını çeviren bir manevra yaptığı bildirildi. Fakat buna karşı koymak için elde hiç kuvvet yoktu zira birlikler düşmanın yoğun taarruzu nedeniyle kıpırdayamaz duruma gelmişlerdi ve çatışma hattından bir tek kişi dahi çekmek mümkün değildi.

16 Temmuz 17 ye bağlayan gece kol, Biçerahof'un Kozaklarıyla beraber Kerar'dan 10 km doğudaki yeni bir hatta çekildi. Düşman takip etmiyordu.

Daha önce belirttiğimiz gibi sağdaki kol Şemahi de tutunma emri almıştı. 20 Temmuz'a kadar bu emrin gereğini başarıyla yerine getirdi. Fakat aynı gün takviye alan düşman, kolun sol kanadını aşarak taarruza geçti. Geniş bir çevirme hareketi

yapan Türkler'in topçu ve süvari üstünlüğü bu kolu mevzilerini bırakmaya ve geri çekilmeye mecbur etti. § Şamahı'daki birlikler, 21 Temmuz'da artçı kuvvetlerin örtmesi altında Marazi Köyü üzerine çekildi ve oradan Albay Biçerahof'un emriyle Hırdalan istasyonuna kadar geri hareketına devam etti. Artçı kuvvetlerin aralıksız temasıyla düşmanı tespit ederek yavaş yavaş ilerliyordu. 30 Temmuz'da Hırdalan'a ulaştı ve 31 Temmuz'da Balacari İstasyonu'na geçti. § Düşmanın yoğun baskısı altında Marzi Köyü'nden Balacari İstasyonu'na kadar olan 85 km.lik yolu 10 günde alabildi. Günde ortalama 8 km ilerleyebiliyordu.

Kerar ve Sığır İstasyonları arasında bırakılan merkez kolu düşman tarafından taciz edilmedi.Sağdaki kola Balacari üzerine çekilme emri veren Albay Biçerahof, Muganlı İstasyonu'nda süvariyle birlikte artçı iki tabur bırakarak 20 Temmuz'da merkezdeki kola, demiryolu ile Hacıkabul İstasyonu'na // taşınma emri verdi. § 195 Balacari İstasyonu'nun sağdaki kol tarafından işgal edilmesinden sonra merkezdeki kol 30 Temmuz'da, Eybat istasyonuna çekildi ve orada Zubovka Köyü'nden çağrılan soldaki kola katıldı. § Böylece, 31 Temmuz'da Bakü birlikleri Bakü'ye 5-7 km mesafedeki Balacari-Eybat istasyonu hattına çekilmiş oldu.§Bu müteakip kuşatmanın başlangıcıydı.

Birlikler yeniden bir araya toplandı. Büyük kayıplara uğradığı göz önünde bulundurulmuş sağdaki kol, (4400 kayıp verdi ve mevcudu 1800 e düştü.) mevcudunun tamamlanması için Bakü'ye çekildi. Balacari Biçerahof'un Kozaklarınca işgal edilmiş olmalıydı. Fakat Kozak birliği, düşmanın geri bölgelerine hareket icra etmek amacıyla Sumgayt'a kadar ilerlemişti. Bu durumda sağ kola bağlı olan birlikler yeniden cepheye dönmek zorunda kaldı.

Savunma hattı üç bölümden oluşuyordu ve Büyük Dağ'dan başlayıp Griasny Volkan (Çamur Volkanı) hattını takip edip,Balacari İstasyonu-Mezbaha-Patambar Dağı'nı takiben Hazar Denizine açılıyordu. §Yürütme Komitesi Bakü'nün durumunu umutsuz görüyordu ve 31 Temmuz'daki bir oturumda, gereksiz yere kan dökülmesini önlemek için şehri bırakmaya karar verdi. § Fakat, "Taşnaksütyun" ileri gelenleri bu kararı protesto etti ve devrimci sosyalist derneklerini kendi davalarında bir araya getirmeyi başardı. Sosyalistler, denizciler ve Hazar Denizi gemicilerinin desteği ile "Bakü Diktatörlüğü"// adı altında yeni bir hükümet kurdu. Ne pahasına olursa olsun savaşa devam etmeye karar verildi. Daha önce değindiğimiz gibi, General

Dunsterville'in emir komutasında bulunan ve Şubat ayından beri Enzeli'de yığınak yapan İngiliz müfrezesi yardıma çağrıldı.⁸⁶ §Bu büyük mücadelenin temel direği sadece kendi güçlerine güvenen Ermenilerdi. § Zira, İngiliz yardımı çok şüpheliydi. Şahumyan'ın başkanlık ettiği Yürütme Komitesi'nin istifasından sonra, Petrof'un 3000 mevcutlu müfrezesi savunma hattını terk etmiş ve silahsızlandırılmıştı.

Askeri kuvvetlerinin komiseri olarak General J.Bagratuni seçildi. Gerçekte subay olmasa da Bakü'nün savunulması esnasında aldığı yaralara rağmen Yürütme Komitesi'ni yönetmişti.

Türkler 2 Ağustos'ta "Kurtlar Kapısı" yanındaki sol cenahtan taarruza geçti. Taarruz cephede durduruldu ve Balacari tarafından yapılan bir sızma ile yandan tespit edildi. Buna rağmen Türkler, kaleye 500 metre mesafede tutunmayı ve mevzilerini pekiştirmeyi başardı. §Ertesi gün akşam, kısa süreli bir hazırlık ateşinden sonra aynı kesime karşı taarruzlarını tekrarladılar. Fakat bu da bir öncekinden daha başarılı olmadı.

4 Ağustos'ta topçu üstünlüğünden faydalanan düşman Bakü savunma cephesinin tamamına karşı yoğun bir topçu ateşi açtı ve 5 Ağustos sabah saat 03.00 te genel taarruza başladı. Felaket çok yakın görünüyordu ve eli silah tutan bütün Ermeni halkı siperlere gönderildi. Sonuç olarak sabah saat 08.00 e doğru Türkler bütün cephe hattında geri püskürtüldüler // ve bu sefer Ermeniler karşı taarruza geçti. 197 Düşman tutunamadı ve savaş alanında çok sayıda ölü, yaralı ve onaltı makineli tüfek bırakarak kaçtı.

Ermenilerin kaybı da çok ciddi boyutlardaydı sadece sağ sektörde kayıp miktarı 14 subay ve 415 asker olmak üzere ölü ve yaralı olarak toplam 429 du. §Birliklerin sayıca azlığı ve yorgun olmaları bir takip hareketini zorlaştırıyordu. Ayrıca Sumgayt'ta bulunan Albay Biçerahof'un Kozak askerleri savaşı bırakmış ve yirmi top ve kırk makineli tüfekte Petrovsk'a (Mohaçkale) gitmişti. §Böylece mevcudu 8000 i bulunan Ermeni kuvvetleri (Petrof'un müfrezesi silahsızlanmış ve Biçerahof'un Kozak askerleri Petrovsk'a çekilmişlerdi) Mürsel Paşa komutasındaki üç düzenli Türk tümenine karşı parlak bir taktik başarı elde etmişti.

⁸⁶Önemli olan bu hususla ilgili bir değerlendirilme için bkz., S. Yel, a.g.e., s.66 [TY.N]

5 Ağustos'ta General Dokuçayef (Rus) birliklerinin komutanlığına atandı. Acilen, birliklerin düzenlenmesi ve donatımına başlandı, mevziler güçlendirildi. **§**Özellikle İngilizler'in geleceği haberinin alınmasından sonra Bakü'yü kurtarabilme ihtimaline duyulan inanç arttı. İlk anda 4000 mevcutlu bir müfreze gelecek bunu 20.000 mevcutlu seferi kolordu takip edecekti.

5 Ağustos'ta bir grup İngiliz Bakü'ye ulaştı.⁸⁷ Bu grup General Dunsterville'nin Tugayı'nın karargahındaki birkaç düzine adamdan oluşuyordu. Aynı gün Ermeniler Türklere karşı parlak bir başarı kazanmışlardı.// Mevcudu 3000 i 199 geçmeyen eksik tugayın Bakü'den Enzeli'ye nakli için en az oniki gün gerekiyordu.

Belirtmek gerekir ki kayıtlara göre tugayın mevcudu 3000 di. Fakat gerçekte savaşılabilecek durumda olan mevcut 1800 i geçmiyordu. Geri kalan kısım tugayın geri hizmetini sağlayan çoğunluğunu Hintlilerin oluşturduğu yardımcı sınıflardı. **§** İngilizlerin müttefik olarak yetişmelerine ve Ermenilerle aynı amaçları gütmelerine rağmen, Bakü bölgesinin savunulması, Türklerin Hazar Denizine ulaşmasını önlemek için set oluşturulması ve Kuzey İran'a giden yolların kapatılması ile Bakü'de yoğunlaşan bütün birliklerin tek bir komutanlık altında toplanması zor görünüyordu.

General Dunsterville tamamen bağımsızdı ve General Bagratuni ile uyum içindeydi.Dunsterville'nin Tugayı savunma hattının sağ kanadında bağımsız bir kesim olan"Griasny Volkan"ı işgal etti. **§** Böyle bir durumun ne kadar anormal olduğunu anlamak için askeri alanda uzman olmaya gerek yoktu. Aynı amacı hedefleyen askeri birlikler tek bir şefin emri altına girmemişti. **§** Burada General Dunsterville'nin Bakü'nün savunulmasının temelini oluşturan kişiler hakkındaki fikrini vurgulamak faydalı olacaktır.

19 Ağustos'ta General Dunsterville şöyle bir not yazmıştı: "Cepheyi teftiş etmeye devam ediyordum ve gece geç vakitte Ermeni Ulusal Konseyinin üyelerini gördüm. İçlerinde çok önemli birkaç kişi vardı. Halen hasta olan Savaş Bakanı // 200 General Bagratuni (Ermeni) yi de ziyaret edecektim.Sol ayağı kesilmişti ve etkileri hala devam ediyordu. Ondan çok olumlu etkilendim." **§** Fakat İngiliz birlikleri komutanı tarafında durum pek iç açıcı bulunmuyordu.Komutan aynı gün 19

⁸⁷İngilizlerin Bakü'ye varış sebebi için bkz., Gnl. Kur. ATASE, a.g.e.II, s.580 [TY.N]

Ağustos'ta şu notu yazmıştı: “Bakü'deki mevcut durum gerçekten olması mümkün olan en kötü durumdur. Bana öyle geliyor ki pasif savunma sonucu bozguna uğramamız kuvvetle muhtemeldir. Eğer bir alay kadar kuvvet takviyesi alabilirsek karşı taarruza geçmemiz mümkün olabilecektir Bu olmadan durumumuz ümitsizdir.”

Bakü'yü savunan üst komutanlardan biri, daha birliklerini savaşa sokmadan durumu böyle ümitsiz görüyordu. § Savunmadaki komutanlardan birinin kaçınılmaz bozguna olan inancı, başlayacak olan büyük ve nihai savaşın kaybedileceğine olan kanısının yansımalarıydı.

Resmi verilerin yokluğu ve mevcut çalışmaların sınırlı oluşu, acilen takviye kuvvetler gönderilmesini isteyen General Dunsterville'nin bütün isteklerinin hangi sebeple dikkate alınmadığını sorusunun cevabını bulmamıza engel oldu. Öyle görünüyor ki Bakü'nün düşmesinden sonra Bağdat'taki kurmay heyeti ve Hindistan Ordusu Genel Karargahı anladılar ki Hindistan'a açılan kapı sadece Musul değildi ve ilk önce Kafkasya'ydı.

General Dunsterville görevden alındı ve yerine, daha sonra Maverayı Kafkas'ı işgal edecek olan ve “Kuzey İran Ordusu” olarak yeniden yapılandırılan 14ncü Tümen Komutanı General Thomson getirildi.

5 Ağustos baskınından sonra, // Bakü savunma cephesinde, kısa süren bir 201
dinginlik hakim oldu. Türkler yeni takviye kuvvetlerin gelmesini beklerken en büyük savaşı vermeye kararlı olan Ermeniler, savunma hattını güçlendirmek maksadıyla Ağustos ayının ortalarına doğru bir seri taarruz hareketi gerçekleştirdiler.

Savunma hattı Büyük Dağdan başlıyor Çamur Vokanı-Balacari-Mezbaha ve Patamdır Dağı'nı geçerek deniz kıyısında son buluyordu. Büyük Dağ kuzeyinden denize kadar olan bölge, uygun kuvvetlerin yetersizliğinden dolayı savunulmamıştı ve küçük düşman grupları yerel Tatar halkını teşkilatlandırmak ve silahlandırmak amacıyla şehrin doğusundaki Apşeron Yarımadası'na sızmayı başarmışlardı. Maştağı Köyü Türkler tarafından işgal edilmişti.

Savunma hattının emniyeti için ve taktik öneminden dolayı Türkler o bölgeden çıkarılmalıydı. Fakat yetersiz imkanlarla gerçekleştirilen iki deneme başarısız oldu. Bakü'yü kuzeyden savunmak için Diga Köyü'nün işgaliyle yetinmek zorunda kalındı.

29 Ağustos sabahı Türkler, İngilizler tarafından işgal edilmiş olan “Çamur Volkanı” na taarruz ettiler. Kahramanca savunma yapmalarına rağmen düşmanın sayıca üstünlüğü ve uğradıkları ağır kayıplar İngilizleri mevzilerin bir kısmını boşaltmaya zorladı.

1 Eylül de Türkler, Diga-Şantier Köyü- Binagadi Dağı- Büyük Dağ hattını işgal ederek sağ alana karşı taarruza geçti. § Taarruz geri püskürtülemedi ve sağ alandaki savunma hattı, Balacari-Balahani-Sabuncu-Bülbül -Saruhan Köyleri ekseninde oluşturuldu. Zih Köyü, Zabrat ve Romano köyleri ise ileri karakol olarak işgal edildi.

Türklerin 1 Eylül'deki hareketi neticesinde Bakü tamamen kuşatıldı.// § 202 Dışarı ile muhabere sadece Hazar denizi üzerinden sağlanabiliyordu. Bakü Diktatörlüğü'nün umudunu İngiliz takviye kuvvetlerin gelmesine bağlaması boşunaydı. Dunsterville'nin en son birliği 17 Ağustos'ta gelmişti. General baştan beri Bakü'yü savunmanın mümkün olmadığını düşünüyordu ve bahtsız 29 Ağustos ve 1 Eylül çatışmaları bu düşünceyi açıkça güçlendirmişti. Alınan bilgilere göre savunmanın uzatılmasının faydasız olduğunu değerlendiren General Dunsterville, Eylül ayı başında birliklerini götürmek istiyordu ve Diktatörlüğe düşmanla barış görüşmelerine başlamasını önerdi fakat General Bagratuni bu karara şiddetle karşı çıkıyordu. Sonuçta savaşa devam etme kararı alındı.

13 Eylül sabahı saat 10.00 da doğru sağ cenahta Zih ve Saruhan Köyleri arasında Türklerle takviye edilmiş 3000 civarında atlı ve piyade Tatar kuvvetinin toplandığı haberi geldi. § Gece saat 11.00 e doğru çatışma başladı ve saat 12.00 ye kadar sürdü ve düşmanın bütün taarruzları püskürtüldü.

13 Eylül'ü 14 Eylülle bağlayan gece Türkler savunma hattının sol sektörüne karşı, Patamdar Dağı ve Kurtlar Kapısı Cephesi üzerinde güçlü bir taarruza geçtiler ve aralıksız olarak takviye kuvvetlerini devreye sokarak 14 Eylül sabahı Kurtlar kapısını ele geçirdiler.

Merkez cephesi de saldırıya uğradı. Bütün cephe üzerinde düşmanın ezici üstünlüğü açıktı. Bütün ihtiyatlarını kullanmış olan Ermeniler manevra yapabileme imkansızlığı içinde // karşı taarruz yapma imkanından yoksun olarak pasif savunma yapmakla yetinmek zorunda kaldı.

İngilizler öğleden sonra saat 05.00 e doğru haber vermeden mevzilerini bıraktılar ve gemilerine binmek üzere şehre döndüler. Bu genel bir geri çekilmenin işaretiydi ve savunma hattı şehir kalesine taşındı. Bu şartlar altında Diktatörlük Bakü'nün savunulmasından vazgeçmeye karar verdi.

14 Eylül gecesi geç vakitlerde birlikler gemilere binmek amacıyla limanda toplandı. Şehrin müstahkem mevkilerinde toplam dört taburluk bir kuvvet bırakılmıştı. Türkler bunlara karşı saldırıya geçmeden topçu ateşi açmakla yetindiler.

15 Eylül günü şafak vakti 8000 kadar asker ve yerli sivil gemilere bindirildi. General Dokuçayef ve karargahı saat 05.00 de ve son olarak saat 06.00 da şehirde yağmanın çoktan başlamış olduğu saatlerde "Taşnaksütyun" partisinin enerjik başkanı M.Rostom Zorian ve General Bagratuni gemiye bindiler.

Bakü düşmüştü. Galip gelenler şehri ayak takımının yağmalamasına bırakmışlardı. Türk birlikleri şehre ancak 16 Eylül günü saat 17.00 de girebildi ve düzeni sağladı. § Ama, çeşitli kaynaklardan alınan verilere göre, 15 ve 16 Eylül'de, iki gün boyunca 15-30 bin kişi arasında Ermeni katledildi.⁸⁸

Bakü bölgesinin ve şehrinin savunulmasında Ermenilerin rolünü gösterdikten sonra ki, bu neredeyse sadece onların görevi oldu, bize bu inatla sürdürülen savaşın dünya savaşının seyirindeki yansımalarını belirtmek kalıyor.// § Bu savaş yüzünden 204
Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları uzun zaman boyunca Bakü petroleri endüstri ürünlerinden mahrum kalmışlardı ve bu ürünlere duyulan ihtiyaç endişe verici boyutlarda hissediliyordu. Türklerin Hazar Denizi'ne giriş yolu

⁸⁸ Burada gerçekler tahrif edilmektedir. Zira "Bakü'nün işgalinde 17 Ermeni, 9 Rus ve 10 Gürcü subayı ile 1151 Ermeni, 383 Rus, 4 İngiliz ve muhtelif milletlerden 113 esir alındı. Şehirde bulunan yaklaşık 5000-6000 piyade, 100 makineli tüfek 20 toptan oluşan İngiliz kuvveti, vapurlarla Enzeli'ye çekildi. Rus ve Ermenilerden mürekkep kuvvetler, vapurlarla Derbent ve Petrovosk'a taşındı. Son Bakü taarruzuna katılan Türk kuvvetlerinin, yani 5 ve 15 nci Piyade tümenlerinin toplam zayıtı, şehit ve yaralı 800-1000 kadardır. Bakü şehrinde hemen hemen hiç tahribata sebep olunmamıştır. Ermenilerin 31 Mart 1918'de yaptıkları katliama karşı, Bakü'nün işgal edildiği gün Türkler de Ermenilere karşı harekete geçti. aleyhine ayaklandı ise de ordunun şiddetli önlemleri ile istenmeyen bir olaya mahal verilmedi. Başlangıçtan beri bu muntıkada hareket yapan 5 nci Kafkas Tümeni'nin toplam zayıtı 30 subay ile 100 küçük rütbeli subay ve erdir. 16 Eylül 1918 tarihine kadar toplanabilen esir miktarı, çoğu Ermeni olmak üzere 2000 kadardır. İngilizlerle bir kısım Rus ve Ermeni 14-15 Eylül 1918 gecesi kaçmıştır. Bakü'nün zaptı sırasında Türk askeri düzeni sağlayıncaya kadar İslam ve Hristiyanlar arasında çarpışma olduğu, Alman propagandasına kapılan İran, Danimarka ve İsveç konsoloslarının protestoda bulunacakları, Bakü'nün Türk ordusu tarafından zaptının hazmedilemediği Başkomutanlık'a bildirildi." Bu olayların iç yüzü ile ilgili olarak bkz., Gnl. Kur. ATASE, a.g.e.II., s.592-593 [TY.N]

tıkanmış böylece Kuzey İran ve Hazar ötesine yapacakları operasyonlara engel olunmuştu.

Unutmamak gerekir ki Bakü Hazar Denizi'nin en büyük limanıdır. Buradan Türkler Hazar kıyısında oturan ve onlarla işbirliği yapmaya hazır olan Müslüman halk ile kolayca ilişki içine girebilecekti. Eğer bir Pantürk İmparatorluğu düşüncesi kabul edilseydi Hazar Denizi, İmparatorluğun merkezini oluşturacak ve kıyısı olan ülkelerle irtibatı temin edecekti.

Bakü'nün savunulmasıyla Türk ve Tatarlar'ın hareketi, önemli bir zaman süreci boyunca felç edilmişti. Ayrıca Hazar ötesindeki Türkler'in birbirleriyle irtibata geçmesi ve Hindistan'daki İngiliz hakimiyetini tehdit etmek amacıyla merkezi Asya'daki Müslüman halkın ayaklandırılmasını öngören Alman planının uygulanması için yeterli zaman kalmamıştı.

Bakü'nün uzayan savunmasının, doğu savaşı sahnesi üzerindeki genel stratejik duruma göre önemini açıklamak adına Erich Ludendorff'un (Alman Orduları Genelkurmay Başkanı, Savaş Hatıraları (1914-1918), Paris) tanınmış eserinden birkaç alıntı yapılacaktır.

“Savaşın devamının temeli” bölümünde (Sayfa 379) General Ludendorff şöyle diyor:

“Genel olarak savaşın devamı için kömür, demir ve çelikten başka denizaltılar, otomobiller ve uçaklar için makine yağları gibi yakıtlar çok büyük bir öneme sahiptiler.

Biz ihtiyaçlarımızı Avusturya-Macaristan // ve Romanya'dan karşılıyorduk. Avusturya yeterli miktarda petrol üretilmediğinden ve durmuş olan üretimini arttırmak amacıyla yapılan bütün girişimler sonuçsuz kaldığından, Romanya petrolü bizim için büyük öneme sahipti. Fakat Romanya petrolerinin alınmasına rağmen yakıt sorunu hala çok ciddi boyuttaydı ve savaşın devamı için en büyük sorunu oluşturuyordu. 1918 de Kafkasya petrol stokları bize uygun görüş açılarını sundu.”

Sürekli artan petrol ürünlerine duyulan ihtiyaca karşı koymanın imkansızlığı bütün savaş boyunca Alman diktatörünü endişelendirmeye devam etmişti. Bu nedenle çok daha önceden Bakü'yü ele geçirmesi gereken Türkler'den duyduğu memnuniyetsizlik artmıştı.

Bahsi geçen eserinde Ludendorff (Sayfa 256): “ Türkler sürekli Touris’in etrafında ve Bakü’nün çok yakınındaydılar.” diyordu. § Yine (Sayfa 276) da “Türkler Bakü’nün önünde idiler ve ileri hareket etmeden, güçlü bir şekilde İran’ın kuzeyine de yerleşmişlerdi.”

Sonuç olarak Türklerin başarısızlığı karşısında Alman Genelkurmay Başkanı Bakü petrol bölgesini ne pahasına olursa olsun en kısa zamanda ele geçirmek için Türkleri Alman birlikleri ile takviye etmeye karar vermişti.

Ludendorff hatıralarında şöyle yazıyor (Sayfa 278 ve 279):

“Bakü petrollerine, ancak biz, kendimiz ele geçirirsek bel bağlayabiliriz. Almanya’da yakıt kıtlığı, ısınma, aydınlanma ve bunları takip eden birçok sorunlara yol açmıştır. // Taarruzdan sonra 7nci Ordu’nun yakıt rezervleri tükenmişti ve yakıtta 206 çok ihtiyacımız vardı. Ukrayna demiryollarının da petrole ihtiyacı vardı. Mümkün olduğu kadar Romanya petrollerinin çıkarılması çerçevesinde istisnai bir çözüm yoluna gidilmişti ancak bunun ihtiyacı karşılaması düşünülemezdi. Eğer aynı zamanda nakil sorunu çözülebilirse petrolün güney Kafkasya’dan özellikle Bakü’den getirilmesi mümkün görünüyordu. Doğal olarak esas sorun Bakü’ye nasıl ulaşılabilecekti.”

Yine kitabın bir bölümünde, “Az bir kuvvet gerektiren yardım mümkün görünüyordu. Komutanlık, Nuri [Paşa’nın] birliklerini de hesaba katarak Ermenilere karşı bir taarruz hazırladı ve bunun için bir süvari tugayı ile birkaç taburu Tiflis’e gönderdi. Birliklerin intikali henüz tamamlanmadan Nuri Paşa çoktan Bakü’yü almıştı” diyordu.//

ESERİN HAZIRLANMASINDA FAYDALANILAN DOKÜMANLAR

- I- General Kulebikyan başkanlığındaki komisyonun topladığı belgeler.
- II- Ermeni Kolordusunun savaş gazetesi
- III-Kafkas cephesi karargahı ve Hükümeti tarafından Türk Komutanlığına askeri telgrafla gönderilen telgraf metinlerinin kopyası. Türk Komutanlığının telgrafları.
- IV- Diyet Meclisi oturumlarının stenografik dökümü.
- V- General Nazarbekof'un 14 Şubat 1919 tarihinde Ermeni Hükümetine sunduğu rapor.
- VI-Askeri hareketin durdurulmasına ilişkin görüşmeleri yapmakla görevlendirilen Heyetin başkanı Albay Morel'in 25 Nisan 1918 tarihinde Kars Kalesi Komutanına sunduğu rapor.
- VII-Bakü Şehri ve Bölgesi Donanma ve Ordu Birlikleri Komutanı General Dokuçayef'in Petrovsk-Port şehrinde yazdığı 06 Ekim 1918 tarihli rapor.
- VIII-Hamazaspe'nin 3ncü Bakü Tugayının Hikayesi.
- IX- Bakü 4. Tugay Komutanının 17 Mart-14 Eylül 1918 tarihleri arasında Bakü olayları hakkındaki raporu.
- X- Erich Ludendorff Alman Orduları Genel Karargah Komutanı. Savaş Hatıraları 1914-1918. Payot,.Paris
- XI-P.6.La Chasnais.Savaş Boyunca ve Barışın Önünde Kafkasötesi Halkları. Bassard Yayınları. Paris 1921
- XII-A.Poidebard. Rus Ordusunun Ayrılmasından Sonra Kafkas Cephesinde Ermenilerin Askeri Rolü. Paris. 1920

BİBLİYOGRAFYA

- Allan, W.E.D. -P. Muratof, **Kafkas Harekatı: 1821-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi**, Ankara 1966
- Akçora, E., **Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)**, İstanbul 1994
- Anadol, Cemal, **Tarihin Işığında Ermeni Dosyası**, İstanbul 2001
- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara 2000
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi. Sayı: 83 (Mart 1984)**, Belge no: 1941.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, S. 86 (Nisan 1987)**, Belge no: 2050, 2059, 2061, 2062.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Ankara 1991
- Carr, E.H., **Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi I, 1917-1923**, (nşr., O.Suda), İstanbul 1989
- Cöhce, Salim, **"Ermeni Kimliği Hakkında Bir Değerlendirme" Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu (Kars- Subatan 17-21 Haziran 1991)** Ankara 1992
- Cöhce, Salim, **"Büyük Ermenistanı Kurma Projesi", Ermeni Araştırmaları I/1**(Mart, Nisan, Mayıs 2001)
- Çay, Abdülhaluk, **"Ermenilerin Bakü'de Yaptığı 31 Mart 1918 Katliamı" Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu (Erzurum 8-12 Ekim 1984)** Ankara 1985, s.243-252
- Çelebyan, Antranik, **Antranik Paşa**, İstanbul 2003
- Dasnabedian, H., **History of the Armenian Revolutionary Federation**
- Ellis, C.H., **The British "Intervention" in Transcaucasia 1918-1919**, Berkeley 1963
- Erdoğan, Fahrettin, **Türk Elleri Hatıralarım** İstanbul 1954
- Erzen, A., **Doğu Anadolu ve Urartular**, Ankara 1986
- Essad Bey, **Blood and Oil in the Orient**, Newyork 1932
- Gnl. Kur. ATASE, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı I**, Ankara 1993
- Gnl. Kur. ATASE, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı II**, Ankara 1993
- Göyünç, N., **Osmanlı İdaresinde Ermeniler**, İstanbul 1983

- Hacızade, Naile, “*Türklerde ve Ruslarda Kazaklık Kurumu,*” **YENİ TÜRKİYE VIII/43** (Ocak-Şubat 2002) s.301-306
- Hovannisian, R.G., **Armenia; on the Road to Independence 1918,** Los Angeles 1967
- Hürbaş, A., “*1918 Erzurum Katliamı Neden ve Nasıl Oldu*” **Atatürk Üniversitesi'nin Kuruluşunun XX. yıl Armağanı, Ermeniler Hakkında Makaleler-Derlemeler II,** Ankara 1978
- İlter, E., **Türk-Ermeni İlişkileri Bibliyografyası,** Ankara 2001
- Karabekir, Kazım, **1917-20 Arasında Erzincan'dan Erzurum'a Ermeni Mezalimi,** İstanbul 2000
- Karabekir, Kazım, **Doğu'nun Kurtuluşu,**(nşr. E.Konukçu),İstanbul 2000
- Karabekir, Kazım, **Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu,** İstanbul 1939
- Kaşgarlı, M. A., **Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi,** Ankara 1990
- Kazemzadeh, F., **The Struggle for Transcaucasia 19117-1921,** (nşr., M. Kargoviç), Newyork 1951
- Kınal, F., **Eski Anadolu Tarihi,** Ankara 1987
- Kodaman, B., “*Ermeni Meselesinin Doğu Sebepleri*”, **Türk Kültürü XIX/219** (Mart-Nisan 1981), s.240-249
- Konukçu, E., “*Osmanlılar ve Millet-i Sadıkadandan Ermeniler*” **Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu** (nşr.H.C. Güzel), Ankara 2000 s.54
- Korganoff, G. N., **La Participation des Armenien a la Guerre Mondiale sur le Front Caucase,** Paris 1927
- Kurat, A. N., **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917 ye kadar,** Ankara 1993
- Küçük, C., **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya çıkışı 1878-1897,** İstanbul 1986
- Ludendorff, E., **Souvenirs de Guerre,** Paris 1920
- Oğurlu, Y., “*Rus Klasiklerinde Türkler ve Akraba Topluluklarına Ait Kültür Unsurlarına Dair Malzemeler,*” **YENİ TÜRKİYE VIII/ 43(Ocak-Şubat 2002)** (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı 1), s.301-306
- Pasdermajian, H., **Histoire de L' Armenie,** Paris 1949
- R. Pipes, **The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923,** Cambridge 1957

- Sabis, A. İhsan, **Birinci Dünya Harbi Harp Hatıralarım III**, İstanbul 2001
- Shaw, S,-E.K., **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II**, (nşr., M. Harmancı) İstanbul 1983
- Stanwood, F., **Revolution and, British İmperialism in Central Asia**, London 1983
- Suny, R.G, **Bakü Komünü, Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf** (nşr. K. Emiroğlu), İstanbul 1990
- Sürmeli, Serpil, "*Güneybatı Kafkas Hükümeti tercümanı Ahmed (Robenson)*", **Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi (Doç Dr. Günay Çağlar Özel Sayısı) III/2** (Temmuz 2002) s.89-96
- Süslü, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990
- Süslü, Azmi, **Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptığı Mezalim**, Ankara 1987
- Şahin, Enis, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları**, Ankara 2002
- Şahin, R., **Tarih boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları**, İstanbul 1988
- Şimşir, B. N., "*Ermeni Galesinin Tarihsel Kökeni Üzerine*", **Ermeni Araştırmaları I/1**, s.108-125
- Türközü, Halil Kemal, **Osmanlı ve Sovyet Belgeleri-Ermeni Mezalimi**, Ankara 1982
- Uras, E., **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1987,
- Urfalı Mateos, **Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli**, (nşr., H.Andreasyan), Ankara 1987.
- Yel, Sema, **Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri**, Ankara 2002

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa

Enis Şahin, Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları S. Ankara 2002

III. Türk Ordusu Kumandanı ve Batum Konferansı'nda Askeri Delege Olan
Vehib Mehmet Paşa

Enis Şahin, Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları S. Ankara 2002

Yakup Şevki Paşa

Selma Yel, Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri, Ankara 2002

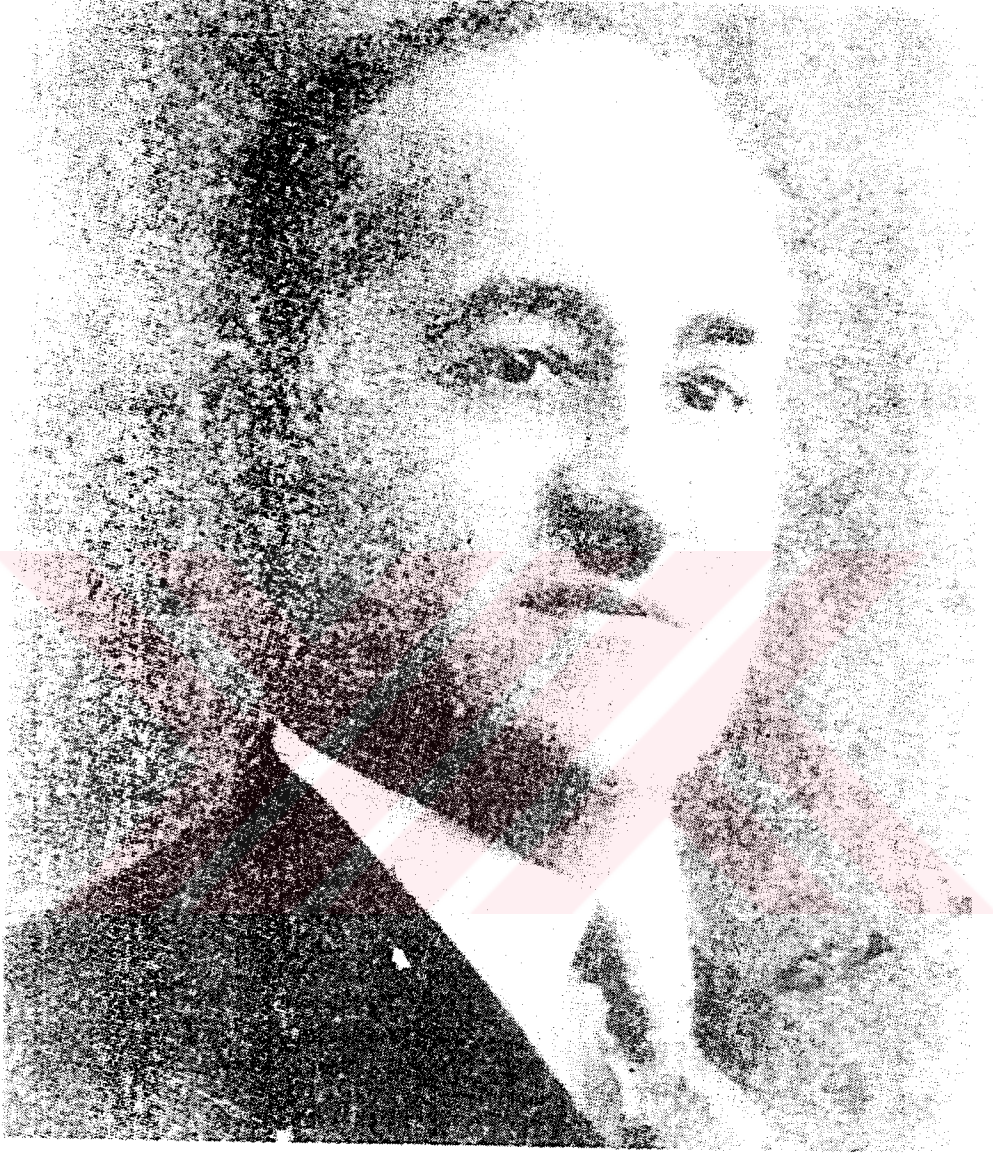
I. Kafkas Kolordusu Kumandanı Miralay Kâzım Karabekir Bey

Enis Şahin, Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları S. Ankara 2002

Batum Konferansı'nın ve Türk Heyeti'nin Başkanı Halil Bey

Enis Şahin, Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları S. Ankara 2002

Mehmed Emin Resulzâde

Enis Şahin, Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları S. Ankara 2002

G. N. Korganoff

Azərbaycan'da Sovyet Hakimiyyəti Uğrunda Verilən Aktiv Mücadelelər, Bakü 1957

General Nazarbekov

Enis Şahin, Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları S. Ankara 2002

Akaki İvanoviç Çhenkeli

Enis Şahin, Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları S. Ankara 2002

کورجی قوماندانی

(اودیسه لیزه)

General Odişelidze

Enis Şahin, Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları S. Ankara 2002

Ruben İvanoviç (Hovhannes)
Kaçaznuni

Enis Şahin, Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları S. Ankara 2002

Stephan Şaumyan

Antranik Çelebyan, Antranik Paşa, İstanbul 2003

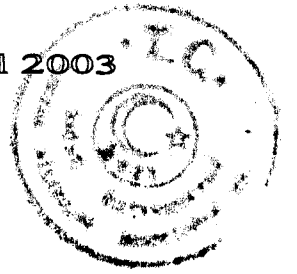

Ermeni Gönüllülerinin komutanlarından
HAMAZASP

Համազասպ

ՀԱՄԱԶԱՍՊ — Հրամանատար III հայկական քրեզի.

Antranik Çelebyan, Antranik Paşa, İstanbul 2003

Քելեբե — Նքամեանաւոր ԻՎ իւշիական գնդի.

QUERI - IV. Ermeni Gönüllü Alayı komutanı

Antranik Çelebyan, Antranik Paşa, İstanbul 2003

Ermeni Çete reisi Antrenik

1865-1871 Çelebiyanın İstanbul'da olduğu zamanlar
Korunmuş İstanbul Çelebi

Antranik Çelebyan, Antranik Paşa, İstanbul 2003

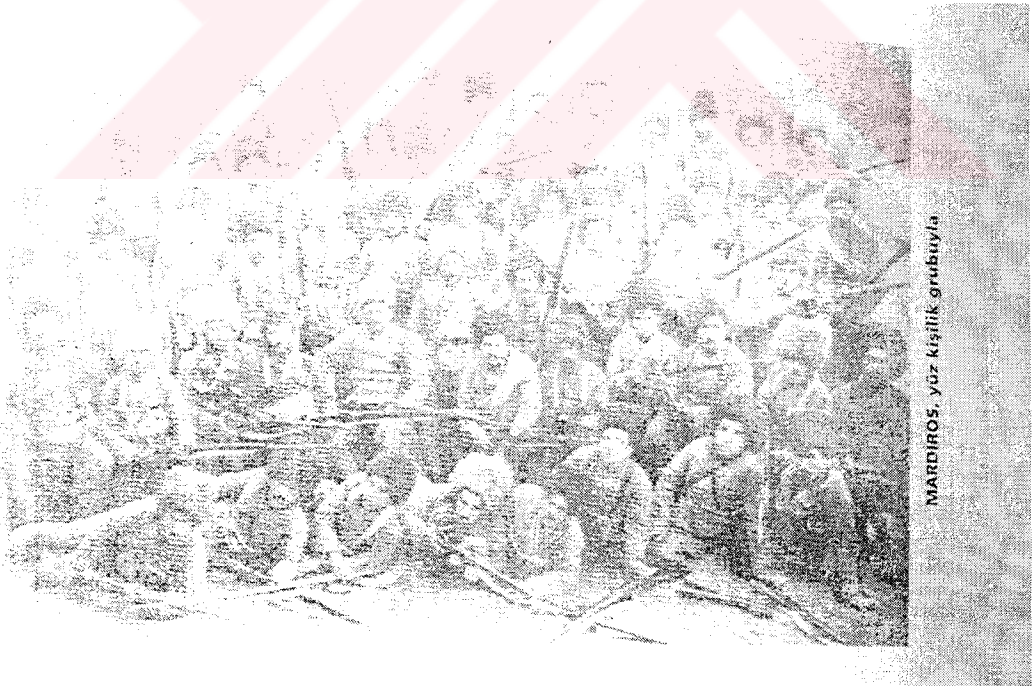
Antranik Çelebyan, Antranik Paşa, İstanbul 2003

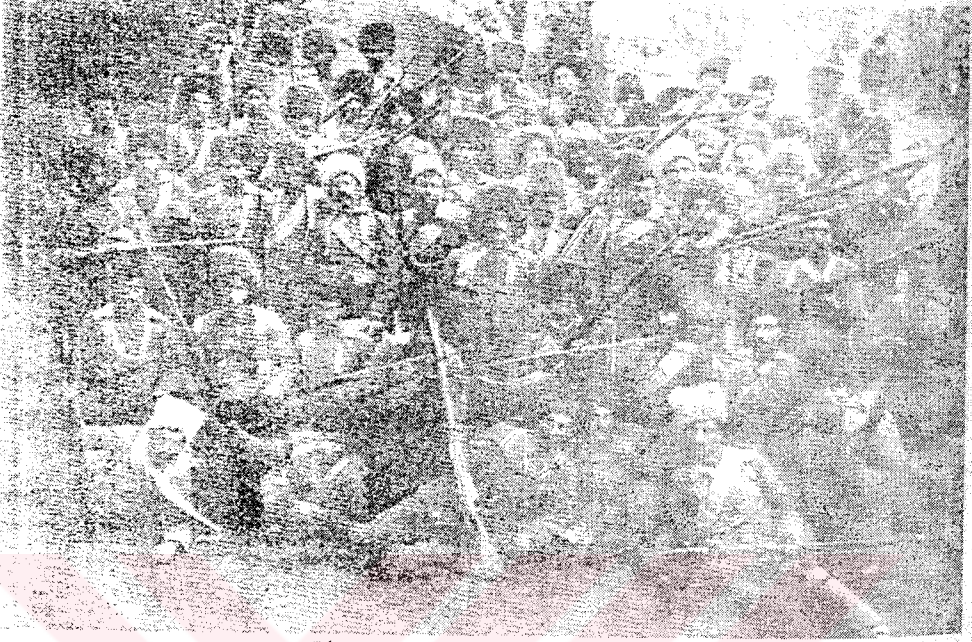
Antranik Çelebyan, Antranik Paşa, İstanbul 2003

Antranik Çelebyan, Antranik Paşa, İstanbul 2003

Antranik Çelebyan, Antranik Paşa, İstanbul 2003

Bir Ermeni gönüllüler grubu

Antranik Çelebyan, Antranik Paşa, İstanbul 2003

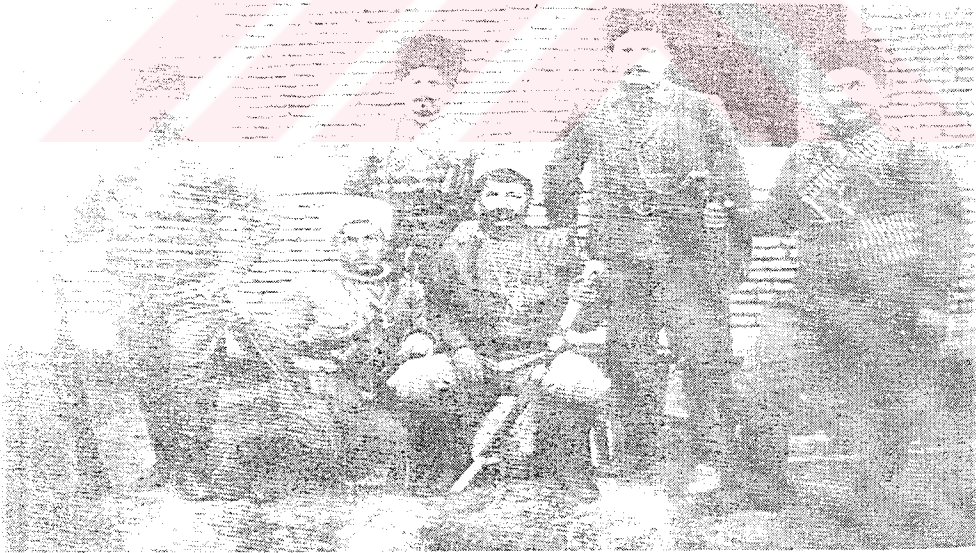
Մարտի 20-ին Մոսկվայի մեջ ընկած իր ընտանիքի հետ ընկերները: Արմենիա, ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, ԲՆԻՄԻՆ, ՊՐԻՄԻՆ, ԿՐԻՍՏՈՍ և այլոց ընկերները Վան Կոնստանդինոպոլիսում: Նիկոլայև, Նիկոլայև, Արամ, Վարդան, Ժո, Խեչո և զենքի ընկերները Վան Կոնստանդինոպոլիսում:

Antranik Çelebyan, Antranik Paşa, İstanbul 2003

Katholikos, Antranik ve askerleriyle Eçmiadzin'de

Antranik Çelebyan, Antranik Paşa, İstanbul 2003

Smpad ve grubundan bazı gönüllüler

Antranik Çelebyan, Antranik Paşa, İstanbul 2003

Subatan Köyünde Ermeniler tarafından şehit edilen kadınları ve çocukları

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, Birinci Dünya Harbi Fotoğraf Koleksiyonu, Albüm No. 4, Fotoğraf No. 125

Gnl. Kur. ATASE, 1 nci Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Türklere Yaptıkları Katliam, Ankara 2003

Subatan Köyünde Ermeniler tarafından 25 Nisan 1334 (1918) tarihinde şehit edilen Türk kadınları ve karınları yarılarak rahimlerinden çıkartılan bebekleri

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, Birinci Dünya Harbi Fotoğraf Koleksiyonu, Albüm No. 4, Fotoğraf No. 123

Gnl. Kur. ATASE, 1 nci Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Türklere Yaptıkları Katliam, Ankara 2003

Erzincan'da Ermeniler tarafından tecavüz edilerek öldürülen Pakize isimli Türk kadını

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, Birinci Dünya Harbi Fotoğraf Koleksiyonu, Albüm No. 4, Fotoğrafı No. 34

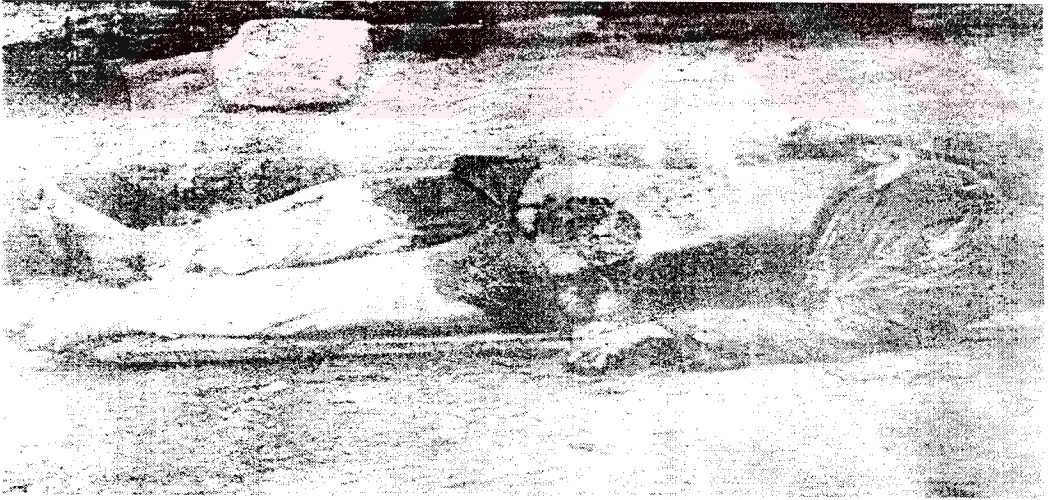
Ermeniler tarafından şehit edilen ve 16 Şubat 1334 (1918) tarihinde Erzincan Vagavir Köyünde bir evin bahçesinde bulunan cesetler

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, Birinci Dünya Harbi Fotoğraf Koleksiyonu, Albüm No. 4, Fotoğraf No. 38

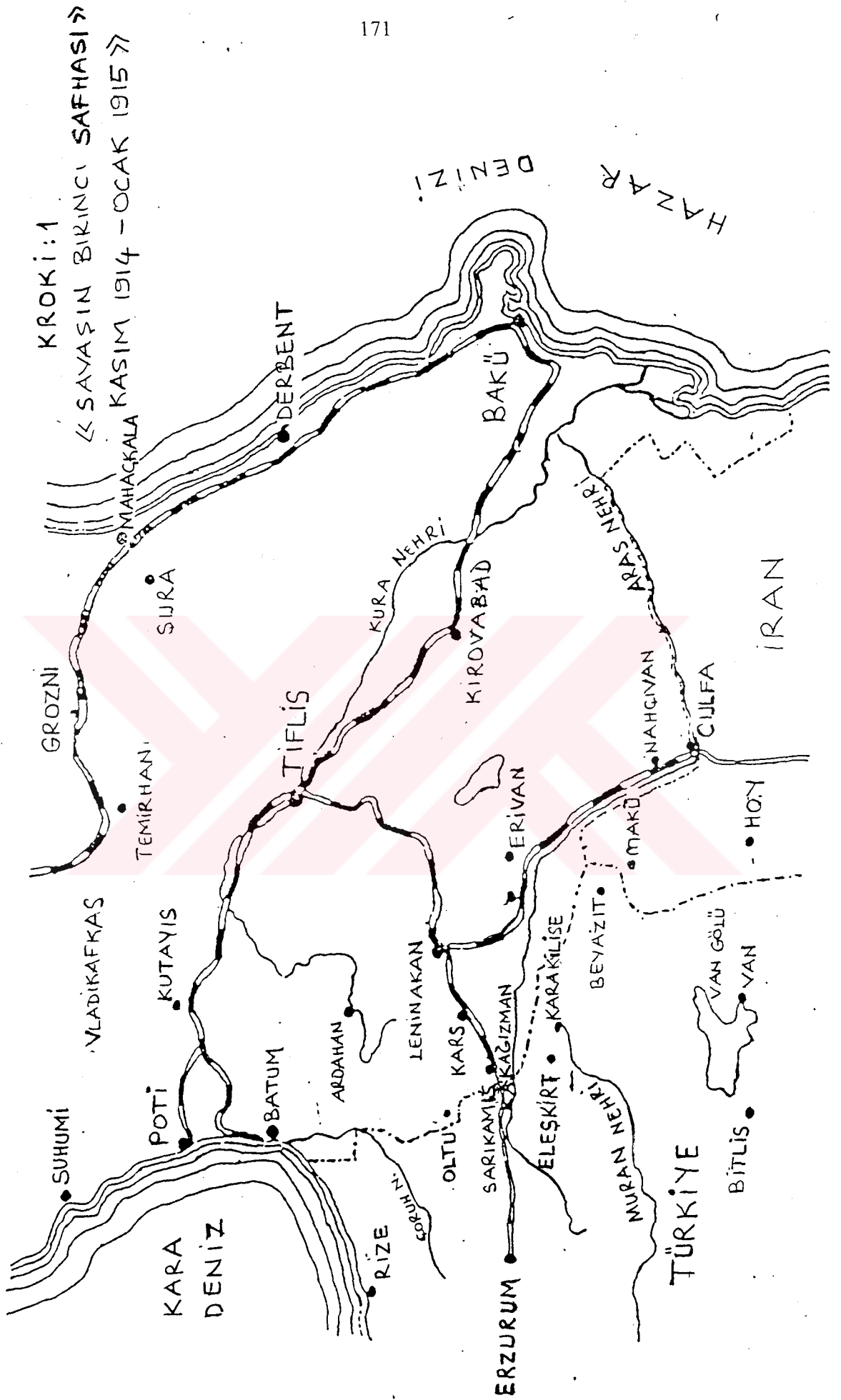
Erzincan'da Ermeniler tarafından tecavüz edilerek öldürülen Pakize isimli Türk kadını

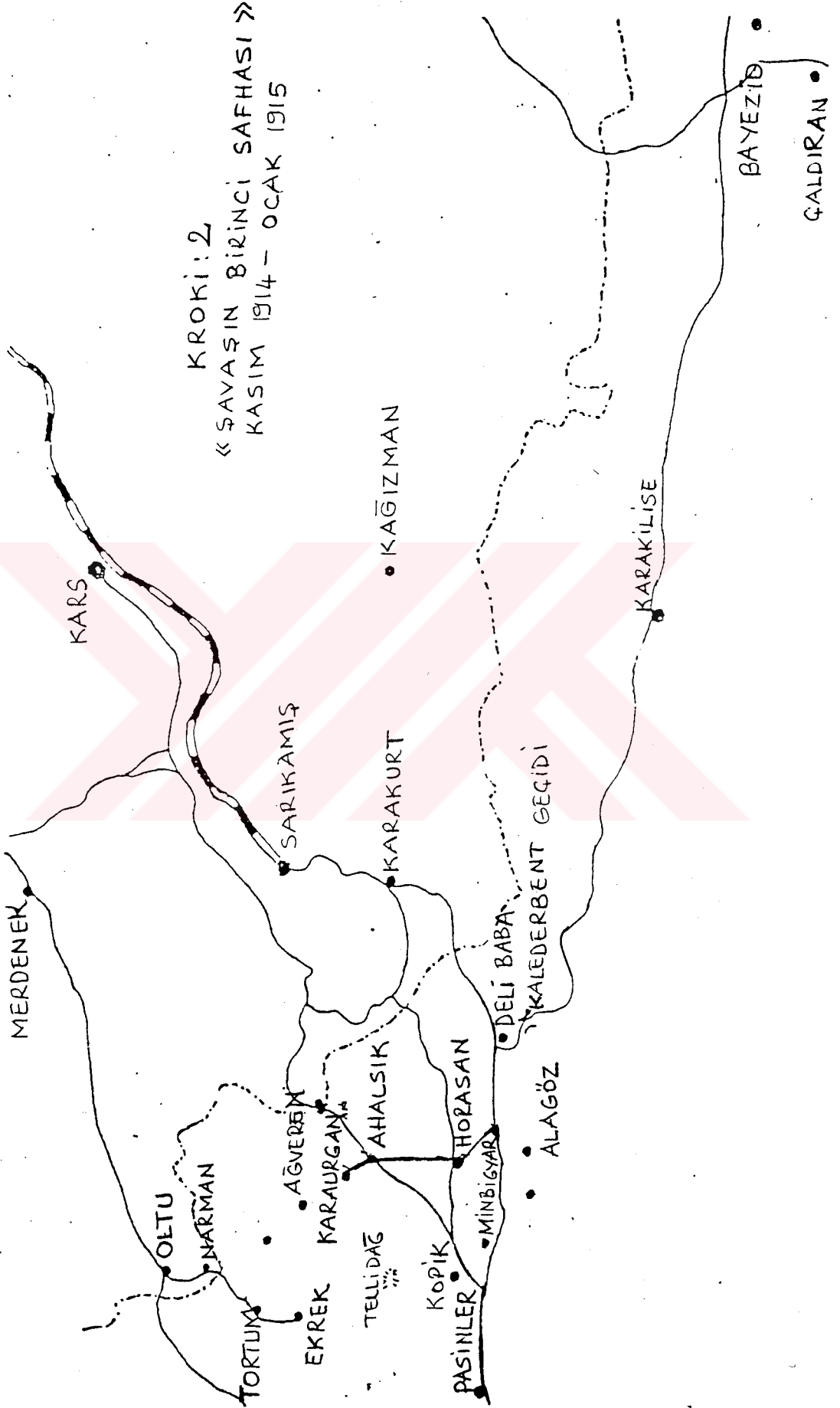
Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, Birinci Dünya Harbi Fotoğraf Koleksiyonu, Albüm No. 4, Fotoğraf No. 34

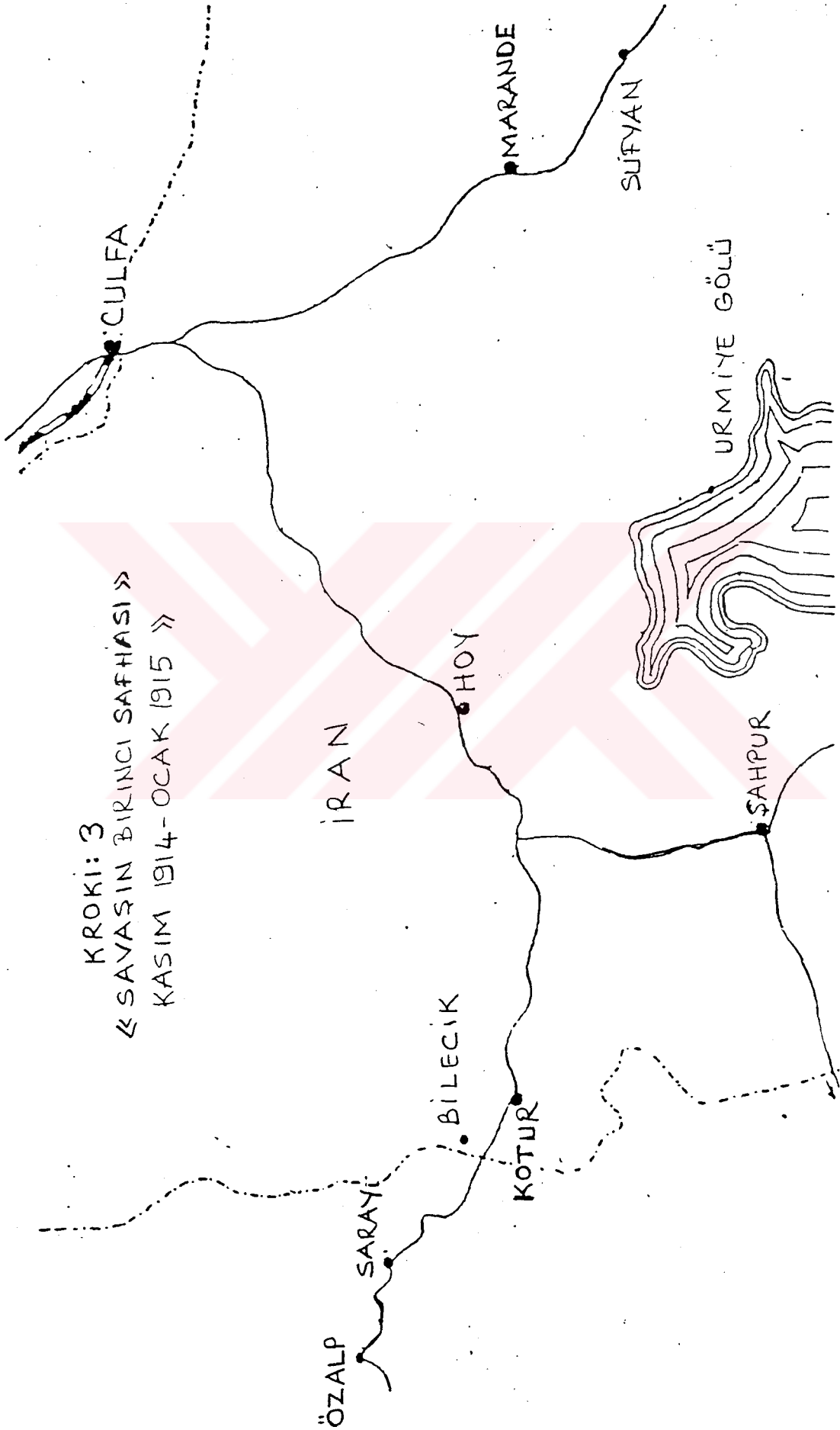

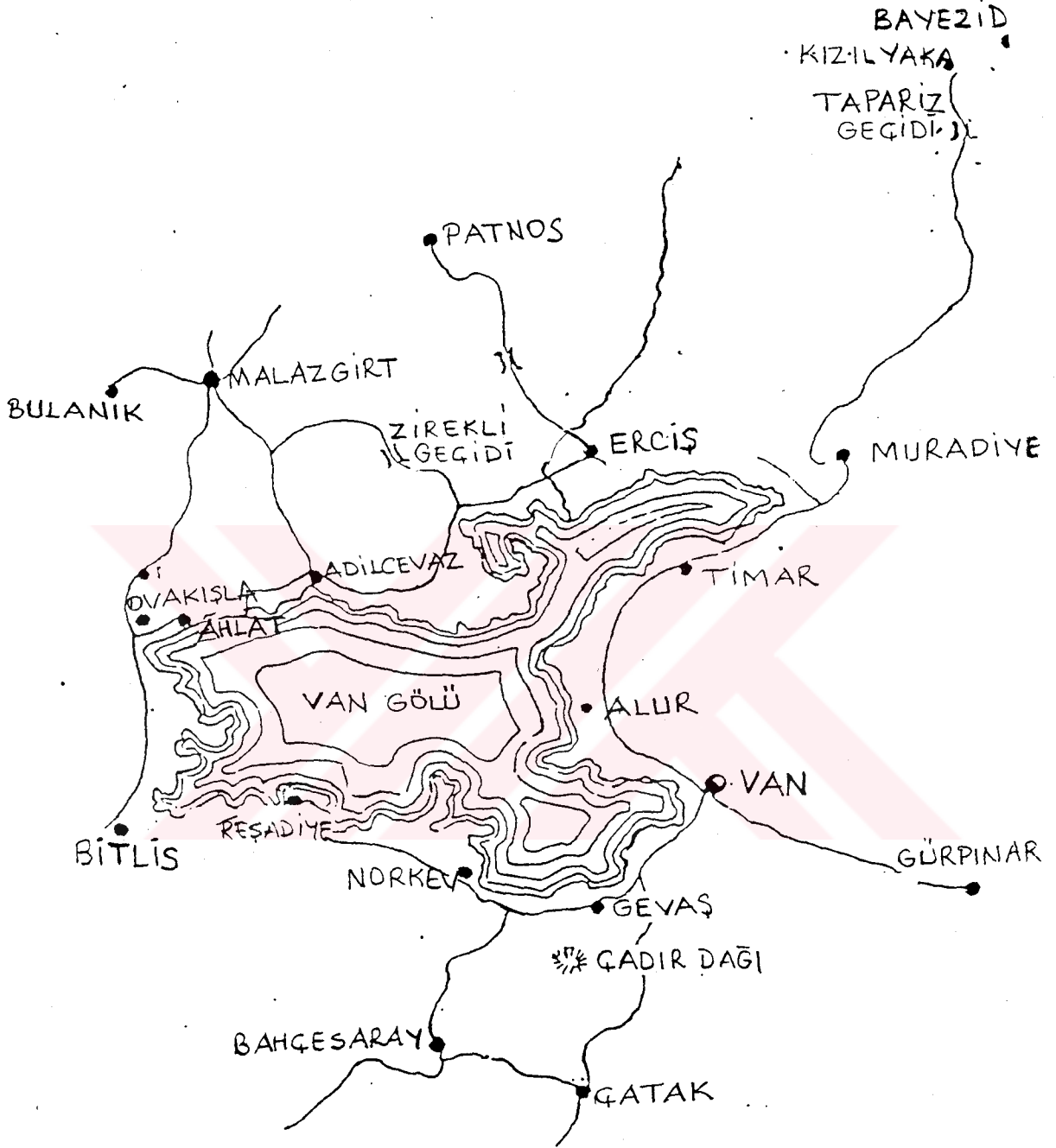
Ermenilerce karnında ve yüzünde ates yakılmak suretiyle öldürülen bir Türk köylüsü

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, Birinci Dünya Harbi Fotoğraf Koleksiyonu, Albüm No. 4, Fotoğraf No. 119

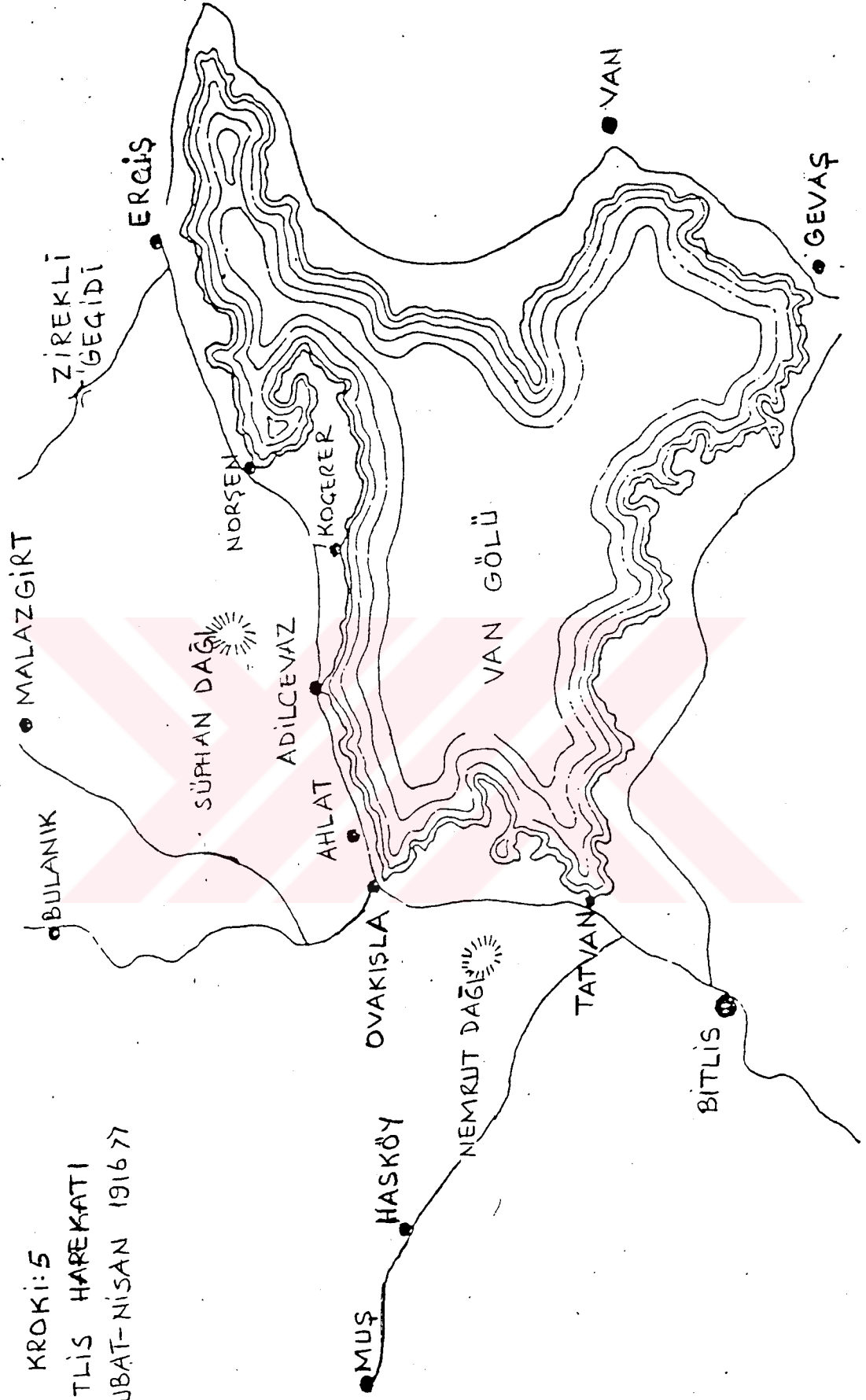

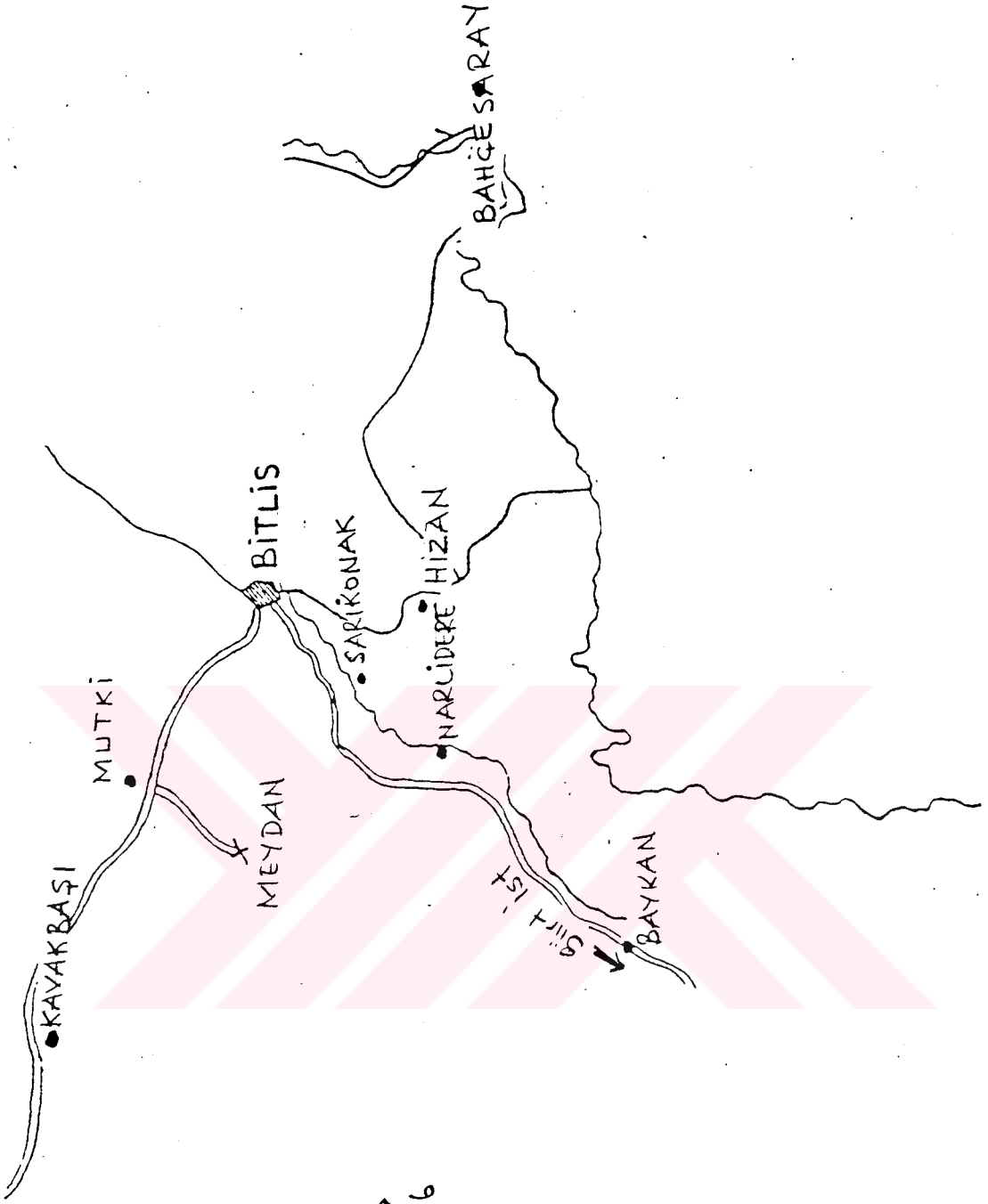

KROKİ:4

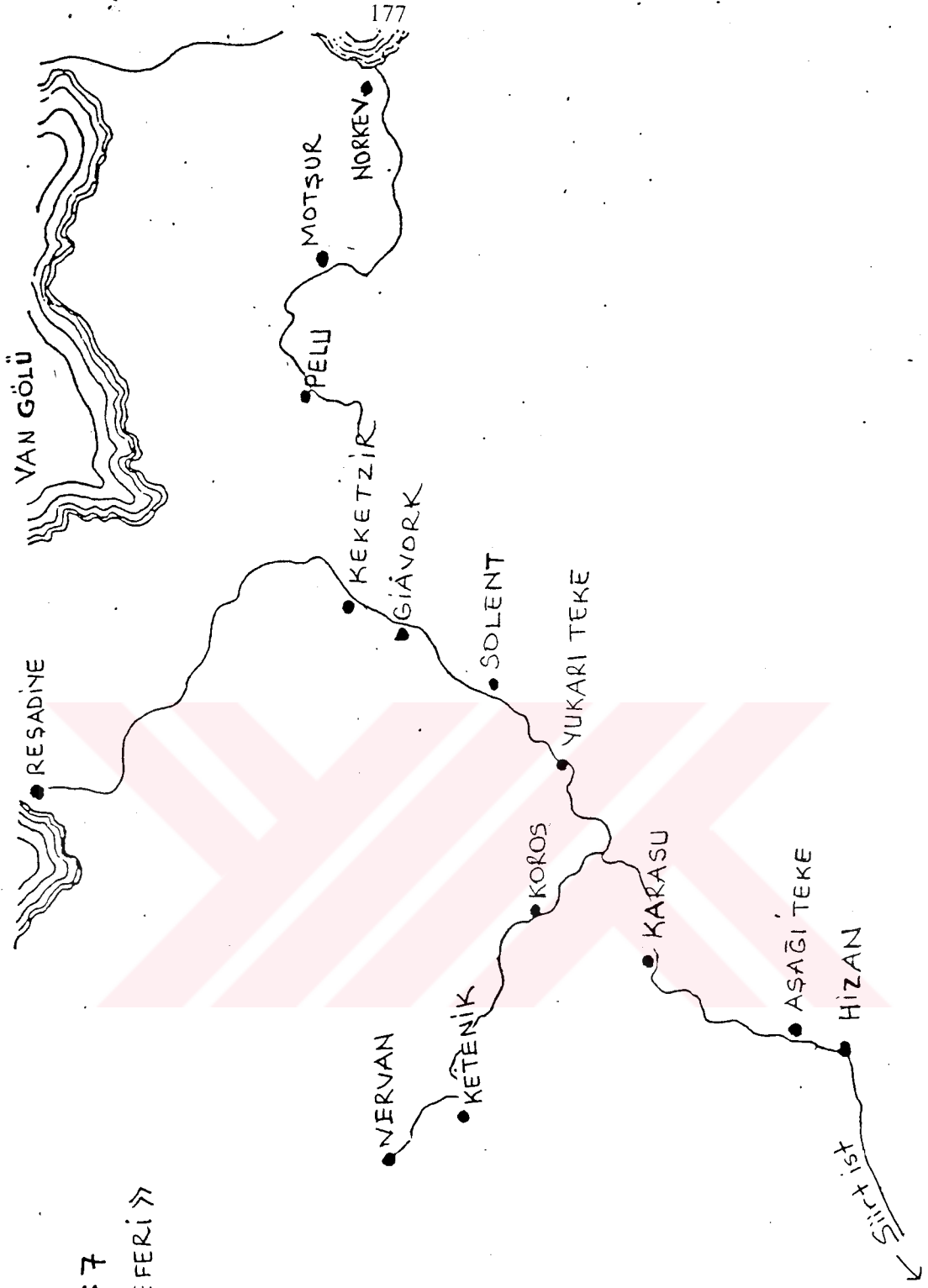
« VAN HAREKATI MAYIS-TEMMUZ 1915 »

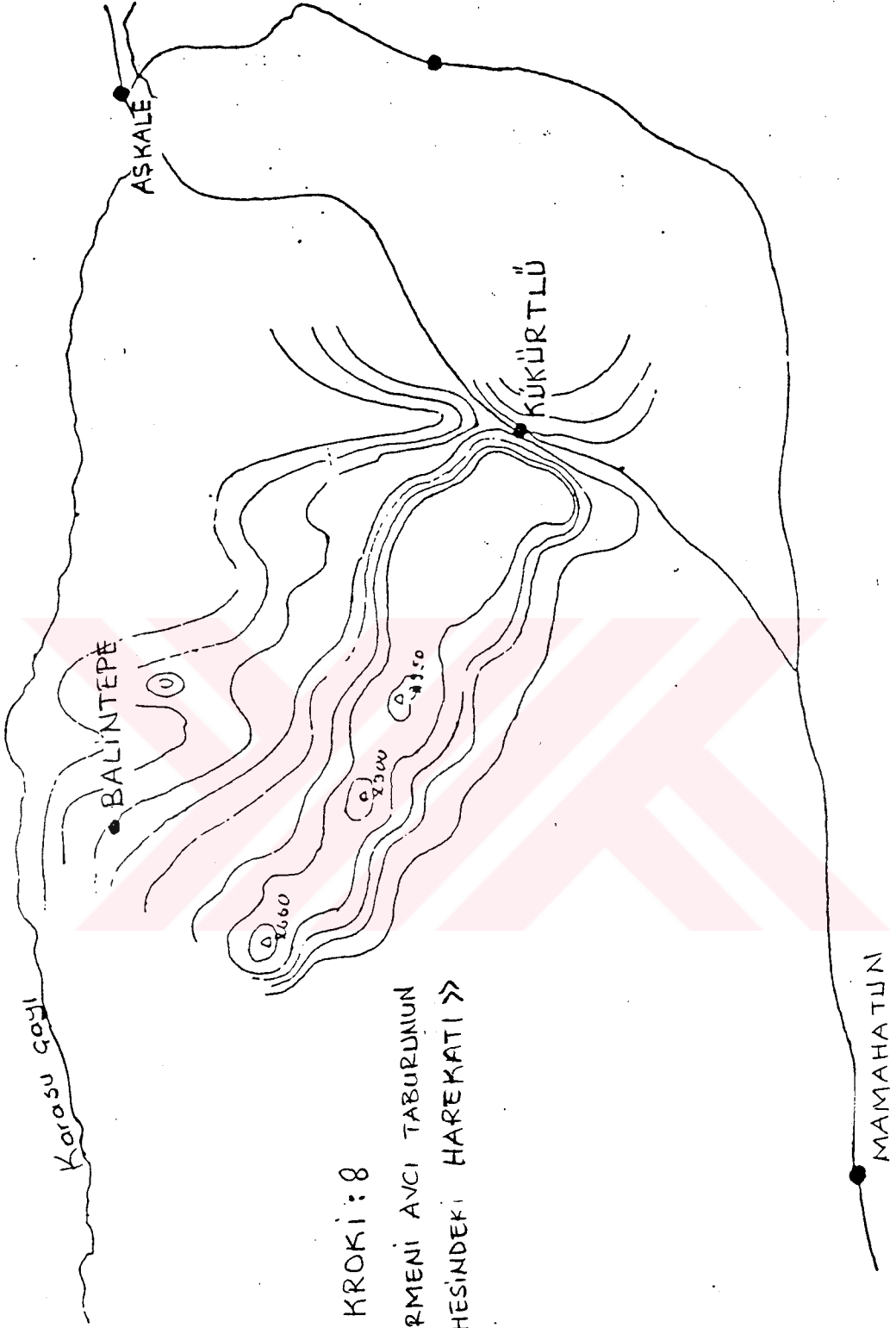

KROKİ : 6
 «BİTLİS HAREKATI»
 ŞUBAT - NİSAN 1916

KROKİ : 7
« HIZAN SEFERİ »

KROKİ: 8

« BİRİNCİ ERMENİ AVCI TABURUNUN
TÜRK CEPHESİNDEKİ HAREKATI »

179

URMIYE GÖLÜ

OSHNOVIYEH

KALISAN GECIDI

SOGUKBULAK

BURKAN

TAZAKALE

KROKI:9

« ERMENI AVCI TABURLARININ IRANDAKI HAREKATI, PENDJINE HAREKATI »

BOKAN

TUBUD

SARKENT

SERAV

MARKUS

SAKIZ

MINTU

İRAN

SERDEST

BANA

TÜRKİYE

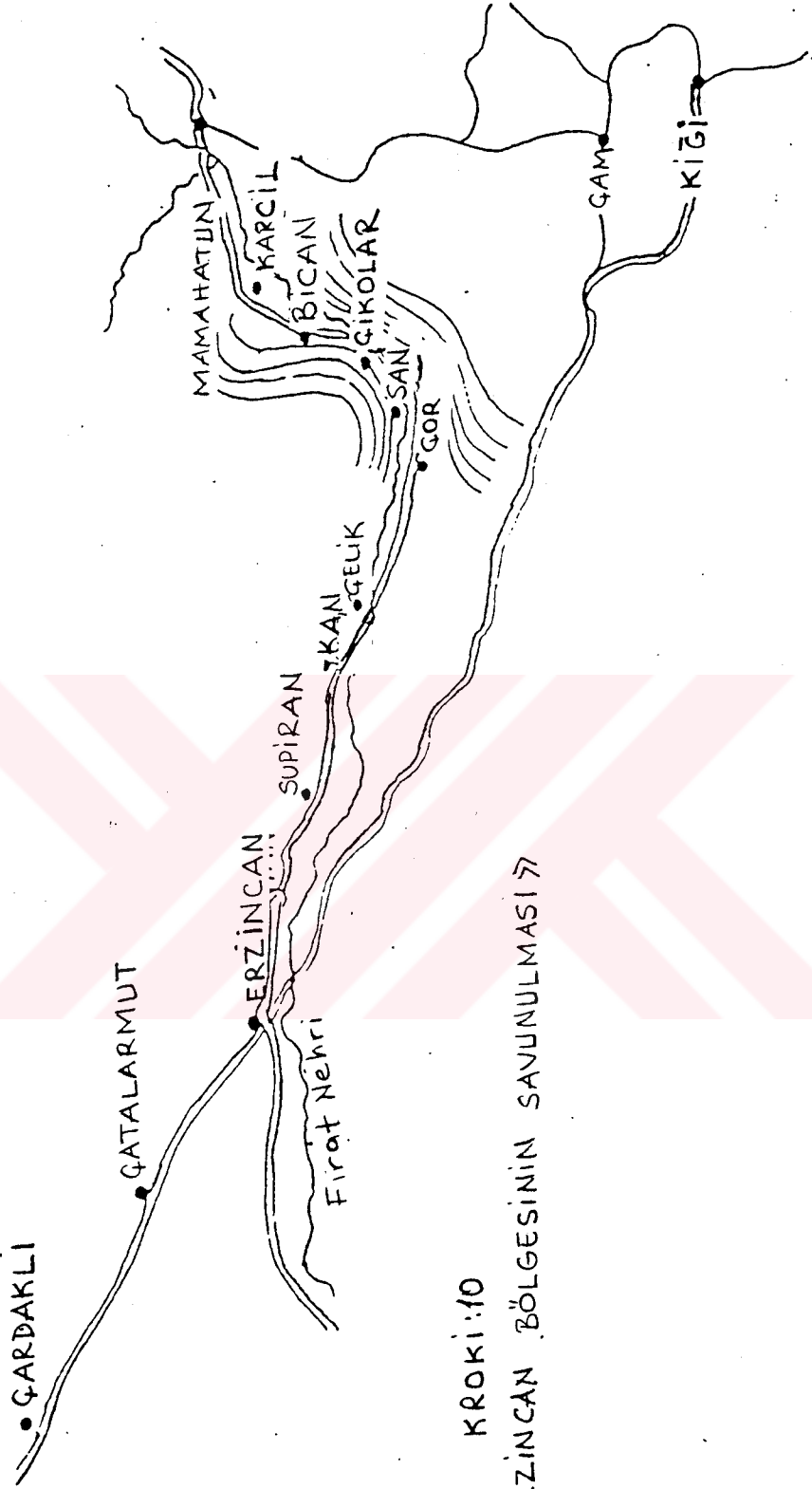
Abisirvan Nehri

BİSTAN

Kizilsu Nehri

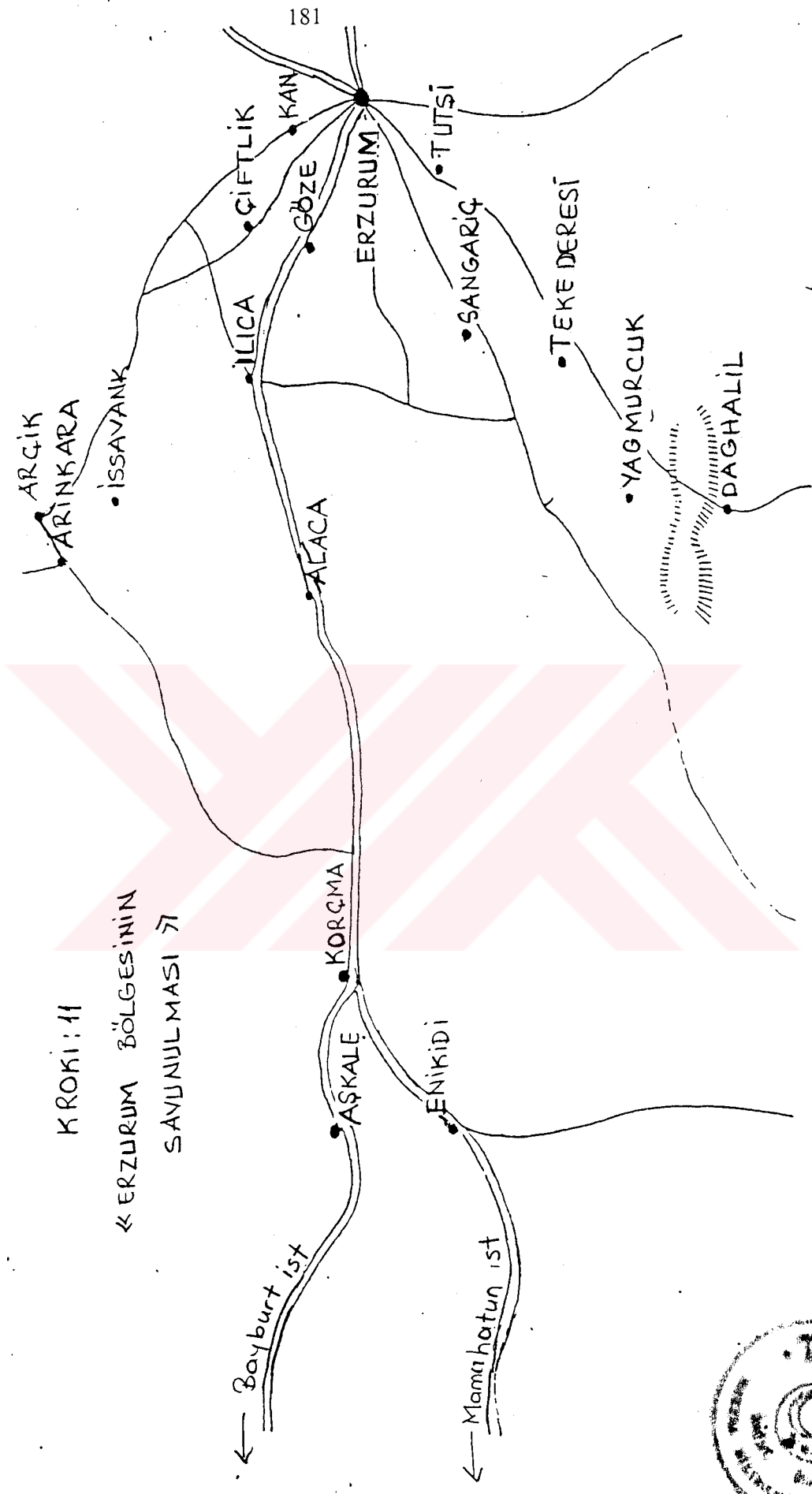
PENDJINE

SÜLEYMANIYE

KROKİ:10

« ERZİNÇAN BÖLGESİNİN SAVUNULMASI »

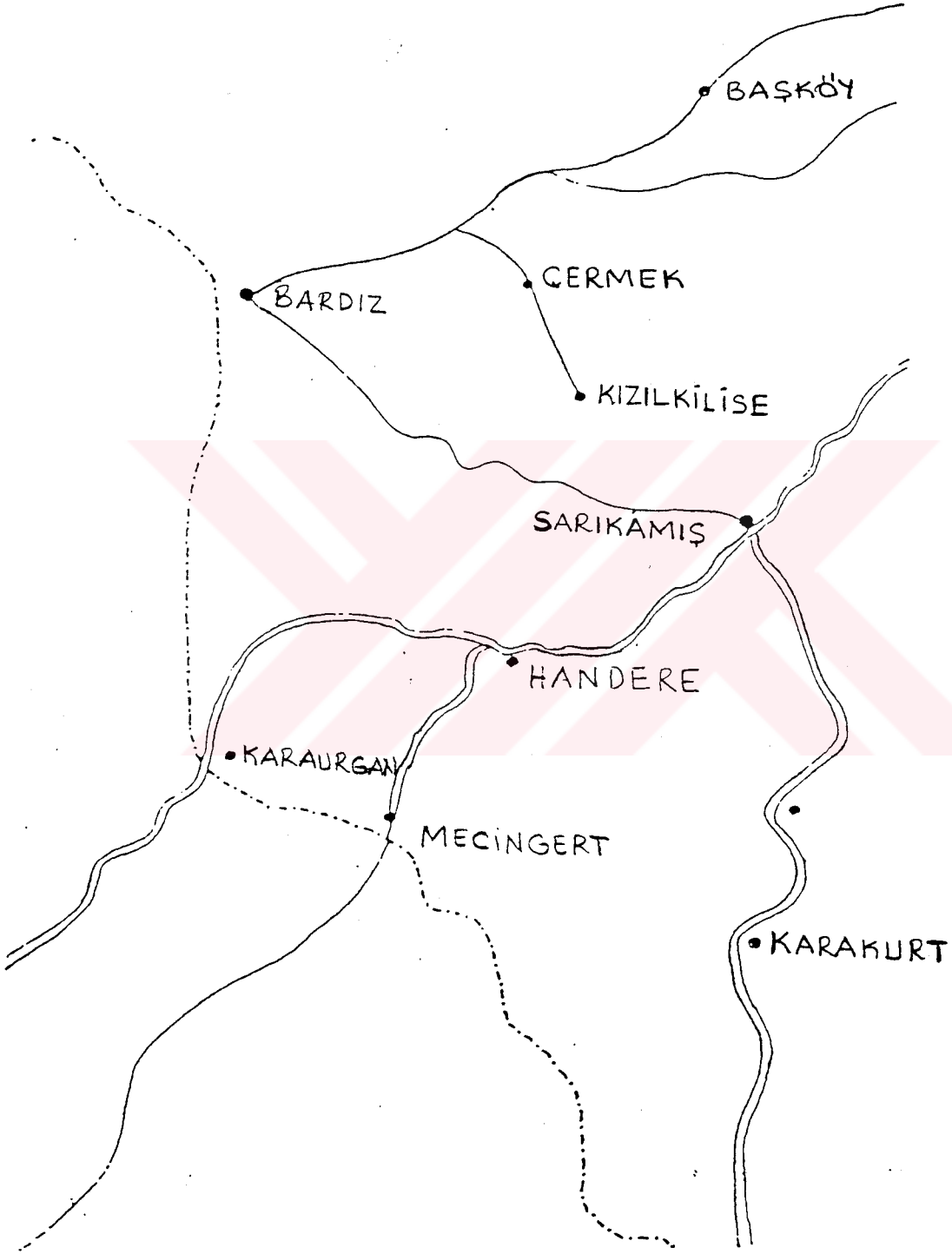

KROKİ : 11

« ERZURUM BÖLGESİNİN
SAVUNULMASI 71

KROKİ: 12
« SARIKAMIŞ »

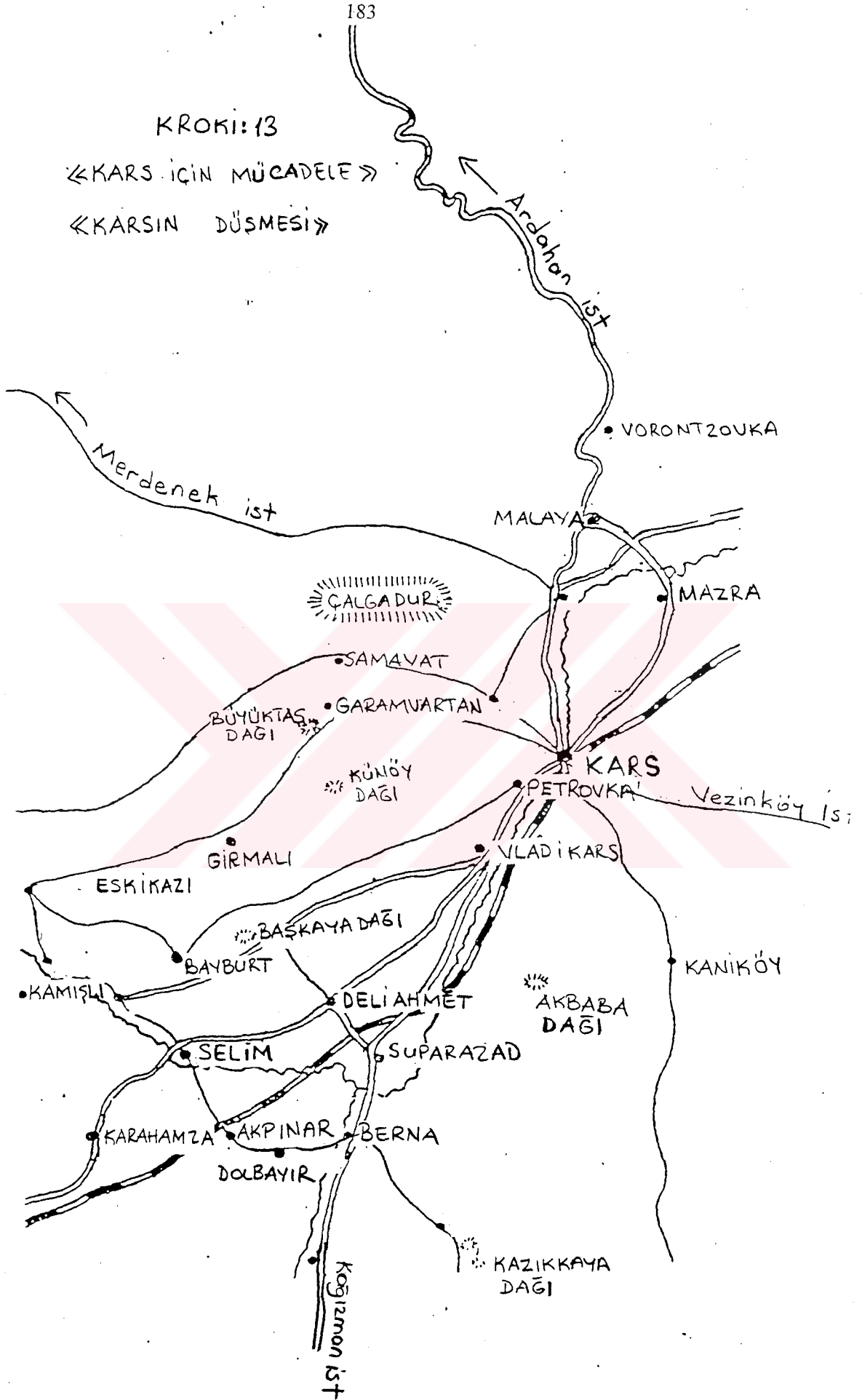

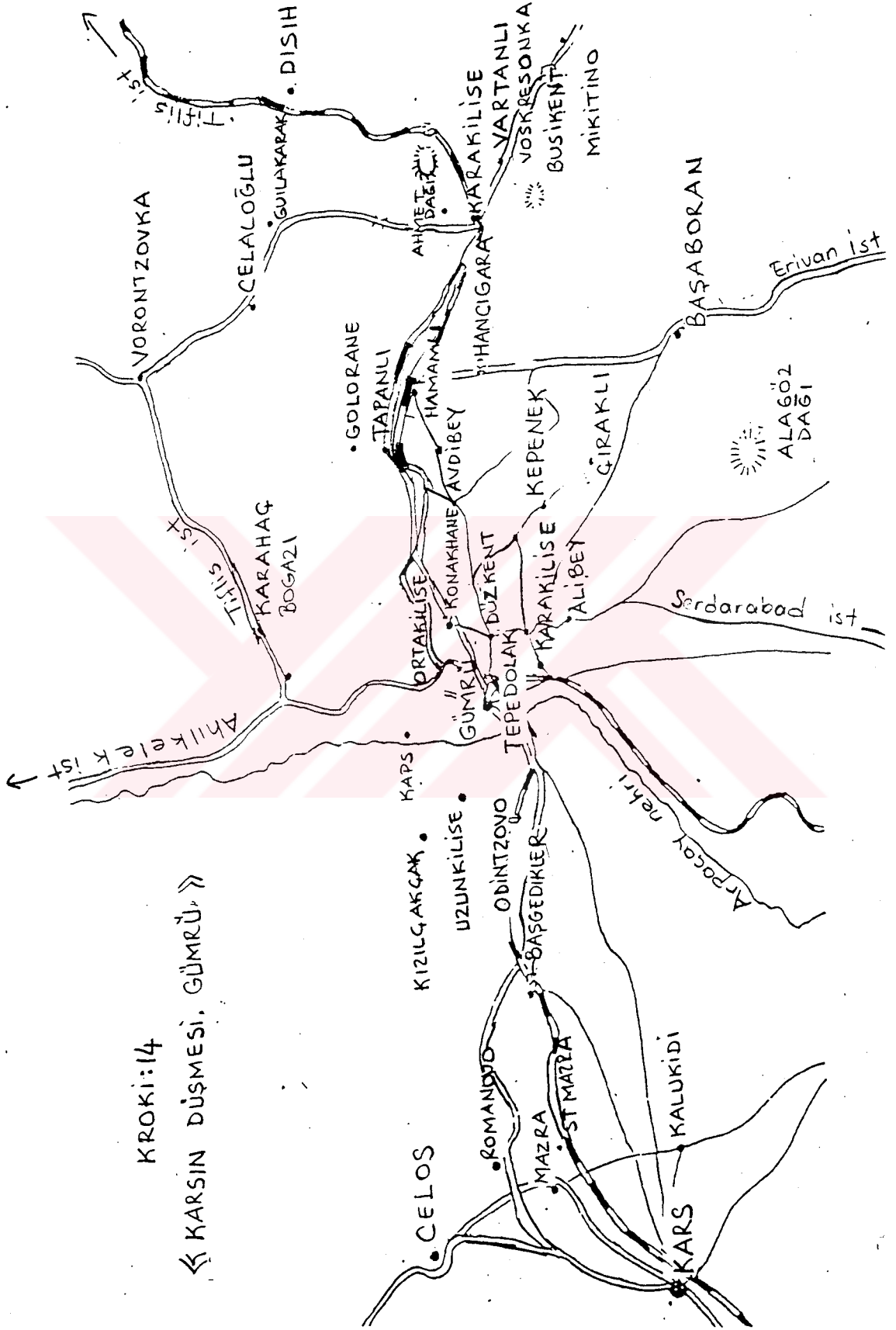
183

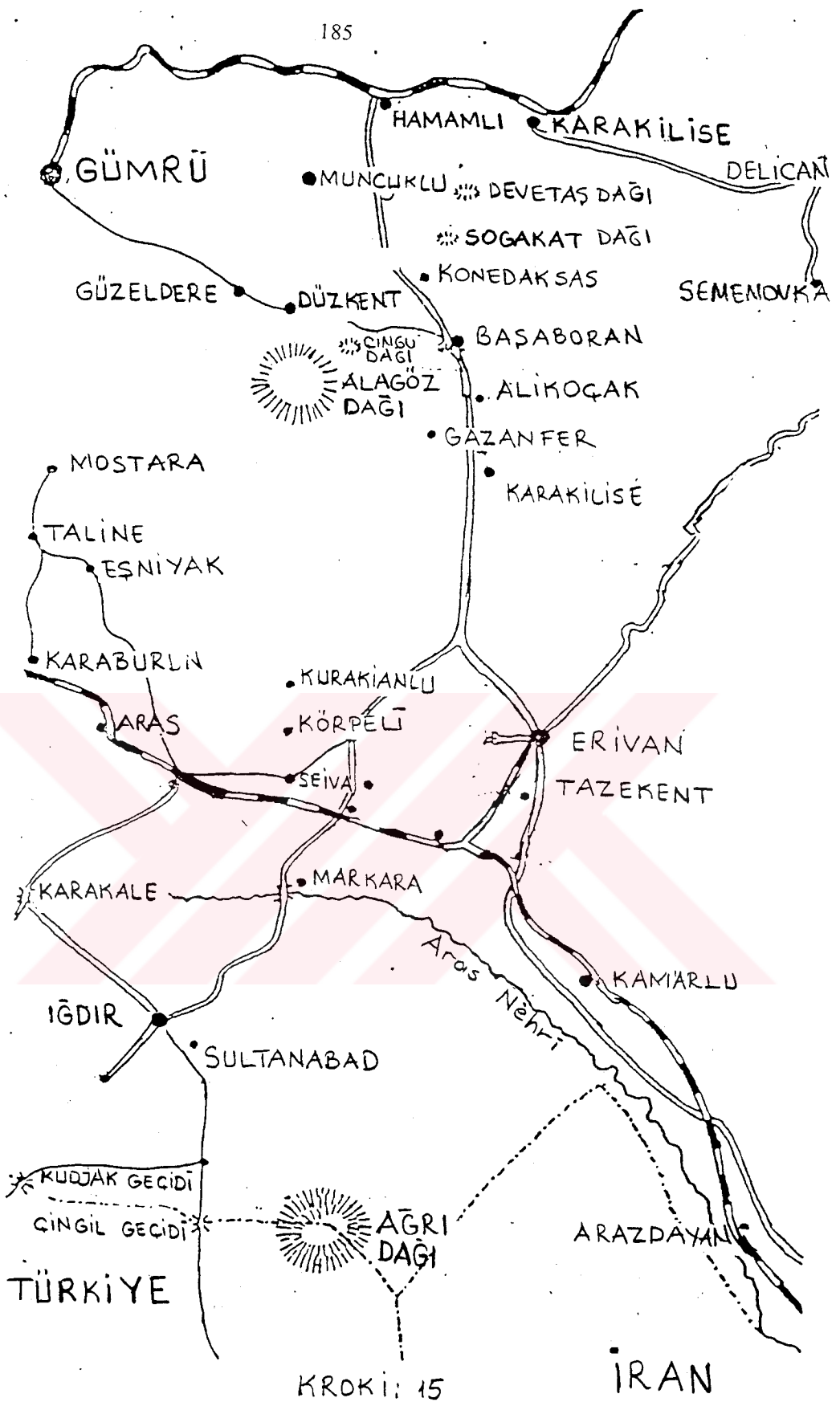
KROKI: 13

«KARS İÇİN MÜCADELE»

«KARSIN DÜŞMESİ»

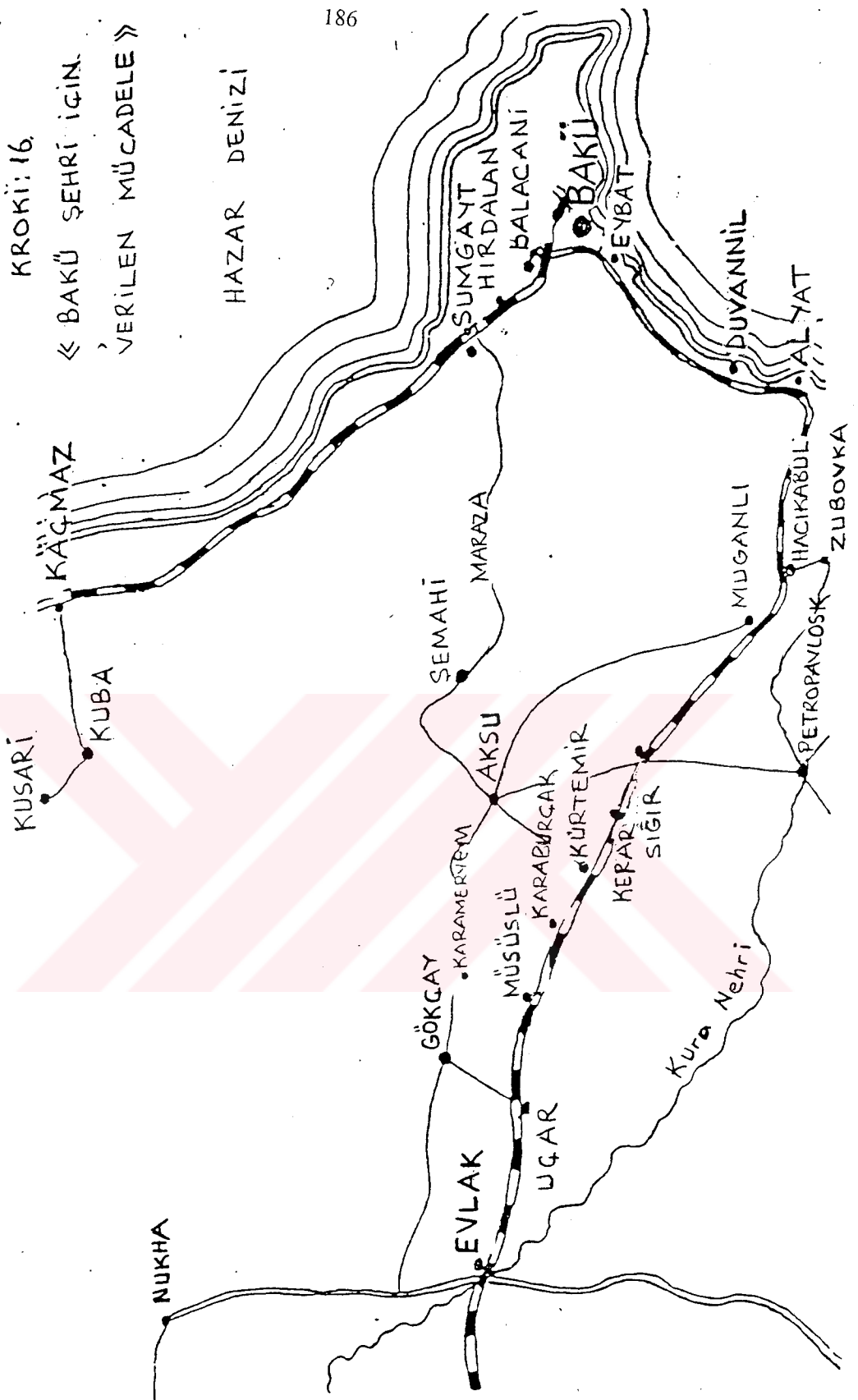

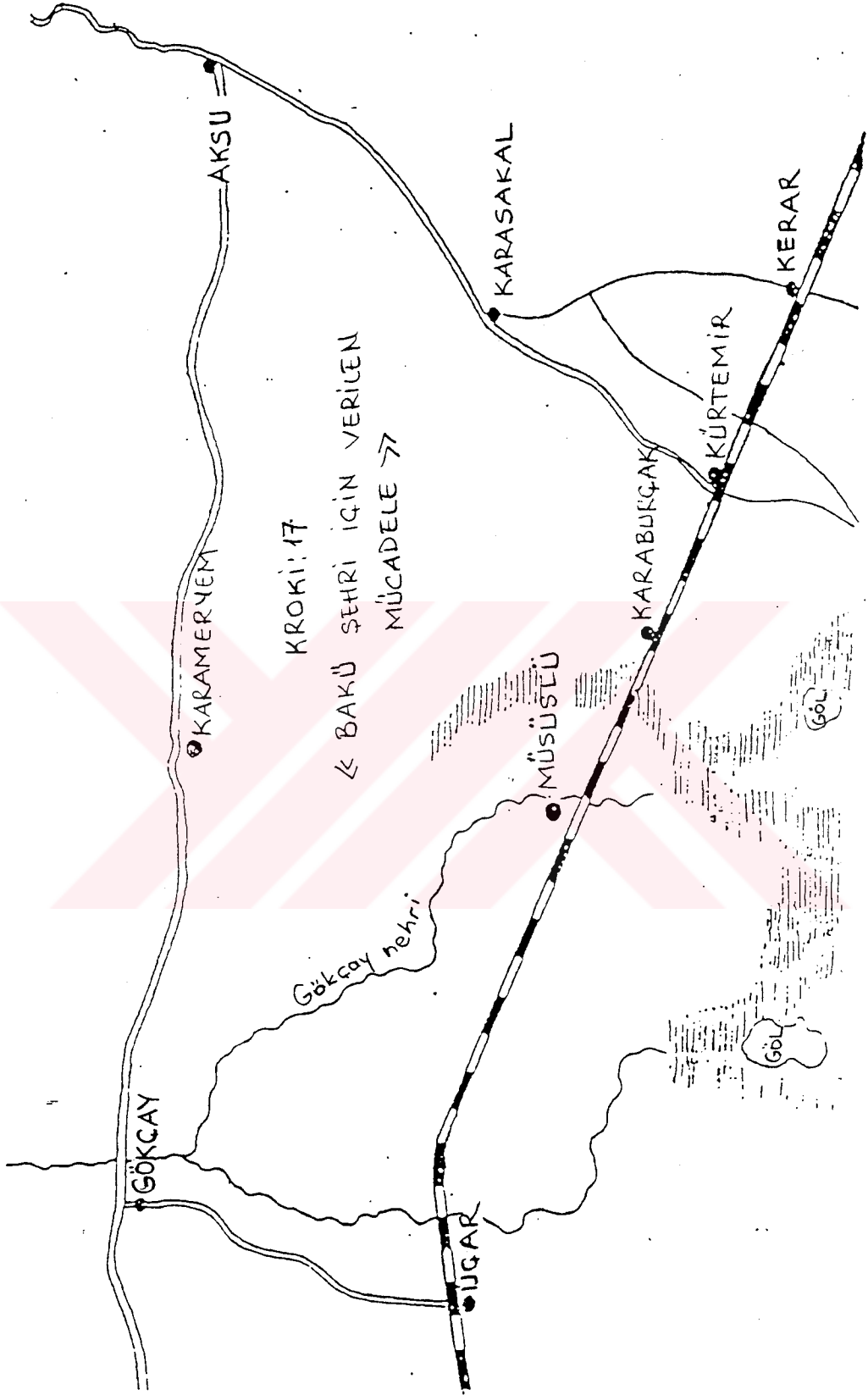

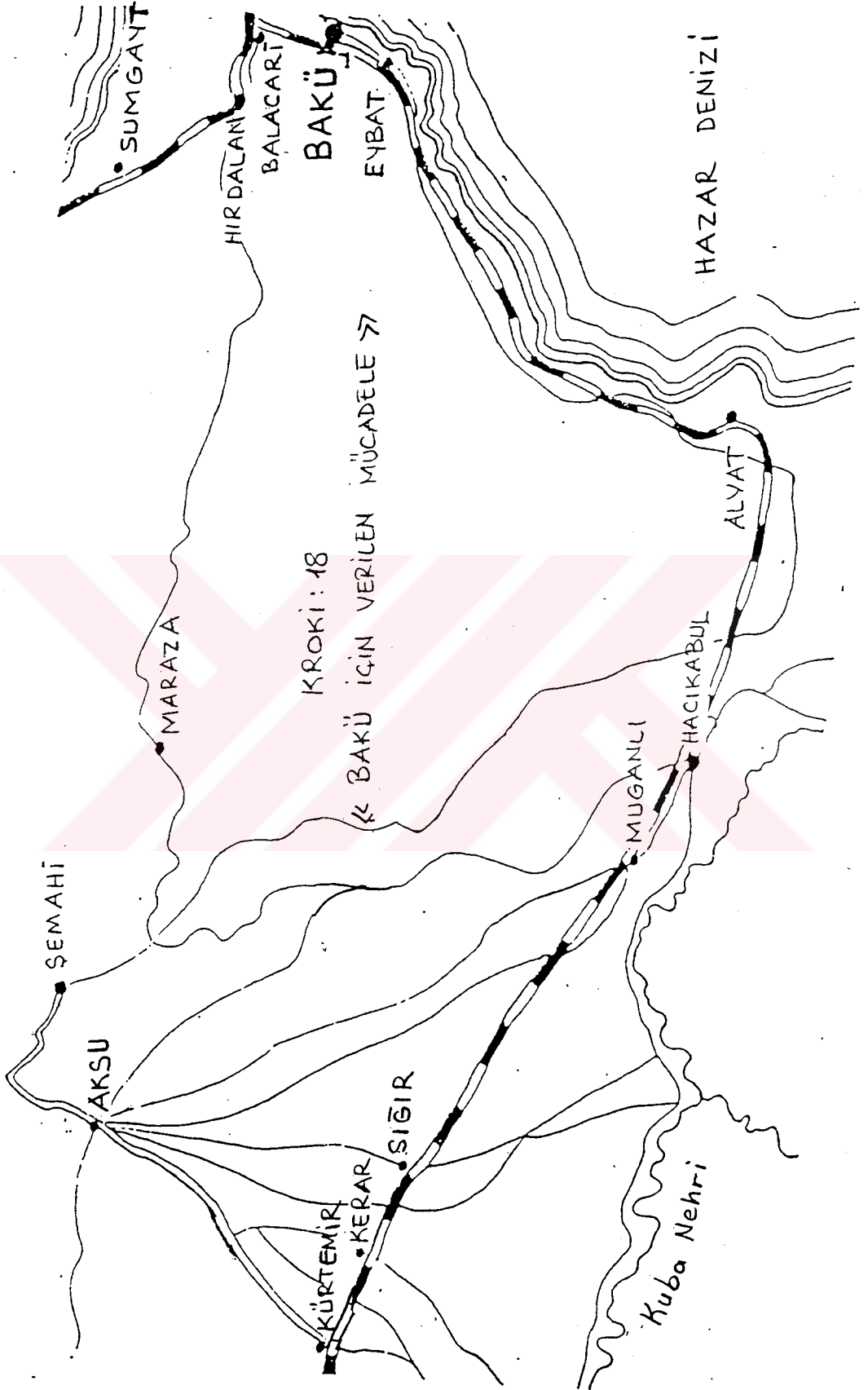
KROKİ: 15

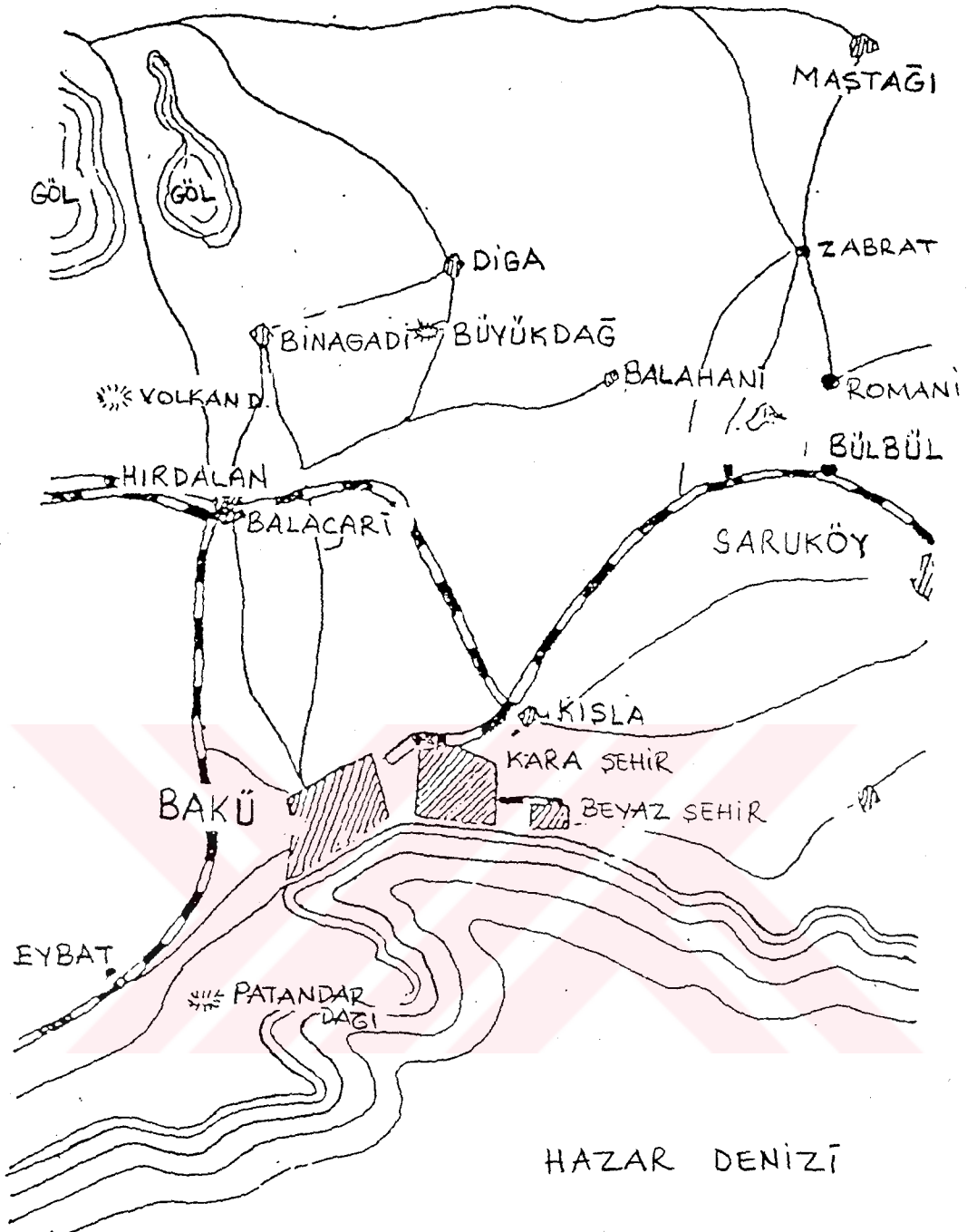
« ERİVAN İSTİKAMETİNDEKİ HAREKAT »

KROKİ: 16.
« BAKÜ ŞƏHRİ İÇİN
VERİLEN MÜCADELE »

KROKİ: 19

« BAKÜ İÇİN VERİLEN MÜCADELE »

DİZİN

A

Ahalsık,	54, 60, 85.
Ahılkelek,	54, 59, 85, 89, 115.
Almanya,	XIX, 76, 123, 125, 130, 142, 144.
Anadolu,	95.
Antranik, (Ermeni Çeteci)	XVIII, XIX, 6, 9, 15, 20, 23, 28, 53, 69, 71, 78, 81, 115, 116, 117.
Ardahan.	78, 89, 93, 95.
Artvin.	10, 95.
Asya.	5, 143.
Avrupa.	XIX, 77, 85.
Avusturya.	123, 143.
Avusturya Macaristan(İmp),	76, 125, 130, 142, 143.
Azərbaycan	11, 13, 14, 16, 19, 24, 26, 38, 43, 57, 120, 123, 125, 130, 131.

-B-

Balkan.	1.
Basra.	135.
Batum.	XXIX, 10, 78, 83, 93, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 113.
Bayburt.	XXI, XXXI, 40, 57, 61, 70, 78, 79, 92.
Birinci Dünya Savaşı.	XVIII, XXIX, 6.
Bitlis.	20, 21, 25, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35.
Bizans.	1, 2.
Brest-Litovsk	XXIII, 77.

-C-

Celaloğlu,	115, 116, 130.
Cemal Paşa,	113.
Chardigny,	91.
Culfa,	XXIV, 14, 15, 16, 59, 61, 84, 113, 122, 123.

-Ç-

Çardaklı,	42, 66.
-----------	---------

Çarukçef,	120.
Çenkeli, (Hükümet Başkanı)	98, 99, 100, 101, 102, 103, 107, 113, 114.
Çernozubof,	11, 13, 15, 16, 44, 45.
Çölemerik,	17.

-D-

Dağıstan,	127, 129, 130.
Derbent, (Karaderbent)	12
Dersim,	XXVI, 68.
Diyarbakır,	28, 30.
Diyef,	XXVII, 6, 109, 111, 112.
Diyet Meclisi,	99, 145.
Doğu Anadolu,	1, 3, 77, 146.
Don Tugayı,	40, 41.
Dro, (Ermeni Çeteci)	9, 13, 20, 84, 116, 120, 121, 122.

-E-

Eçmiyadzın,	18.121.
Enver Paşa,	75, 130.
Enzeli,	XXV, 135, 138, 139, 142.
Erciş,	XIX, XXI, 26, 27, 28.
Erivan,	XXIV, 10, 11, 14, 18, 23, 25, 59, 61, 84, 87, 88, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 130.
Ermenistan	XVIII, XXIX, 3, 6, 50, 56, 57, 58, 65, 74, 77, 82, 85, 113, 115, 116, 117, 118, 120, 122, 123, 124, 128.
Erzincan,	XI, XV, XXI, XXII, XXIII; XXVI, 6, 40, 42, 53, 56, 57, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 72, 79, 84, 87, 111.
Erzurum,	XXI, XXII, XXIII, XXVI, XXVII, 10, 11, 13, 20, 28, 40, 53, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 91, 93, 111.

-F-

Federasyon,	75, 76.
Federatif,	98, 99.
Fırat nehri,	68, 69, 70.
Fransız,	91.

-G-

Gabayef, General,	99, 100.
Gence,	59, 60, 85, 127, 130, 133.
Genelkurmay,	39, 102, 113, 123, 143, 144.
Georgadze, Grigori T., Harbiye Komiseri, Gevaş,	106. 18, 19, 25, 26, 33.
Gümrü,	XXVI, XXVII, 59, 62, 84, 88, 89, 90, 91, 105, 107, 108, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 120, 121, 124, 130.
Gümüşhane.	40, 62.
Gürcistan,	113.
Gürcü,	62, 77, 83, 97, 99, 100.

-H-

Haçlı.	2
Halil Bey.	16, 17, 20, 113, 114.
Hamzaspe.	9, 12, 13, 14, 20, 26, 33, 145.
Harput,	28, 81.
Hasankale,	81, 82.
Hazar Denizi,	125, 126, 128, 131, 135, 137, 139, 141, 144, 145.
Hınıs.	20, 28, 40, 54, 61, 83, 84, 87, 111, 118.
Hıristiyan.	2.
Hindistan.	XXIV, XXVII; 125, 140, 143.

-I-

İğdır.	22, 23, 54, 87, 118, 120, 121.
İlica.	78, 79, 80.

-İ-

İngiliz,	XVI, XVII, XXIV, XXV, 113, 123, 125, 134, 135, 138, 139, 141, 142, 143.
İran,	XXI, 11, 14, 16, 18, 19, 20, 22, 25, 28, 37, 38, 40, 43, 46, 47, 48, 49, 57, 63, 65, 110, 122, 123, 125, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 139.
İslam Ordusu,	130, 131, 133.
İstanbul,	75, 76, 93, 99.
İtilaf Devletleri,	5, 91.
İttifak Devletleri,	8, 58.

-K-

Kafkas, Kafkasya,	XI, XII, XVI, XXI, XXII, XXVII, XXVIII, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 21, 22, 24, 3739, 40, 43, 47, 50, 51, 55, 57, 63, 76, 91, 113, 125, 126, 128, 134, 140, 143, 144.
Karabağ,	6, 59, 80.
Karakilise	11, 12, 54, 61, 83, 84, 87, 111, 114, 116, 118, 121.
Kars.	XI, XXII, XXIII, XXIV, XXVII, 12, 14, 57, 58, 61, 78, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 118, 130, 145.
Kazım Karabekir,	106, 107, 108, 111, 112.
Korganof, G.N.	3, 7, 91, 103, 104, 113.
Kozak.	10, 11, 13, 20, 26, 27, 28, 31, 33, 38, 43, 45, 46, 47, 54, 134, 135, 136, 137, 138.
Kotur.	13.
Köprüköy	11, 28, 40, 83, 87.
Kürtemir.	131, 132, 134, 136.
Kürtler.	13, 19, 22, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 43, 56, 57, 59, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 86, 92, 110, 129.

-L-

Lebedinski. Rus Generali.	83, 91, 93, 100.
Liyahof. Rus Generali.	10.
Ludendorf, Erich, Almanya Genel Kurmay Başkanı.	143, 144, 145.

-M-

Macaristan.	123.
Makü.	10, 54, 83, 84, 88.
Malazgirt,	20, 21, 83, 87.
Mamahatun,	40, 63, 70, 71, 73, 78.
Mavera-yı Kafkas,	XXIII, XXIV, 40, 50, 55, 75, 76, 77, 83, 85, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 105, 106, 107, 109, 110, 113, 125, 126, 128, 130, 134, 140.
Morel, Albay,	6, 63, 86, 87, 104, 105, 106, 107, 108, 145.
Murad(Sivaslı),	69, 82.
Muradiye,	18, 22.
Musul,	43, 113, 123, 140.
Musavat	96, 126, 127.

-N-

Naheivan,	59, 85, 117, 118, 119.
Narman,	10, 11, 12.
Nazarbekof, Ermeni Kolordusu Komutanı	16, 17, 53, 57, 83, 86, 91, 99, 100, 102, 103, 104, 106, 108, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 145.
Nikolayev, Rus Generali	18.
Nuri Paşa,	130, 144.

-O-

Odişelidze, Rus Generali	76.
Oltu.	10, 11, 83, 95.
Osmanlı.	8, 63, 78, 94, 95, 96, 102, 146, 147.
Osmanlı Heyeti.	94, 95.
Osmanlı Hükümeti,	78, 95, 96.

-P-

Petrograd.	50, 51, 99, 125, 127.
Petrol.	125, 142, 143, 144.
Petrovsk.	131, 138, 145.
Perjevalski, Rus Generali.	10, 12, 14, 64, 66.

-R-

Romanya.	143, 144.
Ruslar.	8, 28, 43, 50, 52, 62, 65, 118, 123, 126, 147, 148.
Rusya,	6, 55, 61, 63, 76, 77, 96, 97, 125, 129.

-S-

Sansa, (Boğazi, Köyü),	68, 69
Saray,	13.
Sarıkamış,	XXII, XXIV, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 56, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 104, 118, 124.
Seym.	75, 77, 98.
Sivas.	28, 42, 66, 67.
Süleymaniye,	43, 47, 48.

-Ş-

Şahumyan, XI, XII, XIV, XV, XVI, XVII, XXIV, 129, 138.

-T-

Tahran, 99.
 Tatar, 59, 85, 86, 118, 119, 120, 122, 125, 126, 127, 128, 131, 132, 140, 141, 143.
 Tebriz, 14, 43, 113.
 Tercan, 40, 63.
 Tiflis, 10, 59, 60, 115, 119, 125, 126.
 Tokyo, 99, 104.
 Trabzon, 28, 40, 61, 62, 77, 78, 81, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 148.
 Trabzon Konferansı, 93, 94.
 Türk(ler), 5, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 51, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 64, 65, 68, 70, 72, 73, 74, 76, 79, 80, 81, 84, 85, 86, 7, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 07, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 128, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143.
 Türkistan, 11, 12, 57, 125.
 Türkiye, 8, 9, 10, 14, 23, 38, 50, 56, 57, 65, 74, 77, 78, 130.
 Türkçe, 105, 114.

-U-

Ukrayna, 76, 114.
 Urmiye, 14, 16, 26.

-V-

Van, XV, XX, XXI, XXIV, XXVI, XXVIII, 10, 13, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 33, 34, 37, 54, 61, 83, 84, 85, 87, 119, 120, 121.
 Van Gölü, 18, 19, 21, 22, 26, 28, 34, 37, 61, 83, 85, 87.
 Vehib Paşa, 64, 66, 75, 76, 77, 93, 99, 100, 101, 104, 106, 107, 108, 113, 120.
 Vişinski, Rus Generali, 6, 102, 105.
 Vladikafkas, 127.